

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

Η προβληματική γύρω από την ηθική διάσταση των
Βιβλιοθηκών της Αρχαιότητας

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΟΥ

Μάριου Μπάρτζη

A.M. 132009023

Διπλωματούχου Τμήματος Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων
Πληροφόρησης του Τ.Ε.Ι. Αθήνας

Επιβλέπουσα: Ιωάννα Σπηλιοπούλου

Επίκουρος Καθηγήτρια

Καλαμάτα, Μάιος 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	σελ.4
1. Η Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη	σελ.7
1.1 Η συγκρότηση της Βιβλιοθήκης	σελ.7
1.2 Η τύχη της Βιβλιοθήκης του Αριστοτέλη	σελ.9
2. Η Ίδρυση της Αρχαίας Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας	σελ.10
2.1 Το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη.....	σελ.12
2.2 Η συλλογή των βιβλίων και η καταγραφή τους	σελ.15
2.3 Ο αριθμός των βιβλίων που διέθετε η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας	σελ.18
2.4 Ο προϊστάμενος της βιβλιοθήκης και ο ρόλος του	σελ.19
2.5 Σημαντικά επιτεύγματα των αλεξανδρινών φιλολόγων (Ζηνόδοτος, Καλλίμαχος, Φιλητάς και Διονύσιος ο Θραξ).....	σελ.20
2.6 Επιστήμες που καλλιεργήθηκαν στην Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ...	σελ.23
2.7 Η περίοδος της παρακμής	σελ.24
2.8 Η βασίλισσα Κλεοπάτρα και η μεγάλη πυρκαγιά	σελ.26
2.9 Η μοίρα της Βιβλιοθήκης και η καταστροφή του Σεραπείου	σελ.30
3. Η Βιβλιοθήκη της Περγάμου	σελ.33
3.1 Το σχέδιο του κτηρίου	σελ.34
3.2 Η ακμή και ο εμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης	σελ.35
4. Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Έφεσο	σελ.36
4.1 Το σχέδιο του κτηρίου και οι χρήσεις του	σελ.37
5. Η Βιβλιοθήκη του Τραϊανού στο <i>Forum Traiani</i> της Ρώμης	σελ.39
5.1 Η Αγορά του Τραϊανού (<i>Forum Traiani</i>)	σελ.39
5.2 Το κτήριο των Βιβλιοθηκών στο Forum του Τραϊανού	σελ.40
6. Η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας	σελ.42
6.1 Το σχέδιο του κτηρίου και οι χρήσεις του.....	σελ.42
7. Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Ρωμαϊκή Αγορά των Αθηνών	σελ.45
7.1 Το σχέδιο του κτηρίου.....	σελ.45
8. Τα γραφικά υλικά για την κατασκευή των βιβλίων	σελ.48
8.1 Πάπυρος	σελ.48
8.2 Περγαμινή	σελ.48
9. Τα σχήματα του βιβλίου στην Αρχαιότητα	σελ.49
9.1 Ο κύλινδρος.....	σελ.49

9.2 Ο κώδικας	σελ.50
10. Από τον κύλινδρο στον κώδικα.....	σελ.51
11. Η ηθική διάσταση του βιβλίου και των βιβλιοθηκών της Αρχαιότητας.....	σελ.54
Επίλογος.....	σελ.66
Βιβλιογραφία.....	σελ.68
Παράρτημα εικόνων.....	σελ.72

Ευχαριστίες

Η επικέντρωση του ενδιαφέροντός μου σε συγκεκριμένα ζητήματα, οφείλεται κατά κύριο λόγο στην παρακολούθηση των μαθημάτων της Καθηγήτριας κ. Ιωάννας Σπηλιοπούλου, η οποία είχε την ευγενή καλοσύνη να με βοηθήσει στον καθορισμό του θέματος και να παρακολουθήσει την εργασία μου σε όλα της τα στάδια, παρέχοντας χρήσιμες συμβουλές και προσφέροντάς μου πολύτιμη συμπαράσταση. Για τους λόγους αυτούς της εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μου. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τις Καθηγήτριές μου κ. Ευριδίκη Αντζουλάτου-Ρετσίλα και κ. Αριστέα Σιδέρη-Τόλια για την ανεκτίμητη βοήθειά τους. Αισθάνομαι επίσης την ανάγκη να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την αμέριστη συμπαράστασή της στο πρόσωπό μου, όλο αυτό το διάστημα και ως ελάχιστη ανταπόδοση να της αφιερώσω την εργασία μου για ό,τι τόσο απλόχερα μου προσέφερε.

Εισαγωγή

Τα αρχαία κείμενα μόνο κατά τύχη περιέχουν πληροφορίες για τις βιβλιοθήκες της αρχαιότητας. Για να σχηματίσουμε πλήρη εικόνα, πρέπει να αντλήσουμε στοιχεία από ποικίλες πηγές. Μία από τις πιο χρήσιμες είναι η αρχαιολογία: οι ανασκαφές έχουν αποκαλύψει αρκετά κατάλοιπα αρχαίων βιβλιοθηκών, και αυτά μάς δίνουν μία ιδέα, ενίοτε πολύ αξιόλογη, για τις κτηριακές εγκαταστάσεις της αρχαιότητας. Ευπρόσδεκτες λεπτομέρειες για σημαντικές πλευρές του θέματος παρέχονται και από επιγραφές σχετικές κατά κάποιον τρόπο με τις αρχαίες βιβλιοθήκες. Υπάρχουν όμως ορισμένα ζητήματα, όπως το περιεχόμενο των βιβλιοθηκών, το αναγνωστικό κοινό που εξυπηρετούσαν, ο τρόπος που αποκτούσαν τα βιβλία τους, καθώς και άλλα παρόμοια, για τα οποία περιοριζόμαστε σε ισχνές ενδείξεις, ενίοτε και σε καθαρές υποθέσεις.

Ο φιλόσοφος Αριστοτέλης συγκρότησε μία σπουδαία βιβλιοθήκη και ο κύκλος των μαθητών του στο Λύκειο, ακολουθώντας τις παραινέσεις του, αποδύθηκαν στην καταγραφή και περιγραφή των φυσικών φαινομένων, αλλά και της ανθρώπινης ύπαρξης και συμπεριφοράς, σχηματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εντυπωσιακές συλλογές βιβλίων. Έτσι ο Αριστοτέλης, δημιούργησε κατά τον Στράβωνα τη μεγαλύτερη ιδιωτική βιβλιοθήκη για την υποστήριξη του διδακτικού προγράμματος του Λυκείου.

Η πιο φημισμένη βιβλιοθήκη του αρχαίου ελληνικού κόσμου ήταν η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Η Αλεξάνδρεια έγινε το κέντρο της πνευματικής ζωής και του πολιτισμού του ελληνικού κόσμου. Στόχος της Βιβλιοθήκης ήταν να αποτελέσει παρακαταθήκη των ελληνικών έργων και εργαλείων έρευνας, αλλά και να συγκεντρώσει τη γραμματεία όλων των λαών (π.χ. Αιγύπτιοι, Βαβυλώνιοι) και όλων των εποχών, μεταφρασμένη στα ελληνικά. Η Βιβλιοθήκη συνετέλεσε στην πορεία της ύπαρξής της στην εξέλιξη της επιστημοσύνης στην Αλεξάνδρεια, παράγοντας κριτικές σχολιασμένες εκδόσεις Ελλήνων συγγραφέων.

Το αντίπαλο δέος, η ανταγωνίστρια βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, ήταν η Βιβλιοθήκη της Περγάμου, που σχετιζόταν με την ιστορία του οίκου των Ατταλιδών. Στην Πέργαμο ανέπτυξαν πολιτιστική πολιτική και την ανέδειξαν σε νέο πολιτιστικό

κέντρο του ελληνικού κόσμου, όπου ήκμασαν η φιλοσοφία, οι τέχνες, η επιστήμη και η φιλολογία μέχρι το 133 π.Χ., όταν η Πέργαμος περιήλθε στην κυριαρχία των Ρωμαίων.

Με την κατακτητική πορεία των Ρωμαίων προς τα νότια εδάφη της Ιταλίας και την προσάρτηση σημαντικών κέντρων του ελληνισμού, ένα πλήθος βιβλίων από πάπυρο έφθασε στη Ρώμη ανάμεσα στα λάφυρα. Ταυτόχρονα Έλληνες συγγραφείς και γραμματικοί άρχισαν να συρρέουν από την Κάτω Ιταλία στη Ρώμη, καλλιεργώντας φιλικές σχέσεις με επιφανείς Ρωμαίους, διαμορφώνοντας έτσι τους πρώτους λόγιους κύκλους.

Το κίνημα που άλλαξε τον πνευματικό χάρτη της Ρώμης από τα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. και το οποίο πήρε διαστάσεις εισβολής, ανάλογης με εκείνης των σοφιστών στην Αθήνα από τα χρόνια του Σωκράτη και μετά, ήταν η καθιέρωση της ιδιωτικής εκπαίδευσης και ο ρόλος των Γραμματικών. Η συμβολή τους, όπως και αυτή των ρητόρων, δεν περιορίστηκε σε καθαρά διδακτικά καθήκοντα, αλλά συνέλαβε αποφασιστικά και στη διάδοση της ελληνικής και λατινικής γραμματείας. Στο πλαίσιο της διδασκαλίας τους οι Γραμματικοί επικέντρωσαν την προσοχή τους στον ρόλο του βιβλίου, συγκρότησαν πλούσιες βιβλιοθήκες με δυσεύρετο και σπάνιο υλικό, ενώ επιπλέον πάσχισαν να επιβάλουν στο ευρύτερο ακροατήριό τους τη σημασία του στην καλλιέργεια της γνώσης. Ουσιαστικό έναυσμα στην κίνηση αυτή έδωσε ένας φιλόλογος προερχόμενος από την Πέργαμο, ο Κράτης ο Μαλλώτης, που έζησε στη Ρώμη από το 168 π.Χ. και άνοιξε δική του σχολή. Ο βίος και τα έργα των Γραμματικών αναδεικνύει μία πνευματική εικόνα της Ρώμης, η οποία για πρώτη φορά προσεγγίζει το βιβλίο όχι μόνο ως εκπαιδευτικό εργαλείο αλλά και ως φορέα της ιστορίας της λατινικής λογοτεχνίας.

Το ενδιαφέρον του Τραϊανού για τις ανατολικές επαρχίες και ο φιλελληνισμός του Αδριανού επισφράγισαν την αναβάθμιση της περιφέρειας της αυτοκρατορίας, γεγονός που αποδεικνύεται και από την ίδρυση νέων πνευματικών κέντρων Βιβλιοθήκες αυτόνομες ή προσαρτημένες σε σχολές άρχισαν να κτίζονται από το Δυρράχιο ως την Θαμουγάνδη και τα κατά τόπους μέλη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας θα προσπαθήσουν να διατηρήσουν μία αυτονομία όχι μόνο σε πολιτικό αλλά και σε πνευματικό επίπεδο. Επιγραφικές μαρτυρίες, λογοτεχνικές μνείες, παραπομπές και αρχαιολογικά κατάλοιπα δίνουν την πραγματική εικόνα

αυτού του φαινομένου. Στα χρόνια του Τραϊανού θα ανεγερθούν οι δίδυμες Βιβλιοθήκες στο ομώνυμο *Forum*, η περίφημη Βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Έφεσο, και η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου στην Αθήνα, νότια της στοάς του Αττάλου, ενώ ο Αδριανός θα επιλέξει την πόλη της Παλλάδος για να οικοδομήσει τη σπουδαιότερη αυτόνομη και μεγαλοπρεπή βιβλιοθήκη της αρχαιότητας, που φέρει το όνομά του.

Οι βιβλιοθήκες είναι φορείς πολιτισμού και η σημασία τους αποδεικνύεται εξαιρετικά σημαντική σε όλες τις εποχές. Η ακμή και η παρακμή των βιβλιοθηκών ακολούθησε τη πορεία των πολιτισμών τους οποίους υπηρετούσαν. Καμία κοινωνία δεν θα μπορούσε να φθάσει σε υψηλό πνευματικό επίπεδο και πολιτιστικό, χωρίς την παρουσία των βιβλιοθηκών και των μνημείων του γραπτού της λόγου.

1. Η Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη

Ο φιλόσοφος Αριστοτέλης ίδρυσε στην Αθήνα το 325 π.Χ. τη Σχολή του, που αρχικά ονομάστηκε Λύκειον, ενώ από τα χρόνια του Θεοφράστου, μαθητή και διαδόχου του στη διεύθυνση της Σχολής, ονομάστηκε Περίπατος και παρέμεινε σε λειτουργία έως το 425 μ.Χ. Για να βοηθηθεί στις μελέτες του, συγκέντρωσε απειράριθμα βιβλία, και όπως λέει ο Στράβων¹, «πρώτος αυτός συνέλεξε βιβλία και δίδαξε τους Βασιλείς της Αιγύπτου για το πώς οργανώνεται μία Βιβλιοθήκη». Για να αξίζει τέτοια περιγραφή, η συλλογή του Αριστοτέλη πρέπει να ξεπερνούσε κάθε προηγούμενο, ώστε να θεωρηθεί η πρώτη του είδους της².

Πρώτος ο Στράβων αναφέρεται στην Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη, κατονομάζοντάς την ως την κατεξοχήν σημαντική ιδιωτική Βιβλιοθήκη της αρχαιότητας, ένα τμήμα της οποίας περιήλθε στους διαδόχους του στη διεύθυνση του Λυκείου, με σκοπό να υποστηρίξει το διδακτικό πρόγραμμα της Σχολής. Η μαρτυρία αυτή του Στράβωνα, τον τελευταίο αιώνα, πηγάζει από το γεγονός ότι η Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη υπήρξε πλουσιότατη σε κάθε γνωστικό επίπεδο, ενώ από την άλλη μεριά η φήμη της και το περιπετειώδες χρονικό της την κράτησαν ζωντανή έως την εποχή του, δίνοντας έτσι την ευκαιρία, ακόμη και στον Κικέρωνα, να ξεφυλλίζει τα αυτόγραφα του ίδιου του Αριστοτέλη³.

1.1 Η συγκρότηση της Βιβλιοθήκης

Ο Μέγας Αλέξανδρος, για τον οποίο ο Αριστοτέλης είχε επιμεληθεί μία έκδοση της Ιλιάδας, την θρυλική εκ του νάρθηκος⁴, είχε επιχορηγήσει τον δάσκαλό του με 800 τάλαντα για να εμπλουτίσει κυρίως τη Βιβλιοθήκη του⁵. Επιπλέον, κατά

---

¹ Στράβων XIII, C 608-609: «ἐν ἧ ἦν καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης τὴν ἑαυτοῦ Θεοφράστῳ παρέδωκεν, ὅπερ καὶ τὴν σχολὴν ἀπέλιπε, πρῶτος, ὧν ἴσμεν, συναναγῶν βιβλία καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν».

² Casson 2006: 53.

³ Στάικος 2002: 112.

⁴ During 1994: 218.

⁵ Ross 1991: 19.

την κατακτητική του πορεία εξακολούθησε να στέλνει σημαντικό αριθμό βιβλίων και άλλο υλικό. Αλλά εκτός από τα βιβλία που του έστειλε ο Μέγας Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης είχε την οικονομική ευχέρεια να διαθέτει και ο ίδιος μεγάλα ποσά για την αγορά τους, αν κρίνουμε από τα τρία τάλαντα που έδωσε για να αποκτήσει τους 43.475 στίχους που απάρτιζαν τα έργα του Σπευσίππου, του διαδόχου του Πλάτωνα στην Ακαδημία⁶. Στη Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη κατέληξε σύμφωνα με την παράδοση, και το μοναδικό γνωστό έργο του Ηρακλείτου, το *Περί φύσεως*, το οποίο ο ίδιος είχε καταθέσει 150 χρόνια νωρίτερα στον ναό της Μεγάλης Αρτέμιδος στην Έφεσο⁷. Αυτές είναι οι μόνες μαρτυρίες που έχουμε, για αγορές βιβλίων που έκανε ο Αριστοτέλης για την προσωπική του Βιβλιοθήκη.

Βάσει του καταλόγου που παραδίδει ο Διογένης Λαέρτιος, τα συγγράμματα του Αριστοτέλη εκτείνονταν σε 445.270 στίχους, οι οποίοι, σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Moraux, περιλαμβάνονταν σε περίπου 550 παπυρικούς κυλίνδρους. Από αυτά, το *Corpus Aristotelicum*, δηλαδή τα διδακτικά του συγγράμματα, όπως έχουν σήμερα διασωθεί και εκδοθεί κατά τον 1ο αιώνα π.Χ., αντιστοιχούν σε 106 βιβλία από πάπυρο.

Ο Αριστοτέλης ταξινόμησε την Βιβλιοθήκη του, βασιζόμενος στις δικές του στοχαστικές αρχές. Η ύπαρξή της ήταν προϋπόθεση για την έκδοση του έργου του με επιστημονικό τρόπο. Η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη αποτελούνταν από βιβλία χωρισμένα σε εξωτερικά συγγράμματα, που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό, εσωτερικά ή διδακτικά που περιλάμβαναν τις παραδόσεις του στο Λύκειο (π.χ. Αναλυτικά, Φυσικά, Ηθικά, Όργανον) και από τα ξένα βιβλία που αγόρασε ή απόκτησε από δωρεές, για να υποβοηθήσουν το έργο του και το έργο της Σχολής του.

---

⁶ Διογ. Λαέρτιος iv, 5: «δοε πρὸς τοῦτον γράφει καὶ Τιμωνίδης τὰς ἱστορίας ... τοῦτον γράφει καὶ Φαβωρίνος ἐν δευτέρῳ Απομνημονευμάτων ὡς Ἀριστοτέλης αὐτοῦ τὰ βιβλία τριῶν τάλαντων ὠνήσατο».

⁷ Διογ. Λαέρτιος ix, 6: «παντὸς καὶ πολιτικὸν καὶ θεολογικόν. ἀνέθηκε δ' αὐτὸ εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερόν, ὡς μὲν τινες, ἐπιτηδεύσας ἀσαφέστερον γράψαι, ὅπως οἱ δυνάμενοι ἴσμενοι προσίοιεν αὐτῷ καὶ μὴ ἐκ τοῦ δημόδους εὐκαταφρόνητον ἦ. Τοῦτον δὲ καὶ ὁ Τίμων ὑπογράφει, λέγων τοῖς δ' ἐν κοκκυστῆς, ὀχλολοῖδορος Ἡράκλειτος, αἰνικτῆς ἀνόρουσε».

1.2 Η τύχη της Βιβλιοθήκης του Αριστοτέλη

Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, ο Αριστοτέλης μετακόμισε στη Χαλκίδα, όπου μάλλον θα πήρε κάποια από τα βιβλία της Βιβλιοθήκης του. Τα υπόλοιπα τα κληρονόμησαν οι μαθητές του Θεόφραστος από τη Λέσβο, που συνέχισε τη διδασκαλία στον Περίπατο, και ο Εύδημος, που πήγε στη Ρόδο. Ο Θεόφραστος (372-286 π.Χ.) διηύθυνε το Λύκειο και αύξησε τον αριθμό των βιβλίων της Βιβλιοθήκης με δικά του συγγράμματα, που αριθμούσαν 323.808 στίχους. Με τη διαθήκη του κληροδοτεί τη βιβλιοθήκη στον Νηλέα, συμμαθητή του Αριστοτέλη στην Ακαδημία, άτομο χωρίς επιστημονική δραστηριότητα και μεγάλο στην ηλικία. Αργότερα αποσύρθηκε στη γενέτειρά του, τη Σκήψη της Τρωάδας, παίρνοντας μαζί του τμήμα της βιβλιοθήκης του Θεόφραστου και του Αριστοτέλη. Οι απόγονοι του Νηλέα, φοβούμενοι μήπως ο βασιλιάς της Περγάμου Ευμένης Β έπαιρνε κάποια χειρόγραφα όταν έκτιζε τη βιβλιοθήκη του, τα έκρυψαν σε σπηλιά, όπου καταστράφηκαν από την υγρασία⁸.

Όταν η Πέργαμος έγινε ρωμαϊκή επαρχία, οι απόγονοι του Νηλέα ξέθαψαν όσα βιβλία του Αριστοτέλη είχαν περισωθεί και τα πούλησαν στον Απελλικώνα από την Τέω (πόλη της Ιωνίας), τον 1^ο αι. π.Χ. Εκείνος φρόντισε να γίνουν αντίγραφα για να περισωθούν και να καταστούν προσιτά ξανά στους κύκλους της Ακαδημίας και του Περιπάτου. Όταν το 81 π.Χ. ο Σύλλας κατέλαβε την Αθήνα, ο Απελλικών σκοτώθηκε και ο Σύλλας μετέφερε ως λάφυρο τη συλλογή του, που είχε τμήμα των αυθεντικών χειρογράφων του Αριστοτέλη, στη Ρώμη. Εκεί η βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη έπεσε πάλι σε ελληνικά χέρια, στον Τυραννίωνα, μαθητή του Διονυσίου του Θρακός, που είχε συλληφθεί ως αιχμάλωτος, αλλά ο νικητής και φιλέλληνας Λούκουλλος τον υποστήριξε, κατορθώνοντας έτσι να συγκεντρώσει βιβλιοθήκη με 30.000 παπυρικούς κυλίνδρους, ενώ η σχέση του με τον Σύλλα τού επέτρεπε πρόσβαση στα χειρόγραφα του Αριστοτέλη. Ο Φαύστος, γιός του Σύλλα, κληρονόμησε τα βιβλία του Αριστοτέλη και η βιβλιοθήκη του έγινε κέντρο της ρωμαϊκής διανόησης. Ο Φαύστος όμως αργότερα χρεοκόπησε, με αποτέλεσμα να δημοπρατηθούν τα βιβλία και να χαθούν⁹.

---

⁸Dix 2004: 58-64.

⁹Dix 2004: 65-69.

Ο Αθήναιος αναφέρει ότι ο Πτολεμαίος Β ο Φιλάδελφος (309-246 π.Χ.) αγόρασε από τον Νηλέα τα βιβλία του Αριστοτέλη και τα έφερε στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Σε κάθε όμως περίπτωση ο Αριστοτέλης εμφανίζεται στην ιστορία ως δημιουργός και ιδιοκτήτης μιας από τις πιο αξιόλογες ιδιωτικές βιβλιοθήκες της εποχής.

2. Η Ίδρυση της Αρχαίας Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας

Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ιδρύθηκε γύρω στο 300 π.Χ. ή μερικές δεκαετίες αργότερα, ήταν η πρώτη του είδους της και παρέμεινε η μεγαλύτερη του είδους της σε όλη την αρχαιότητα. Την εποχή του Πτολεμαίου Γ΄ υπήρχαν δύο βιβλιοθήκες, η μεγαλύτερη στο ανάκτορο που βρισκόταν στη διάθεση των μελών του Μουσείου, και μια «θυγατρική», που στεγαζόταν στο παραπλήσιο ιερό του θεού Σέραπι. Δεν έχουμε κανένα στοιχείο για τις κτηριακές εγκαταστάσεις, ξέρουμε μόνο ότι καμιά από τις δύο δεν είχε ξεχωριστό δικό της κτήριο. Η κύρια Βιβλιοθήκη αποτελούνταν πιθανότατα από μία σειρά δωματίων με μία κιονοστοιχία μπροστά τους, χαρακτηριστικό κοινό στα ανάκτορα της εποχής. Τα δωμάτια θα στέγαζαν τα ράφια με τα βιβλία και η κιονοστοιχία θα εξασφάλιζε χώρο για τους αναγνώστες. Η άλλη βιβλιοθήκη είχε ίσως παρόμοια διάταξη.

Μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλέξανδρου, η αυτοκρατορία του μοιράστηκε στους στρατηγούς του και εκείνοι, αντί να διοικήσουν μαζί και αδερφωμένα, προτίμησαν να γίνει ο καθένας βασιλιάς του δικού του κομματιού. Ο Πτολεμαίος, ένας άνθρωπος που σεβόταν τη μόρφωση και κυρίως τις επιστήμες, αποφάσισε να κάνει την Αλεξάνδρεια κέντρο μόρφωσης και πολιτισμού, με επίκεντρο τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Είναι πολύ πιθανό την πρόταση να χτιστεί μεγάλο κέντρο μελετών και ερευνών να την έκανε στον Πτολεμαίο ο Δημήτριος ο Φαληρέας, ο οποίος συνεργαζόταν στενά μαζί του για τη δημιουργία του Μουσείου, του «βωμού των Μουσών»¹⁰. Το Μουσείο, εκτός από βωμό για τις Μούσες, χρησίμευε επίσης και ως σπουδαίο κέντρο μελετών, κάτι σαν τα σημερινά πανεπιστήμια, και προσήλκυε καλλιεργημένους ανθρώπους από όλο τον κόσμο. Ίσως οι διάφοροι επιστήμονες να πίστευαν τότε ότι χρειαζόνταν τις Μούσες για έμπνευση, όμως για τις έρευνές τους

---

¹⁰ Στην ελληνική μυθολογία οι Μούσες ήταν θεότητες που ενέπνεαν τους επιστήμονες, τους καλλιτέχνες και τους φιλοσόφους.

ήταν απαραίτητη και μια πλούσια βιβλιοθήκη. Έτσι, λοιπόν, ο Πτολεμαίος και ο Δημήτριος βάλθηκαν να κτίσουν τη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας δίπλα στο Μουσείο και στο παλάτι του Πτολεμαίου, στο Βρουχείον, τη βασιλική συνοικία της πόλης, που βρισκόταν στην άκρη του ανατολικού λιμανιού¹¹. Είναι γενικά παραδεκτό ότι το πνευματικό δημιούργημα του Δημητρίου πήρε μορφή το 295 π.Χ. όταν εκείνος πέθανε, ενώ δεκαπέντε χρόνια αργότερα είχε ήδη εξελιχθεί σε τόπο συνάντησης όλων των μεγάλων πνευμάτων της αρχαίας Ελλάδας. Δυστυχώς το 286 π.Χ., ο Δημήτριος, υποκύπτοντας στη ματαιοδοξία και την τάση του για δολοπλοκίες, διέπραξε το ασυγχώρητο λάθος να εμπλακεί σε θέματα διαδοχής του θρόνου.

Ο Δημήτριος άρχισε να δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση για τον γιο της Βερενίκης¹² και να αγνοεί τον γιο της Ευρυδίκης¹³, παρά το γεγονός ότι ήταν μεγαλύτερος και κανονικά θα έπρεπε να τον διαδεχθεί στον θρόνο. Ο Δημήτριος, υποθέτοντας ότι ο βασιλιάς τελικά θα παρέκαμπε τον νόμιμο διάδοχό του, επιχείρησε να πείσει τον Πτολεμαίο Α΄ να μην ανακηρύξει συν-φαραώ τον αγαπημένο του γιο, όπως σχεδίαζε να κάνει. Προφανώς όμως, ούτε οι προσπάθειες του Δημητρίου ούτε οι ικεσίες της Ευρυδίκης είχαν αποτέλεσμα και ο εν λόγω ανέβηκε στον θρόνο το 285 π.Χ. Η υποστήριξη λάθους προσώπου στην κούρσα της διαδοχής σήμανε και την καταδίκη του Δημητρίου. Ο Πτολεμαίος Β΄ ο Φιλάδελφος, όπως θα γινόταν γνωστός ο νέος Φαραώ, πληροφορήθηκε τη στάση που είχε κρατήσει ο σύμβουλος του πατέρα του και δεν τον συγχώρησε ποτέ. Και όταν το 282 π.Χ. πέθανε ο Πτολεμαίος Α΄, αφήνοντάς τον μόνο κύριο της Αιγύπτου, πήρε την εκδίκησή του. Ο Δημήτριος βρέθηκε ξανά εξόριστος, αλλά αυτή τη φορά σε μια απομονωμένη κωμόπολη του Δέλτα. Εκεί, όπως λέει η παράδοση, ο άνθρωπος στον οποίο ο κόσμος χρωστά την πρώτη παγκόσμια βιβλιοθήκη, πέθανε από δάγκωμα φιδιού, την ώρα που έπαιρνε τον απογευματινό του ύπνο. Το πιθανότερο όμως είναι να τον δηλητηρίασαν κατόπιν εντολής του Φαραώ¹⁴.

---

¹¹ Trumble 2005: 14-16.

¹² Η Βερενίκη ήταν από την Κυρήνη και υπήρξε η δεύτερη σύζυγος του Πτολεμαίου Α΄.

¹³ Η Ευρυδίκη, κόρη του Αντίπατρου και αδερφή του Κάσσανδρου, ήταν η πρώτη σύζυγος του Πτολεμαίου Α΄.

¹⁴ Flower 2002: 43-44.

Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας δεν ήταν η πρώτη βιβλιοθήκη του αρχαίου κόσμου. Αιώνες πριν, οι ναοί της Αιγύπτου περιείχαν βιβλιοθήκες με θρησκευτικά συγγράμματα και αρχεία διαφόρων γεγονότων. Ωστόσο η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας έμελλε να γίνει η πιο φημισμένη όλων. Ανήκε στον βασιλιά, αλλά τη χρησιμοποιούσαν και οι μελετητές του Μουσείου για τις έρευνές τους, που γίνονταν με την προσωπική του υποστήριξη. Οι κάτοικοι της Αλεξάνδρειας μάλλον δεν θα μπορούσαν να μπουν και να ζητήσουν ένα βιβλίο να διαβάσουν, όπως γίνεται σήμερα στις δημόσιες βιβλιοθήκες. Οι Αιγύπτιοι, πάντως, που κάτω από την κυριαρχία των Ελλήνων θεωρούνταν κάτοικοι δεύτερης κατηγορίας, δεν θα μπορούσαν ούτως ή άλλως να διαβάσουν ελληνικά βιβλία¹⁵. Στο Μουσείο και την Βιβλιοθήκη, που ήταν στεγασμένα στον περίβολο των ανακτόρων, είχαν αρχικά πρόσβαση μόνο οι επισκέπτες του βασιλιά. Πολύ σύντομα όμως, καθώς ο αριθμός των παπύρων και κωδίκων μεγάλωνε και οι ντόπιοι και ξένοι διανοούμενοι καλούνταν να μελετήσουν εκεί, εξελίχθηκαν σε δημόσιους χώρους, ανοιχτούς σε κάθε είδους σπουδαστές, επιστήμονες και ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών.

2.1 Το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη

Κατά τον σχεδιασμό του Μουσείου, πρότυπα υπήρξαν δύο διάσημες φιλοσοφικές σχολές της Αθήνας, η Ακαδημία του Πλάτωνα και το Λύκειο του Αριστοτέλη. Περιλάμβανε ένα ιερό των Μουσών (Μουσείον), που το κοσμούσαν αγάλματα τα οποία παριστούσαν τις θεές, καθώς και μία προτομή του Αριστοτέλη, μικρό και μεγάλο περιστύλιο, στο οποίο είχαν αναρτηθεί πινάκια, όπου πάνω τους ήταν χαραγμένοι οι χάρτες όλων των περιοχών του τότε γνωστού κόσμου, περιλάμβανε επίσης βωμό, κήπο, έναν χώρο περιπάτου (τον περίφημο Περίπατο), καθώς και χώρους διαβίωσης.

Ο Στράβων, αναφερόμενος στο Μουσείο της Αλεξάνδρειας, αναφέρει ότι «τμήμα των βασιλείων αποτελούσε και το Μουσείο, που διέθετε περίπατο και εξέδρα και ένα μεγάλο κτίσμα, όπου συνέτρωγαν τα μέλη του, που αποτελούσαν μια κοινότητα κοινοκτημοσύνης, με έναν ιερέα διορισμένο από τους βασιλείς (και αργότερα από τον Καίσαρα), ο οποίος ήταν υπεύθυνος του Μουσείου». Η ύπαρξη

---

¹⁵ Trumble 2005: 16.

ιερέως που έδρευε στο Μουσείο, επιβεβαιώνει τον ιερό χαρακτήρα του ιδρύματος¹⁶. Αναμφισβήτητα, η οφθαλμοφανής ομοιότητα που παρουσίαζε η διαμόρφωση και η λειτουργία των τριών χώρων, επιδιώχθηκε συνειδητά από τον Δημήτριο τον Φαληρέα, που θα πρέπει να είχε στο νου του το πρότυπο των αθηναϊκών σχολών και, κυρίως του Λυκείου, όπου είχε μαθητεύσει και ο ίδιος. Εκτός από τη σχετική αναφορά του Στράβωνα που παραθέσαμε, δεν διαθέτουμε άλλες πληροφορίες για τη δομή του Μουσείου. Περιγραφές που θα μάς ήταν πολύτιμες, όπως αυτή του Αριστόνικου, δεν έχουν δυστυχώς διασωθεί.

Πάντως, το ίδιο το γεγονός ότι το ίδρυμα ονομάστηκε «Μουσειόν» είναι ενδεικτικό του προαναφερθέντος συσχετισμού, αφού το ιερό των Μουσών αποτελούσε κατά παράδοση αναπόσπαστο μέρος των αθηναϊκών φιλοσοφικών σχολών. Η ύπαρξη των συγκεκριμένων ναών σ' αυτούς τους χώρους απηχούσε βέβαια τη θρησκευτική πεποίθηση ότι πηγή της φιλοσοφικής και καλλιτεχνικής έμπνευσης είναι οι εννέα Μούσες, αλλά ο Βιτρούβιος αναφέρει και ένα παράδειγμα σχετικό με τις θετικές επιστήμες, την περίπτωση τον Πυθαγόρα, που πίστευε ακράδαντα ότι μία από τις σημαντικότερες ανακαλύψεις του στα μαθηματικά δεν θα είχε γίνει ποτέ χωρίς την έμπνευση που του χάρισαν οι Μούσες και πάντοτε πρόσφερε σε αυτές σπονδές και ευχαριστίες. Υπό την καθοδήγηση του Φαληρέως και χάρη στην περίφημη γενναιοδωρία του Πτολεμαίου, η φήμη του Μουσείου απλώθηκε με αστραπιαία ταχύτητα ως τα πέρατα του αρχαίου κόσμου και προσήλκυε στην Αλεξάνδρεια τους επιφανέστερους λογίους της εποχής¹⁷.

Όσον αφορά τη Βιβλιοθήκη υπάρχει ένα απόλυτο κενό. Οι ιστορικοί της εποχής δεν την αναφέρουν πουθενά, ούτε όμως και ο Στράβωνας, και η αρχαιολογική σκαπάνη δεν αποκάλυψε στο φως κανένα ίχνος. Πράγμα περίεργο, εάν λάβει κανείς υπόψη του ότι έχουν βρεθεί τα κατάλοιπα άλλων, πολύ παλαιότερων και μικροτέρων κτισμάτων, όπως της εποχής του Ακενατόν στην Τελ ελ Αμάρνα (τουλάχιστον χίλια χρόνια παλαιότερο) ή το λεγόμενο Θεραπευτήριο της Ψυχής (όπως ονομαζόταν η Ιερά Βιβλιοθήκη στο Ραμσείο του Λούξουρ) ή ακόμα τα βασιλικά αρχεία στην Έμπλα, κοντά στο Χαλέπι της Συρίας, που χρονολογούνται περί το 2400 π.Χ.

---

¹⁶ El-Abbadī 1998: 90-92.

¹⁷ El-Abbadī 1998: 93.

Κι όμως, τίποτα απολύτως δεν ήρθε στο φως σχετικά με τη μεγαλύτερη και μεταγενέστερη βιβλιοθήκη της αρχαιότητας, εκείνη τουλάχιστον που δημιούργησε αρχικά ο Πτολεμαίος Α΄. Το μόνο που απομένει είναι ένα μικρό κομμάτι από τη λεγόμενη Αδερφή Βιβλιοθήκη στο Σεραπείο, που θα πρέπει να αποτελούσε τμήμα του αναγνωστηρίου, μαζί με μερικά ράφια, και αυτό είναι όλο. Έτσι, είμαστε αναγκασμένοι να βασιστούμε στις φήμες και τη φαντασία μας, εάν θέλουμε να σχηματίσουμε μια εικόνα για το πώς ήταν. Η αναπαράσταση του 16^{ου} αιώνα, που εμφανίζει μία μεγάλη περίστυλη αίθουσα, ίσως δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Οι σειρές των κίωνων θα πρέπει να ήταν πολλές, κάποια πηγή αναφέρει τουλάχιστον δέκα και ενδεχομένως να αυξάνονταν, καθώς αυξανόνταν ο αριθμός των βιβλίων. Θα πρέπει επίσης να διέθεταν όλη τη μεγαλοπρέπεια που αρμόζει στον προσωπικό χώρο ενός Φαραώ¹⁸.

Το αρχικό κτήριο της Βιβλιοθήκης είχε ανεγερθεί κοντά στο Μουσείο, στον τομέα της πόλης όπου βρίσκονταν τα ανάκτορα (βασίλεια) και αντίκριζε το μεγαλοπρεπές λιμάνι. Ύστερα από έναν αιώνα και περισσότερο, ο αριθμός των κειμένων υπερέβη τη χωρητικότητα του κτηρίου και παρέστη ανάγκη να δημιουργηθεί παράρτημα, για να φιλοξενήσει το πλεόνασμα των συγγραμμάτων. Το παράρτημα αυτό το ανήγειρε ο Πτολεμαίος Γ΄ ο Ευεργέτης και το ενσωμάτωσε στο Σεραπείο, που βρισκόταν στον νότιο τομέα της πόλης και απείχε αρκετά από τα ανάκτορα. Το παράρτημα της βιβλιοθήκης το οποίο ενσωματώθηκε στο Σεραπείο, σύντομα λειτούργησε ως πλήρης βιβλιοθήκη και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο κατέστη παραγωγικότερο εκπαιδευτικό και ερευνητικό κέντρο.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σε καμιά μαρτυρία για τη βιβλιοθήκη των Πτολεμαίων απ' όσες περιέχονται στις ελάχιστες διαθέσιμες πηγές ως τον 3^ο αιώνα μ.Χ. δεν γίνεται αναφορά στη «Βασιλική Βιβλιοθήκη», τη «Μεγάλη Βιβλιοθήκη» ή απλώς στις Βιβλιοθήκες. Ίσως δεν γίνεται διάκριση, επειδή, όπως γνωρίζουμε, ο διευθυντής της Βιβλιοθήκης, που διοριζόταν από τον βασιλιά, ήταν μόνο ένας. Αντίθετα, από τα τέλη του 4^{ου} αιώνα και αργότερα αναφέρεται η ύπαρξη δύο διαφορετικών κτισμάτων από διάφορους συγγραφείς, στους οποίους συγκαταλέγονται ο Επιφάνιος, που διακρίνει σαφώς μεταξύ της «Πρώτης Βιβλιοθήκης» και ενός δεύτερου, μικρότερου κτίσματος, μέρους του Σεραπείου, που

---

¹⁸ Flower 2002: 90-91.

ονομαζόταν «Θυγάτηρ» βιβλιοθήκη, και ο Τζέτζης που τον 12^ο αιώνα μ.Χ. κάνει πάλι λόγο για δύο Βιβλιοθήκες, κτισμένες η μία στον περίβολο των ανακτόρων και η άλλη έξω απ' αυτόν¹⁹.

2.2 Η συλλογή των βιβλίων και η καταγραφή τους

Σήμερα δεν σώζεται τίποτα από την τρανή Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές δεν μάς έδωσαν καμιά πληροφορία για το πώς ήταν οργανωμένη η βιβλιοθήκη, για το κτήριο όπου στεγαζόταν ή για την ακριβή θέση του. Η γνώση για την ύπαρξη της Βιβλιοθήκης προέρχεται από συγγράμματα και επιστολές, που επέζησαν στο πέρασμα των αιώνων. Μερικά από αυτά σώζονται ολόκληρα, ενώ άλλα είναι αποσπάσματα²⁰. Η οργάνωση, ο συνεχής εμπλουτισμός και η απρόσκοπτη λειτουργία και των δύο βιβλιοθηκών αποτέλεσαν κύριο μέλημα της πολιτικής των Πτολεμαίων. Το πρώτο πρόβλημα των Πτολεμαίων ήταν η απόκτηση βιβλίων. Η Αίγυπτος είχε μακραίωνη και προηγμένη πολιτιστική παράδοση, και υπήρχαν άφθονα βιβλία από άκρη σε άκρη σε όλη τη χώρα στην αιγυπτιακή γλώσσα. Πολλά από αυτά αγοράστηκαν στην Αθήνα και τη Ρόδο, που ήταν οι κυριότερες αγορές βιβλίων εκείνης της εποχής, καθώς και σε άλλα καθιερωμένα κέντρα του ελληνικού πολιτισμού, όχι όμως στη νεότευκτη Αλεξάνδρεια. Οι Πτολεμαίοι δεν σταματούσαν σε κανένα εμπόδιο, προκειμένου να συγκεντρώσουν βιβλία για τη βιβλιοθήκη. Ορισμένα από τα βιβλία αποκτήθηκαν με ανέντιμους τρόπους. Η λύση των Πτολεμαίων ήταν το χρήμα και η βασιλική πυγμή. Στάλθηκαν αμέσως ειδικοί απεσταλμένοι σε όλα τα κέντρα ακαδημαϊκών σπουδών της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, με εντολή να αγοράσουν, να δανειστούν ή να κλέψουν τα έργα όλων των μεγάλων ποιητών, δραματουργών, φιλοσόφων, επιστημόνων και μαθηματικών. Επίσης, είχαν την εντολή να αγοράζουν ό,τι βιβλία έβρισκαν, κάθε λογής, για κάθε θέμα, κι όσο παλαιότερα τόσο το καλύτερο. Τα παλαιότερα βιβλία τα προτιμούσαν με το σκεπτικό ότι επειδή είχαν αντιγραφεί λιγότερες φορές, το κείμενο ενδεχομένως θα είχε λιγότερα λάθη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο Δημήτριος δοκίμαζε να αγοράσει ολόκληρες βιβλιοθήκες και όταν έβλεπε πως ούτε η δωροδοκία ούτε ο πολιτικός εκβιασμός έφεραν αποτέλεσμα, δεν δίσταζε να καταφύγει στην

---

¹⁹ El-Abbadī 1998: 100-101.

²⁰ Trumble 2005: 18.

απάτη. Όποια καράβια αγκυροβολούσαν στην Αλεξάνδρεια ή σε οποιαδήποτε άλλο αιγυπτιακό λιμάνι υποβάλλονταν σε έρευνα, με σκοπό τον εντοπισμό τυχόν χειρογράφων, τα οποία, εφόσον υπήρχαν, κατάσχονταν από τις αιγυπτιακές Αρχές και δεν επιστρέφονταν παρά μετά τη λεπτομερή αντιγραφή τους (ένα αναμφισβήτητο πλεονέκτημα των Πτολεμαίων ήταν η αφθονία παπύρινου χαρτιού για την αντιγραφή). Στα πρωτότυπα έβαζαν την ένδειξη «βιβλία των πλοίων» και τα πρόσθεταν στη βιβλιοθήκη. Τα πρωτότυπα χειρόγραφα των μεγάλων Ελλήνων ποιητών Αισχύλου, Σοφοκλή, και Ευριπίδη κατέληξαν στη Βιβλιοθήκη με έναν άλλο ανέντιμο τρόπο. Αυτά τα ανεκτίμητα έργα φυλάσσονταν στα κρατικά αρχεία των Αθηνών και είχε τέτοιο πόθο να τα αποκτήσει, που ήταν πρόθυμος όχι μόνο να δώσει ως εγγύηση ένα τεράστιο χρηματικό ποσό, αλλά και να καταφύγει για ακόμη μια φορά στην απάτη. Ζήτησε να του δανείσουν τους παπυρικούς κυλίνδρους για να τους αντιγράψει. Οι Αθηναίοι, για να εξασφαλίσουν την επιστροφή των κειμένων απαίτησαν να τους στείλει για εγγύηση δεκαπέντε τάλαντα, κολοσσιαίο ποσό, ισότιμο με εκατομμύρια σημερινά δολάρια. Ο Πτολεμαίος έκανε πράγματι αντίγραφα, μια πολυτελή σειρά κυλίνδρους από πάπυρο άριστης ποιότητας, και έστειλε πίσω αυτά, αντί για τα πρωτότυπα. Οι Αθηναίοι δεν είχαν άλλη επιλογή, παρά να κρατήσουν την εγγύηση και έτσι τα πρωτότυπα προστέθηκαν και αυτά στην ανεκτίμητη συλλογή της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας²¹.

Παρόλο που τα περισσότερα βιβλία της βιβλιοθήκης ήταν ελληνικά, οι Πτολεμαίοι συνέλεξαν και βιβλία από άλλες χώρες και πολιτισμούς, και τα μετέφραζαν στα ελληνικά. Ο Μανέθων, ένας Αιγύπτιος ιερέας, ανέλαβε να μεταφράσει τα αιγυπτιακά αρχεία και να γράψει την ιστορία της Αιγύπτου στα ελληνικά. Ο Έρμιππος, ένας συγγραφέας ο οποίος έκανε τις μελέτες του στην Αλεξάνδρεια, έγραψε ένα βιβλίο για τη θρησκεία των Περσών, τον Ζωροαστρισμό, που συμπεριλήφθηκε στη συνέχεια στη συλλογή της βιβλιοθήκης. Εβραϊκά συγγράμματα μεταφράστηκαν στα ελληνικά για λογαριασμό της μεγάλης εβραϊκής κοινότητας που ζούσε τότε στην Αλεξάνδρεια, αλλά και για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης²².

---

²¹ El-Abbadī 1998: 108.

²² Trumble 2005: 20.

Τα νεοαποκτηθέντα βιβλία συγκεντρώνονταν σε αποθήκες, όπου γινόταν η προκαταρκτική καταγραφή. Η διαίρεση των συγγραμμάτων σε βιβλία επεβλήθη από τους φιλόλογους της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης. Τα μεγάλα βιβλία διαιρέθηκαν σε μικρότερους κύλινδρους, ώστε κάθε βιβλίο να περιλαμβάνεται σε έναν μόνο μικρό κύλινδρο, με αριθμημένους στίχους. Κάθε στίχος είχε έκταση περίπου ενός εξαμέτρου, δηλαδή 16-17 συλλαβών ή 36 γραμμάτων. Τα βιβλία αυτά κατασκευάζονταν από πάπυρο ή από περγαμηνή, ήταν τοποθετημένα μέσα σε κυλινδρικές θήκες και φυλάσσονταν σε ξύλινα ράφια στις ορθογώνιες κόγχες των τοίχων. Οι συγγραφείς των έργων είχαν κατανεμηθεί σε κατηγορίες, σύμφωνα με ομοειδή γνωστικά αντικείμενα, και σε συγκεκριμένες κόγχες, με την αντίστοιχη ένδειξη. Οι κύλινδροι είχαν συνήθως μία ετικέτα, που προεξείχε στη μία άκρη, με το όνομα του συγγραφέα και την καταγωγή του²³. Η καταγωγή ήταν απαραίτητη, γιατί οι αρχαίοι Έλληνες είχαν μόνο ένα όνομα, και καθώς πολλά ονόματα ήταν συνηθισμένα, υπήρχαν πολλές περιπτώσεις συνωνυμίας. Στις αποθήκες πρόσθεταν και άλλα στοιχεία στις ετικέτες, ώστε να ξεχωρίζουν μεταξύ τους τα αντίτυπα του ίδιου έργου. Σε μερικά σημείωναν την προέλευσή τους, όπως για παράδειγμα πάνω στα βιβλία που είχαν επιτάξει στις αποβάθρες έγραφαν εκ πλοίων. Σε άλλα σημείωναν το όνομα του φιλολογικού επιμελητή ή του πρώην κατόχου.

Σκοπός ήταν να αποκτήσουν τα πάντα, από την εμπνευσμένη επική ποίηση ως τα ανιαρά βιβλία μαγειρικής. Οι Πτολεμαίοι φιλοδοξούσαν να καταστήσουν τη συλλογή τους πλήρες αρχείο ελληνικών κειμένων, αλλά και εργαλείο έρευνας. Στα αποκτήματά τους περιέλαβαν και ελληνικές μεταφράσεις σημαντικών έργων, γραμμένων σε άλλες γλώσσες. Το πιο διάσημο δείγμα είναι η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης, η γνωστή ως «Μετάφραση των Εβδομήκοντα»²⁴. Ο βασικός της προορισμός ήταν να εξυπηρετήσει την εβραϊκή κοινότητα, πολλά μέλη της οποίας μιλούσαν μόνο ελληνικά και δεν καταλάβαιναν πλέον το εβραϊκό ή αραμαϊκό πρότυπο, έτσι η επιχείρηση ενθαρρύνθηκε από τον Πτολεμαίο Β΄, ο οποίος ήθελε οπωσδήποτε το έργο στην Βιβλιοθήκη. Έτσι, οι ραβίνοι αποφάσισαν ότι θα ήταν λογικό να μεταφραστεί η Πεντάτευχος (τα πρώτα πέντε βιβλία της Παλαιάς

---

²³El-Abbadī 1998: 111.

²⁴ Ονομάστηκε έτσι, με στρογγύλεμα του αριθμού, γιατί κατά την παράδοση ήταν έργο 72 μεταφραστών.

Διαθήκης) στα ελληνικά. Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για το πότε και πώς έγινε η μετάφραση. Η πιο πειστική έλεγε ότι, κατά παράκληση του αρχιερέα Ελεάζαρ, ο Δημήτριος ο Φαληρέας παρότρυνε τον Πτολεμαίο Α΄ να μετακαλέσει από την Ιερουσαλήμ τους καλύτερους μεταφραστές. Το αποτέλεσμα ήταν να εμφανιστούν εβδομήντα δύο από αυτούς, έξι από κάθε φυλή του Ισραήλ και να εγκατασταθούν σε ισάριθμα κελιά στο νησί Φάρος. Εβδομήντα ημέρες αργότερα, η μετάφραση είχε ολοκληρωθεί. Είναι επίσης σχεδόν βέβαιο ότι η βιβλιοθήκη διέθετε αντίγραφο του χρονολογικού καταλόγου των Φαραώ, που είχε μεταφράσει από τα αιγυπτιακά στα ελληνικά ο Αιγύπτιος ιερέας Μανέθων. Ο Πτολεμαίος Β΄ φρόντισε επίσης να ληφθεί ειδική μέριμνα για την κλασική λογοτεχνία, τα έργα δηλαδή των Αθηναίων δημιουργών, του Ομήρου και άλλων παλαιών ποιητών. Η Βιβλιοθήκη απέκτησε και πολύ πλούσιο τμήμα για τον Όμηρο. Επίσης, η Βιβλιοθήκη απέκτησε πολλά αντίτυπα, διαχωρίζοντάς τα ιδίως ανάλογα με την προέλευσή τους: «από τη Χίο», «από το Άργος», «από τη Σινώπη». Τέτοια αποκτήματα κατέστησαν εφικτό ένα από τα πρώτα επιτεύγματα της αλεξανδρινής φιλολογίας, τη συγκρότηση ενός στερεότυπου κειμένου για τα πιο δημοφιλή έργα της ελληνικής γραμματείας²⁵.

2.3 Ο αριθμός των βιβλίων που διέθετε η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας

Ο Αθήναιος, ένας συγγραφέας του 2^{ου} αιώνα π.Χ., που ζούσε στην Αλεξάνδρεια και έκανε τις μελέτες του στη Βιβλιοθήκη, γράφει: «Και όσον αφορά τον αριθμό των βιβλίων, τη διαρρύθμιση των βιβλιοθηκών και τη συλλογή στην Αίθουσα των Μουσών, είναι περιττό να αναφερθώ σε αυτές, αφού είναι και θα παραμείνουν χαραγμένες στις μνήμες όλων των ανθρώπων!». Ο Αθήναιος εννοεί ότι η Βιβλιοθήκη σε συνδυασμό με το Μουσείο, ήταν τόσο ξακουστή εκείνη την εποχή, ώστε δεν χρειαζόταν καν να την περιγράψει στους αναγνώστες του. Η αιτία της τρανής της φήμης ήταν η τεράστια συλλογή εκατοντάδων χιλιάδων πολύτιμων βιβλίων. Ήταν η μεγαλύτερη Βιβλιοθήκη του κόσμου εκείνα τα χρόνια²⁶.

Στη διάρκεια της βασιλείας του Πτολεμαίου Ευεργέτη, ο αριθμός των βιβλίων που αποκτήθηκαν για τη Βιβλιοθήκη αυξήθηκε τόσο πολύ, ώστε χρειάστηκε να δημιουργηθεί και μια δεύτερη Βιβλιοθήκη. Αυτή έγινε μέσα στον ναό του θεού

---

²⁵ Canfora 2000: 37-40.

²⁶ Trumble 2005: 18.

Σεράπιδος και ονομάστηκε Σεράπειο. Το παράρτημα αυτό ήταν πολύ μικρότερο από την κύρια βιβλιοθήκη και καμιά φορά αναφέρονταν σε αυτό ως «κόρη» της. Η καλύτερη πηγή πληροφοριών που έχουμε για τον αριθμό των βιβλίων στις δύο βιβλιοθήκες είναι ο βυζαντινός λόγιος του 12^{ου} αιώνα Ιωάννης Τζέτζης, του οποίου οι αρχαίες πηγές πληροφοριών έχουν πια χαθεί. Έγραψε, λοιπόν, πως υπήρχαν 42.800 βιβλία στο Σεράπειο, 400.000 σύμμικτα και 90.000 απλά βιβλία στην κυρίως βιβλιοθήκη. Αυτό δεν μας λέει τίποτα για τον αριθμό των έργων ή των συγγραφέων, δεδομένου ότι πολλοί κύλινδροι δεν περιείχαν μόνο ένα έργο, ενώ πολλά έργα, όπως στην περίπτωση αυτών του Ομήρου, ήταν σε πολλά αντίγραφα. Ούτε ξέρουμε αν οι δύο βιβλιοθήκες λειτούργησαν με διαφορετικό τρόπο. Η κύρια βιβλιοθήκη, μέσα στο χώρο των ανακτόρων, πρέπει να προοριζόταν κυρίως για τα μέλη του Μουσείου. Η άλλη, στον χώρο ενός ιερού, όπου η πρόσβαση ήταν σχεδόν απεριόριστη, μπορεί κάλλιστα να εξυπηρετούσε ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Ίσως για αυτό και το περιεχόμενό της ήταν κατά πολύ μικρότερο: περιοριζόταν σε έργα που θα αναζητούσε ένα κοινό με γενικά ενδιαφέροντα, όπως τα βασικά κείμενα της κλασικής λογοτεχνίας. Υπολογίζεται ότι η βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, μαζί με το Σεράπειο, πρέπει να περιείχαν πάνω από μισό εκατομμύριο βιβλία. Υπήρξε η μεγαλύτερη και η πιο φημισμένη βιβλιοθήκη της αρχαιότητας. Ο τεράστιος αριθμός των τόμων της βιβλιοθήκης οφειλόταν στη συλλογή και στη διάσωση έργων Ελλήνων και “βαρβάρων”, στην ύπαρξη διπλών και τριπλών αντιγράφων, απαραίτητων για τη σύνταξη κριτικών εκδόσεων, την εξακρίβωση της αυθεντικότητας του έργου, και το δανεισμό των βιβλίων, που επιτρεπόταν μόνο από τη βιβλιοθήκη του Σεραπείου²⁷.

2.4 Ο προϊστάμενος της Βιβλιοθήκης και ο ρόλος του

Προϊστάμενος της Βιβλιοθήκης, διορισμένος από την αυλή, ήταν ένας εξέχων διανοούμενος, συχνά επιφορτισμένος και με την εκπαίδευση των βασιλικών γόνων. Πρώτος κατέλαβε τη θέση ο Ζηνόδοτος, πρωτοπόρος στην αποκατάσταση ενός κειμένου ομηρικών επών. Εκ των πραγμάτων ήταν πρωτοπόρος και στη βιβλιοθηκονομία, γιατί εκείνος πρέπει να επινόησε το σύστημα που εφαρμόστηκε για την ταξινόμηση των βιβλίων. Το πρώτο του βήμα πρέπει να ήταν να κατατάξει τους κυλίνδρους, ανάλογα με το περιεχόμενό τους: ποίηση ή πεζογραφία, λογοτεχνία ή επιστήμη, ποιό λογοτεχνικό είδος, ποιού είδους επιστήμη. Οι ετικέτες ανέφεραν το

---

²⁷ El-Abbadī 1998: 113.

όνομα του συγγραφέα και όσα άλλα στοιχεία είχαν προστεθεί κατά την πρώτη καταγραφή, συχνά όχι τον τίτλο, γιατί πολλοί κύλινδροι περιείχαν δύο ή περισσότερα έργα, και σε πολλά έργα, όπως στις συλλογές ποιημάτων, δύσκολα μπορούσε να δοθεί ένας απλός τίτλος. Όταν ο τίτλος έλειπε, ο Ζηνόδοτος έπρεπε να ξετυλίξει τον κύλινδρο και να ρίξει μια ματιά στο κείμενο. Το επόμενο βήμα ήταν να καθορίσει τους χώρους, δηλαδή τα δωμάτια ή τα τμήματα δωματίων, όπου θα τοποθετούνταν οι κατηγορίες των κειμένων, όπως τις είχε αποφασίσει. Έπειτα έβαζε στα καθορισμένα ράφια τα έργα, κατατάσσοντάς τα κατά συγγραφέα και σε αλφαβητική σειρά. Όταν άρχισε να οργανώνει τη Βιβλιοθήκη ο Ζηνόδοτος, θα έπρεπε να προσέλαβε και το αναγκαίο προσωπικό: διαλογείς, ελεγκτές, γραμματείς, κλητήρες, αντιγραφείς, συντηρητές και άλλους. Πρέπει να υπήρχαν δεκάδες τέτοιοι υπάλληλοι, δεν έχουμε όμως καθόλου στοιχεία για αυτούς, απλώς εικάζουμε την ύπαρξή τους.

Ο Ζηνόδοτος, ο πρώτος προϊστάμενος της Βιβλιοθήκης, είχε ανοίξει τον δρόμο προς τη συγκρότηση ενός σωστού κειμένου των ομηρικών επών, παραβάλλοντας και αναλύοντας τις διαφορετικές γραφές των επών στα διάφορα διαθέσιμα αντίγραφα, περίπου όπως κάνουν σήμερα οι μελετητές του Σαίξπηρ με τις ποικίλες παραλλαγές των έργων του στις πρώτες έντυπες εκδόσεις. Ο Αρίσταρχος και ο Αριστοφάνης προχώρησαν την έρευνα σε μεγαλύτερο βάθος και επεκτάθηκαν και σε άλλους ποιητές, τον Ησίοδο, τον Πίνδαρο και τους λυρικούς. Ο Αρίσταρχος μάλιστα παρουσίασε τα συμπεράσματά του σε υπομνήματα, βιβλία στα οποία παρέθετε συγκεκριμένα χωρία, συνοδεύοντάς τα με σχόλια για το νόημά τους, για τις ασυνήθιστες λέξεις ή εκφράσεις που περιείχαν και για την γνησιότητα των λέξεων του ποιητή²⁸.

2.5 Σημαντικά επιτεύγματα των αλεξανδρινών φιλολόγων (Ζηνόδοτος, Καλλίμαχος, Φιλητάς και Διονύσιος ο Θραξ)

Από όσο ξέρουμε, ο Ζηνόδοτος υπήρξε ο πρώτος που εφάρμοσε την αλφαβητική σειρά ως μέθοδο κατάταξης σε ένα γλωσσάρι σπανίων λέξεων, που είχε συντάξει. Έτσι φτάνουμε σε μία από τις μεγαλύτερες οφειλές μας στους αλεξανδρινούς φιλολόγους. Με δεδομένες τις σαφείς ενδείξεις ότι ευθύς εξαρχής τα έργα της βιβλιοθήκης έμπαιναν στα ράφια κατά αλφαβητική σειρά, εύλογα

---

²⁸ Flower 2002: 77-79.

συνεπάγεται ότι ο Ζηνόδοτος, διαπιστώνοντας πόσο χρήσιμο είχε αποδειχτεί το σύστημα για το γλωσσάριό του, το εφάρμοσε και στη συλλογή. Βέβαια η αλφαβητική κατάταξη δεν πήγαινε πέρα από το πρώτο γράμμα. Επί αιώνες, αυτή ήταν η πρακτική όλων των αρχαίων φιλολόγων για όλες τις δουλειές γιατί προφανώς αυτή η στοιχειώδης διευθέτηση επαρκούσε για τις ανάγκες τους. Πληρέστερη αλφαβητική κατάταξη δεν έκανε την εμφάνισή της, παρά μόλις τον 2^ο αιώνα μ.Χ.

Τα πρώτα χρόνια της Βιβλιοθήκης, όταν το περιεχόμενο ήταν σχετικά περιορισμένο, αρκούσε ένα σύστημα που θα βοηθούσε τον χρήστη να βρει ό,τι ήθελε, πηγαίνοντας σε ένα συγκεκριμένο δωμάτιο ή στα συγκεκριμένα ράφια ενός δωματίου και διατρέχοντας με το βλέμμα τις ετικέτες των κυλίνδρων που ήταν εκεί αραδιασμένοι σε στοιχειώδη αλφαβητική σειρά. Όταν η συλλογή απέκτησε αξιόλογο μέγεθος, οι κοινοί αναγνώστες χρειαζόνταν βοήθεια για να εντοπίσουν τα έργα. Τη λύση έδωσε μία προσωπικότητα εξαιρετικά σημαντική, όχι μόνο για την ιστορία της αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης, αλλά και για την ιστορία της φιλολογίας, ένας άνθρωπος που συνδύαζε την ικανότητα να γράφει πρωτότυπη ποίηση με την προθυμία να υποβληθεί στην εξοντωτική αγγαρεία να συντάξει εκατοντάδες καταλόγους με χιλιάδες λήμματα, ο Καλλίμαχος ο Κυρηναίος. Το μέγιστο φιλολογικό επίτευγμα του Καλλιμάχου ήταν η μνημειώδεις σύνθεση: ένας λεπτομερής βιβλιογραφικός κατάλογος όλων των ελληνικών έργων, που καταλάμβανε 120 ολόκληρα βιβλία, πενταπλάσια από την Ιλιάδα του Ομήρου. Ο κατάλογος αυτός οφείλει την ύπαρξή του στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: στα ράφια της βρίσκονταν με ελάχιστες εξαιρέσεις όλα αυτά τα έργα, και είναι γενικώς αποδεκτό ότι προέκυψε ως επαυξημένη μορφή, από τον τοπογραφικό κατάλογο του περιεχομένου της Βιβλιοθήκης, που είχε συντάξει ο Καλλίμαχος. Οι πίνακες δεν διασώθηκαν²⁹. Υπάρχουν όμως αρκετές αναφορές σε αυτούς και τα παραθέματά τους σε μεταγενέστερα φιλολογικά έργα, ώστε να σχηματίσουμε αρκετά καλή εικόνα για το είδος και την έκτασή τους. Κατάλογοι έργων διαφόρων ειδών είχαν συνταχθεί και παλαιότερα. Ο Καλλίμαχος, όταν δημιούργησε τους πίνακες, είχε ως στόχο όχι τη περιγραφή του συνόλου των βιβλίων, αλλά κάποιον ιστορικό-λογοτεχνικό. Για αυτόν

---

²⁹ Ο πλήρης τίτλος της εργασίας του είναι "Πίνακες των εν πάση παιδεία διαλαμψάντων και ων συνέγραψαν". Οι πίνακες περιείχαν στοιχεία όπως: χρονολογία, γέννηση του συγγραφέα, συχνά τα ονόματα των γονέων του συγγραφέα, τόπο γέννησης, μόρφωση, σχολή που ανήκαν και γλώσσα ή διάλεκτο.

τον λόγο επέλεξε από τους 400.000 ρόλους περγαμινών μόνο ένα μέρος βιβλίων ως κατάλληλο υλικό γι' αυτόν τον σκοπό: μόνο 90.000 σημειώθηκαν και χαρακτηρίστηκαν. Οι πίνακες του Καλλίμαχου ήταν οι πρώτοι πλήρεις: σε μια σειρά κυλίνδρων παρουσιάζονταν συστηματικά όλα τα ελληνικά έργα, λογοτεχνικά, επιστημονικά, ακόμα και πρακτικοί οδηγοί, όπως τα βιβλία μαγειρικής. Ο Καλλίμαχος κατόρθωσε να τους καταρτίσει, γιατί ήταν σε θέση να τα συμβουλευτεί σχεδόν όλα επιτόπου, στην αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη. Είχε δημιουργήσει ένα ζωτικό εργαλείο αναζήτησης, από τους πίνακές του οποίου διαπίστωνε ο χρήστης αν υπήρχε ένα συγκεκριμένο έργο, ενώ από τον τοπογραφικό του κατάλογο έβρισκε τη θέση του στα ράφια³⁰.

Η προσπάθεια του Καλλίμαχου είναι και η πρώτη συστηματική του διαμοιρασμού των ελληνικών έργων κατά είδος. Οι πίνακες του Καλλίμαχου θεωρούνται είδος κεντρικού καταλόγου όλων των βιβλιοθηκών, διότι σε αυτούς υπάρχουν και έργα ανύπαρκτα στην Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη. Τα περισσότερα βιβλία της Βιβλιοθήκης καταστράφηκαν το 47 π.Χ. από πυρκαγιά³¹.

Ένα άλλο φιλολογικό πεδίο το οποίο καλλιέργησαν ήταν η λεξικογραφία. Οι Έλληνες διανοούμενοι έτρεφαν πάντα μεγάλο ενδιαφέρον για τις σπάνιες και αρχαϊκές λέξεις που συναντούσαν στον Όμηρο και στους άλλους πρώιμους ποιητές. Η πρώτη επίσημη προσπάθεια ερμηνείας τους έγινε από τον φιλόλογο ποιητή Φιλίτα, που έζησε γύρω στο 300 π.Χ. Στο έργο του "Άτακτοι γλωσσαι" σχολιάζει, χωρίς συστηματική ταξινόμηση, διάφορους όρους. Η μελέτη της γλώσσας και της λογοτεχνίας παρέμεινε η πρωταρχική μέριμνα της αλεξανδρινής φιλολογίας κατά την τελευταία φάση της, από το δεύτερο ήμισυ του 2^{ου} αιώνα π.Χ., όταν η κατάληψη της Αιγύπτου από τη Ρώμη έφερε το τέλος της δυναστείας των Πτολεμαίων. Τα αποτελέσματα συγκεφαλαιώνονται στα έργα του Διδύμου, ενός φιλόλογου τόσο ακαταπόνητου, ώστε να παράγει 3.500 βιβλία κατά μία πηγή και 4.000 κατά μία άλλη, κερδίζοντας το παρωνύμιο Χαλκέντερος για την παραγωγικότητά του. Ο Δίδυμος ο Χαλκέντερος έζησε το δεύτερο ήμισυ του 1^{ου} αιώνα π.Χ., δουλεύοντας σκληρά στη Βιβλιοθήκη. Έγραψε απειράριθμα υπομνήματα στην Ιλιάδα, την

---

³⁰ Flower 2002: 82-86.

³¹ Καζάζη 2002: 46.

Οδύσσεια στα έργα των κωμικών ποιητών, ιδίως του Σοφοκλή και στις δημηγορίες του Δημοσθένη.

Οι δύο πρώτες φάσεις της αλεξανδρινής φιλολογίας γέννησαν απαραίτητα φιλολογικά εργαλεία, όπως η έγκυρη έκδοση κειμένου, το υπόμνημα και το γλωσσάριο. Η τελευταία φάση πρόσθεσε άλλο ένα, τη γραμματική. Συγγραφέας της ήταν ο Διονύσιος ο Θραξ. Η συμβολή του Διονυσίου ήταν ότι οργάνωσε την ύλη συστηματικά, δημιουργώντας έτσι το πρώτο βιβλίο γραμματικής. Σε αντίθεση με τόσα άλλα προϊόντα της αλεξανδρινής φιλολογίας, αυτό διασώθηκε και γνωρίζουμε το περιεχόμενό του. Μόλις σε πενήντα σελίδες ο Διονύσιος παρουσιάζει μια συνοπτική επισκόπηση της ελληνικής γλώσσας, αρχίζοντας με τα γράμματα της αλφαβήτου και προχωρώντας στα μέρη του λόγου και τις μορφές τους, στην κλίση των ονομάτων και τις εγκλίσεις των ρημάτων³².

2.6 Επιστήμες που καλλιεργήθηκαν στη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας

Όπως ήταν φυσικό, η συσσώρευση της γνώσης στην Βιβλιοθήκη είχε ως αποτέλεσμα και την άνθηση των επιστημών. Οι αλεξανδρινοί μαθηματικοί εργάστηκαν ιδιαίτερα πάνω στη γεωμετρία, αλλά γνωρίζουμε πως έγιναν συγκεκριμένες έρευνες και πάνω στη θεωρία των αριθμών. Ο Ερατοσθένης ο Βιβλιοθηκάριος ασχολήθηκε με τους αριθμούς και λέγεται πως επινόησε το «σειστρόν», μία μέθοδο για την ανακάλυψη νέων πρώτων αριθμών. Το ίδιο θέμα λέγεται πως μελέτησε και ο Ευκλείδης. Ο Εύδοξος ο Κνίδιος, μαθητής του Ευκλείδη, έγινε γνωστός για την ανάπτυξη μίας πρώιμης μεθόδου ολοκλήρωσης, για τη χρήση των αναλογιών στα προς επίλυση προβλήματα και τη χρήση τύπων για την μέτρηση τρισδιάστατων σχημάτων. Ο Πάππος, σοφός του 4^{ου} αιώνα μ.Χ., ήταν ένας από τους τελευταίους Έλληνες μαθηματικούς, ο οποίος επικεντρώθηκε στους μεγάλους αριθμούς και τη μέτρηση των ημικυκλίων³³.

Για τους αλεξανδρινούς αστρονόμους η αστρονομία δεν ήταν απλά μια προβολή της τρισδιάστατης Γεωμετρίας στον χρόνο, αν και έτσι την κατέταξαν πολλοί από τους Έλληνες επιστήμονες. Ένας από τους αστρονόμους της

---

³² Flower 2002: 133-134.

³³ Trumble 2005: 40-42.

Αλεξάνδρειας έχει χαραχτεί βαθιά στις μνήμες των ανθρώπων, επειδή υποστήριξε μια θεωρία για το σύμπαν την οποία δεν ασπάστηκε κανείς στην αρχαιότητα παρά μόνο δεκαοχτώ αιώνες αργότερα. Το όνομά του ήταν Αρίσταρχος ο Σάμιος, ο οποίος εφάρμοσε την αλεξανδρινή τριγωνομετρία, για να εκτιμήσει την απόσταση και το μέγεθος του ήλιου και της σελήνης³⁴.

Οι Αλεξανδρινοί ανέπτυξαν επίσης την επιστήμη της ανατομίας, καθώς είχαν το πλεονέκτημα της μελέτης πολλών ειδών από το ζωολογικό πάρκο που βρισκόταν σύμφωνα με τις περιγραφές κοντά στη Βιβλιοθήκη, αλλά και παρατήρησης των μεθόδων ταρίχευσης, σύμφωνα με τα ταφικά έθιμα της Αιγύπτου. Ένας από τους πρώτους επιστήμονές της, ο Ηρόφιλος, συνέλεξε και συνέθεσε τον κώδικα του Ιπποκράτη και προχώρησε σε δικές του μελέτες. Αυτός πρώτος διαχώρισε τα νεύρα και τον εγκέφαλο ως ενιαίο σύστημα, καθόρισε τη λειτουργία της καρδιάς, την κυκλοφορία του αίματος και πιθανώς άλλα ανατομικά χαρακτηριστικά³⁵.

Το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας παρείχαν στους λογίους τις πηγές που χρειαζόνταν για να κάνουν τις μελέτες τους σε πολλούς τομείς, μεταξύ αυτών στην κριτική της λογοτεχνίας, την ποίηση και την γραμματική. Οι σπουδαιότεροι όμως από αυτούς, εκείνοι τους οποίους οφείλουμε να θυμόμαστε, ήταν οι επιστήμονες. Οι μελέτες και το έργο τους στην Αλεξάνδρεια ήταν επαναστατικής σημασίας για την ανθρωπότητα. Ήταν μία επανάσταση, που όμοιά της δεν θα ξαναγινόταν για περίπου δύο χιλιάδες χρόνια.

2.7 Η περίοδος της παρακμής

Οι πιο δοξασμένες ημέρες της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας ήταν η διάρκεια της βασιλείας των τριών πρώτων Πτολεμαίων, τον 3^ο αιώνα π.Χ. Η δημιουργία της βιβλιοθήκης, ο ζήλος για την απόκτηση βιβλίων και η επέκτασή της στο Σεράπειο έκαναν την Αλεξάνδρεια το μεγαλύτερο πνευματικό κέντρο την εποχή εκείνη. Μεγάλοι και σπουδαίοι λόγιοι και επιστήμονες ήρθαν από όλα τα μέρη της γης για να

---

³⁴ Flower 2002: 93.

³⁵ Trumble 2005: 46-48.

αξιοποιήσουν τον αστείρευτο πλούτο πληροφοριών, που τους πρόσφερε η Βιβλιοθήκη για τις μελέτες τους³⁶.

Δυστυχώς όμως, οι πολιτικές σκοπιμότητες επρόκειτο να καταστρέψουν τελικά το μεγαλείο της Αλεξάνδρειας. Γύρω στο 217 π.Χ., κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πτολεμαίου Δ΄ του Φιλοπάτορα, ξέσπασαν επανειλημμένες εξεργέςεις των Αιγυπτίων, ενάντια στους Έλληνες κυβερνήτες τους. Κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Ε΄ του Επιφανούς, η Αίγυπτος έχασε τις περισσότερες από τις υπερπόντιες κτήσεις της, που τις πήραν διάφοροι Μεσογειακοί κατακτητές. Στη συνέχεια, το 145 π.Χ., ύστερα από έναν εμφύλιο πόλεμο με τον αδερφό του, ο Πτολεμαίος Η΄ ο Ευεργέτης Β΄ στέφθηκε βασιλιάς και έδιωξε από την Αλεξάνδρεια όλους τους λογίους και τους επιστήμονες, επειδή είχαν υποστηρίξει τον αδερφό του. Το 114 π.Χ. απομακρύνθηκε και ο τελευταίος λόγιος προϊστάμενος της Βιβλιοθήκης, ο Αρίσταρχος Σαμοθράξ. Με την αναχώρησή τους άρχισε και η παρακμή της Βιβλιοθήκης.

Το πρώτο μισό του 2^{ου} π.Χ. αιώνα ήταν μία από τις σκοτεινότερες στην ιστορία της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου και της Βιβλιοθήκης, ενώ για εξήντα σχεδόν χρόνια, ο Πτολεμαίος ΣΤ΄ και ο αδερφός του Πτολεμαίος Ζ΄ εναλλάσσονταν στον θρόνο, ωθώντας την Αίγυπτο σε ολοκληρωτική εξάρτηση από τη Ρώμη. Όταν ο Πτολεμαίος Ζ΄ δολοφόνησε τον Πτολεμαίο ΣΤ΄ και κατέλαβε τον θρόνο (146 π.Χ.), άρχισαν πιθανότατα και τα δεινά της Βιβλιοθήκης. Οι Αλεξανδρινοί τον αποκαλούσαν Κακεργέτη και Φύσκωνα και έτρεφε τέτοια αντιπάθεια για τους Έλληνες λογίους του Μουσείου και της Βιβλιοθήκης, ώστε μερικοί από αυτούς να φοβούνται ακόμα και για τη ζωή τους³⁷. Το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη δεν έπαυσαν να λειτουργούν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, άρχισαν όμως να αδειάζουν, αφού η βασιλική προστασία όχι μόνο έπαψε να υπάρχει, αλλά μεταβλήθηκε και σε απειλή. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών έπαψαν να χρησιμοποιούν τη Βιβλιοθήκη. Προτιμούσαν όμως τη λεγόμενη Αδελφή Βιβλιοθήκη, που βρισκόταν στο Σεράπειο, στην αιγυπτιακή πλευρά της πόλης, περιοχή όπου αισθάνονταν ότι κινδύνευαν λιγότερο από τις ιδιοτροπίες του βασιλιά.

---

³⁶ Trumble 2005: 52.

³⁷ Νταβαρίνος 1998: 18.

Και μολονότι οι ημέρες της μεγαλύτερης δόξας είχαν περάσει ανεπιστρεπτί, το λίκνο της γνώσης συνέχισε να επηρεάζει τον παγκόσμιο πολιτισμό μέσω μιας χούφτας ανθρώπων, που κατάφεραν, παρά τις δυσκολίες, να κρατήσουν αναμμένη την αλεξανδρινή δάδα³⁸.

Δεν ήταν όμως τα περιορισμένα βιβλιογραφικά ενδιαφέροντα των τελευταίων Πτολεμαίων και ο διωγμός του λόγιου κύκλου του Μουσείου που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην πορεία της Βιβλιοθήκης, αλλά και η γενικότερη πολιτική που είχε αρχίσει να αλλάζει ριζικά στη Μεσόγειο. Από το 168 π.Χ., η Αίγυπτος περνά σταδιακά στην κυριαρχία της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το 146 π.Χ. καταστρέφεται η Καρχηδόνα, ενώ η Ελλάδα γίνεται επίσης ρωμαϊκή κτήση. Η κρίση στην ιστορία της Βιβλιοθήκης και η πολιτική των Ρωμαίων μετατόπισαν το κέντρο της βιβλιοφιλικής κίνησης από την Αλεξάνδρεια και τα άλλα πνευματικά ελληνικά κέντρα στη Ρώμη, η οποία αποτέλεσε από τον 1^ο αιώνα π.Χ. το νέο μεγάλο κέντρο του βιβλίου στη Μεσόγειο. Η απομάκρυνση των εκπροσώπων της νέας φιλολογίας προς τη Ρόδο, την Αθήνα και κυρίως την Πέργαμο, οδήγησε στην παρακμή των δύο ιδρυμάτων³⁹.

2.8 Η βασίλισσα Κλεοπάτρα και η μεγάλη πυρκαγιά

Και ενώ η Αίγυπτος βρισκόταν σε παρακμή, η Ρώμη βρισκόταν σε πλήρη άνθηση. Το 49 π.Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εκτεινόταν από εκεί όπου βρίσκονται η σημερινή Ισπανία και η Γαλλία ως την Ιταλία, την Ελλάδα και διάφορα μέρη της Μικράς Ασίας και της Βόρειας Αφρικής. Καθώς η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία απλωνόταν γύρω της, η Αίγυπτος δεν είχε πολλές πιθανότητες να παραμείνει ανεξάρτητη. Το 50 π.Χ. ο Καίσαρας διέσχισε τον Ρουβίκωνα ποταμό, πυροδοτώντας τον μεγάλο εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα σε αυτόν και τους αντίπαλούς του, που είχαν επικεφαλής τον Πομπήιο. Δύο χρόνια αργότερα, στη μάχη των Φαρσάλων, ο Καίσαρας κέρδισε μια αποφασιστική νίκη, οπότε ο Πομπήιος κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια. Ο Καίσαρας με ελάχιστο στρατό και στόλο κατευθύνονταν προς την Αλεξάνδρεια.

---

³⁸ Flower 2002: 127-128.

³⁹ Νταβαρίνος 1998: 19.

Ο Καίσαρας όμως δεν ήταν καλοδεχόμενος στην Αίγυπτο, επειδή υπήρχε φόβος να προσαρτήσει τη χώρα στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Εκείνος, ωστόσο, χρειαζόταν χρήματα για να πληρώσει τις λεγεώνες του. Το 59 π.Χ. ο Πτολεμαίος ο ΙΒ΄ ο Αυλητής είχε εξαγοράσει τη στήριξη του Καίσαρα στον αιγυπτιακό θρόνο με την υπόσχεση κάποιου γενναίου χρηματικού ποσού, το οποίο δεν πλήρωσε ποτέ. Έτσι, μετά το θάνατο του Αυλητή, ο Καίσαρας απαίτησε τα χρήματά του από τους απόγονους και διαδόχους του θρόνου του, τον Πτολεμαίο ΙΓ΄ και την αδερφή του Κλεοπάτρα. Εκείνη την εποχή επικρατούσε εμφύλιος πόλεμος μεταξύ αυτών των δύο ηγεμόνων. Ο καθένας τους ήθελε να κυβερνήσει την Αίγυπτο μόνος του. Ο Πτολεμαίος ΙΓ΄ είχε με το μέρος του τον αιγυπτιακό στρατό κι έτσι η Κλεοπάτρα το σκάσε και άρχισε να συγκροτεί τον δικό της στρατό. Ήρθαν τελικά αντιμέτωποι στο Πηλούσιο, στην ανατολική πλευρά του Δέλτα του Νείλου. Ο Καίσαρας εγκαταστάθηκε στο παλάτι των δύο διαδόχων, όσο εκείνοι έλειπαν. Εν τω μεταξύ, η Κλεοπάτρα είχε άλλα σχέδια: Ξεγλίστρησε κρυφά από το Πηλούσιο και σάλπαρε για την Αλεξάνδρεια, κρυμμένη μέσα στο θρυλικό χαλί⁴⁰. Το χαλί παρουσιάστηκε σαν δώρο στον Καίσαρα και έτσι έγινε η πρώτη γνωριμία του με την Κλεοπάτρα. Ο Καίσαρας πήρε τελικά το μέρος της Κλεοπάτρας ενάντια στον αδερφό της και έτσι κήρυξε επίσημα τον πόλεμο στον Πτολεμαίο ΙΓ΄.

Ο Καίσαρας είχε ζητήσει ενισχύσεις, αλλά δεν είχαν έρθει ακόμα, όταν έφτασε στην Αλεξάνδρεια ο στρατός του Πτολεμαίου. Οι στρατιώτες του Καίσαρα αντιστάθηκαν στην επίθεση κατά του παλατιού, αλλά οι Αιγύπτιοι τους είχαν αποκόψει την παροχή πόσιμου νερού, ενώ ο στόλος του Πτολεμαίου είχε αποκλείσει το λιμάνι και έτσι δεν μπορούσαν να πλησιάσουν οι ρωμαϊκές ενισχύσεις. Ο Καίσαρας βρέθηκε σε εξαιρετικά δύσκολη θέση, αφενός γιατί υστερούσε κατά πολύ αριθμητικά και αφετέρου, γιατί με το λιμάνι στα χέρια των αντιπάλων του δεν μπορούσε να περιμένει ενισχύσεις ούτε από στεριά ούτε από θάλασσα. Αντιλαμβανόμενος τον μόνο τρόπο για να κερδίσει αυτή την άνιση μάχη ο Καίσαρας πήρε μια από τις αποφάσεις που θα τον χαρακτήριζαν ως έναν από τους

---

⁴⁰ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, αυτό συνέβη στην αποβάθρα του λιμανιού και όχι στο ανάκτορο. Η Κλεοπάτρα είχε φτάσει με το πλοίο από τη Συρία και προκειμένου να μη γίνει αντιληπτή από τον στόλο του αδερφού της που είχε αποκλείσει το λιμάνι, μπήκε στο πλοiάριο ενός Σικελού εμπόρου, ονόματι Απολλοδώρου, ο οποίος, αφού δωροδόκησε κάποιους ναύτες του αδερφού της, για να απασφαλίσουν τη δοκό που έφραζε την είσοδο του λιμανιού, την πέρασε ανάμεσα από τους φρουρούς της ακτής, τυλιγμένη μέσα σε ένα χαλί ή κάποια κουβέρτα.

μεγαλύτερους στρατηγούς όλων των εποχών. Έδωσε την περίφημη διαταγή να πυρποληθούν όλα τα πλοία. Μέσα σε λίγες ώρες, δεν είχε μείνει ούτε ένα αιγυπτιακό ή ρωμαϊκό πλοίο, που να μην καίγεται. Θεωρώντας αυτή την απόφαση ως απαραίτητη στρατηγική κίνηση. Αφενός θα κατάστρεφε τα εχθρικά πλοία, έτσι ώστε να μπορέσει ο στόλος του να αποκτήσει τον έλεγχο του λιμανιού, και αφετέρου θα υποκαθιστούσε την επικοινωνία με τις ενισχύσεις του στη Μεσόγειο. Ωστόσο, σύμφωνα με τον ιστορικό και φιλόλογο Πλούταρχο, η κίνησή του αυτή είχε ανυπολόγιστα τραγικές συνέπειες⁴¹.

Αφού πρώτα κατέστρεψε τον αιγυπτιακό στόλο, ο άνεμος τη μετέφερε στις προβλήτες και από εκεί στην πόλη της Αλεξάνδρειας. Οι φλόγες τύλιξαν τις στέγες και μεταφέρθηκαν από σπίτι σε σπίτι. Απλώθηκε στην αποβάθρα και τις αποθήκες, όπου φυλάγονταν αμέτρητοι πολύτιμοι κώδικες και πάπυροι, φτάνοντας μέχρι την περιοχή του Βρουχείου, όπου βρίσκονταν το Μουσείο και η Βιβλιοθήκη, και έτσι καταστρέφοντας ένα μεγάλο μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της πόλης. Κανένας δεν γνωρίζει πόσα ακριβώς έργα χάθηκαν και οι υποθέσεις είναι πολλές και ποικίλες. Σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνεται στα λεγόμενά του, η καταστροφή δεν αφορούσε όλη τη Βιβλιοθήκη, αλλά περιορίστηκε στα βιβλία που έτυχε να βρίσκονται στις αποθήκες του λιμανιού. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από άλλα στοιχεία. Ο Δίδυμος ο Χαλκέντερος έδρασε τα χρόνια μετά το 48 π.Χ., και η ογκώδης και ποικίλη παραγωγή του θα ήταν ανέφικτη αν δεν είχε στη διάθεσή του τουλάχιστον ένα μεγάλο μέρος από το υλικό της Βιβλιοθήκης. Έπειτα η Βιβλιοθήκη υπήρχε οπωσδήποτε την εποχή του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, τα χρόνια μέχρι τη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ. γιατί σύμφωνα με φήμες ο Αντώνιος προσέφερε τις «είκοσι μυριάδες» (200.000) βιβλία της Βιβλιοθήκης της Περγάμου, πόλης που ανήκε στη δικιά του δικαιοδοσία, δώρο στην Κλεοπάτρα, ένα δώρο όμως που δεν μπορεί παρά να προορίζονταν για την Αλεξανδρινή Βιβλιοθήκη. Ο Πλούταρχος αναφέροντας το περιστατικό, σχολιάζει ότι η πηγή του δεν είναι και τόσο αξιόπιστη, η ιστορία όμως, αληθινή ή όχι, δεν θα μπορούσε να σταθεί, αν η Βιβλιοθήκη δεν υπήρχε πια. Επιπλέον υπάρχουν ενδείξεις ότι η Βιβλιοθήκη λειτούργησε κανονικά επί κατοπινών Ρωμαίων αυτοκρατόρων, αφού έχει διασωθεί ο αυτοκρατορικός διορισμός ενός

---

⁴¹ Flower 2002: 146-148.

προϊσταμένου της και ο αυτοκράτορας Κλαύδιος της πρόσθεσε μία πτέρυγα. Ο Σενέκας μιλάει για σαράντα χιλιάδες τόμους, ενώ ο Λατίνος συγγραφέας Γέλλιος (130-180 μ.Χ.) και ο ιστορικός του 4^{ου} αιώνα, Αμμιανός Μαρκελλίνος, για επτακόσιες χιλιάδες. Όποιο πάντως και αν είναι το σωστό, η απώλεια για τον παγκόσμιο πολιτισμό υπήρξε τραγική και αποτέλεσε την αρχή μιας σειράς άλλων καταστροφών, που έπληξαν ανεπανόρθωτα την υπόσταση της αρχικής Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Ευτυχώς, η Αδερφή Βιβλιοθήκη, ψηλά στο Σεραπείο, έμεινε ανέπαφη και έγινε η νέα εστία της γνώσης.

Οι μεταγενέστεροι Πτολεμαίοι, όσοι ανέβηκαν στον θρόνο από τα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. και μετά, είχαν να αντιμετωπίσουν όλο και περισσότερες κοινωνικές αναταραχές και άλλα προβλήματα, και έτσι δεν έδειχναν πλέον την ίδια φροντίδα για τη Βιβλιοθήκη όπως οι προκάτοχοί τους. Μερικοί μάλιστα από αυτούς χρησιμοποιούσαν το αξίωμα του προϊσταμένου της ως πολιτική επιβράβευση, όπως για παράδειγμα ο Πτολεμαίος Θ΄ Σωτήρ Β΄ σε έναν από τους πολιτικούς υποστηρικτές του. Αφότου η Ρώμη κατέλαβε την Αίγυπτο το 30 π.Χ., οι αυτοκράτορες διατήρησαν το Μουσείο και τη Βιβλιοθήκη σε λειτουργία. Τώρα όμως γίνονταν μέλη του Μουσείου ως επί το πλείστον όχι άνθρωποι των γραμμάτων, αλλά όσοι είχαν διακριθεί στην κρατική διοίκηση, στο στρατό, ακόμα και σε αθλητικούς αγώνες, κάτι αντίστοιχο με τους σημερινούς επίτιμους. Ίσως το ίδιο να γινόταν και με τους προϊσταμένους της Βιβλιοθήκης, αν γενικεύσουμε ένα γνωστό παράδειγμα: ο Τιβέριος Κλαύδιος Βάλβιλλος, προϊστάμενος γύρω στα μέσα του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., υπήρξε διοικητικός υπάλληλος, κυβερνητικός αξιωματούχος και στρατιωτικός⁴².

Η καταστροφή μέρους της βιβλιοθήκης είχε σημαντικές επιπτώσεις σε όλες τις Αλεξανδρινές Σχολές. Με τα έργα των προγενεστέρων γραμματικών και μαθηματικών οριστικά χαμένα, το ενδιαφέρον άρχισε να στρέφεται περισσότερο στη φιλοσοφία. Τους διανοούμενους του Μουσείου θα απασχολούσαν στο εξής τα προβλήματα του νου και της ψυχής. Εν τω μεταξύ, η Αλεξάνδρεια ζούσε κάποιες τελευταίες στιγμές πτολεμαϊκού μεγαλείου, υπό τη σκέψη μιας φιλόδοξης και έξυπνης βασίλισσας, υποστηριζόμενης από τον νέο άρχοντα της Μεσογείου. Μέρος του παλιού μεγαλείου επέστρεψε και παρά τη μεγάλη πυρκαγιά απέμειναν αρκετά έργα για έναν γραμματικό όπως ο Δίδυμος τον Χαλκέντερος, για να εντρυφήσει και

---

⁴² Trumble 2005: 54-56.

να παρουσιάσει τρεισήμισι χιλιάδες κριτικές μελέτες γύρω από τους Έλληνες ποιητές, βασισμένος σε κείμενα προγενεστέρων Αλεξανδρινών διανοουμένων. Υπήρχαν επίσης και οι σχολές μαθηματικών, ιατρικής και κάθε επιστήμης που αναζωογονήθηκαν προς στιγμή, χάρη στην ανανεωμένη βασιλική προστασία της τελευταίας απογόνου των τριών εκείνων πρώτων Πτολεμαίων, που είχαν κάνει την Αλεξάνδρεια πνευματικό κέντρο του αρχαίου κόσμου.

Το τέλος της Βιβλιοθήκης έφτασε ίσως το 270 μ.Χ. ή εκεί γύρω, όταν ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός, καταπνίγοντας την εξέγερση του βασιλείου της Παλμύρας, έδωσε λυσσαλές μάχες στην Αλεξάνδρεια. Τότε ισοπεδώθηκαν τα ανάκτορα, και πιθανόν μαζί τους και η Βιβλιοθήκη.

2.9 Η μοίρα της Βιβλιοθήκης και η καταστροφή του Σεραπείου

Η βασιλική Βιβλιοθήκη, η οποία περιελάμβανε εκατοντάδες χιλιάδες βιβλία, είχε πια καταστραφεί. Ωστόσο, η θυγατρική Βιβλιοθήκη στο Σεράπειο είχε γλυτώσει από την καταστροφή. Η συλλογή των βιβλίων της ήταν μικρή σε σύγκριση με την ανταγωνιστή της, την Βιβλιοθήκη της Περγάμου.

Ο Καίσαρας και η Κλεοπάτρα επέζησαν από αυτήν τη σύρραξη, ο Πτολεμαίος όμως όχι. Όταν έφθασαν οι ενισχύσεις του Καίσαρα, συγκρούστηκαν με τους Αιγύπτιους σε μια τελική μάχη κοντά στο δέλτα του Νείλου. Ο Πτολεμαίος ηττήθηκε και πνίγηκε στον Νείλο. Ο Καίσαρας ωστόσο, δεν προσάρτησε την Αίγυπτο και ανακήρυξε την Κλεοπάτρα βασίλισσά της. Διανοούμενη από ανατροφή και προστάτιδα της τέχνης από χαρακτήρα, ήταν αποφασισμένη να επαναφέρει την Αλεξάνδρεια στο πολιτικό και πολιτιστικό προσκήνιο. Και δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι η καταστροφή τόσο πολύτιμων χειρογράφων υπήρξε πραγματικό σοκ γι' αυτήν, σοκ που θα έπρεπε να ξεπέρασε μόνο όταν, μετά το θάνατο του Καίσαρα, έστρεψε το ενδιαφέρον της στον Μάρκο Αντώνιο. Τώρα πια ο Καίσαρας ήταν ο μοναδικός άρχοντας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στις 15 Μαρτίου του 44 π.Χ. δολοφονήθηκε μέσα στη Σύγκλητο στη Ρώμη. Τον έλεγχο της αυτοκρατορίας ανέλαβαν αμέσως δύο άντρες, ο υιοθετημένος γιος του Καίσαρα, ο Οκταβιανός, ο οποίος ηγήθηκε του δυτικού μισού, που περιλάμβανε και τη Ρώμη, και ο φίλος του Καίσαρα, Μάρκος Αντώνιος, ο οποίος ανέλαβε τον έλεγχο του ανατολικού μισού και συμμάχησε με την Κλεοπάτρα.

Η πόλη της Περγάμου, που είχε προσαρτηθεί το 133 π.Χ. στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ήταν τώρα κάτω από τον έλεγχο του Αντωνίου, το ίδιο και η Βιβλιοθήκη της. Ίσως για να επανορθώσει για την καταστροφή της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, ο Αντώνιος πρόσφερε στην Κλεοπάτρα 200.000 βιβλία από τη Βιβλιοθήκη της Περγάμου. Αυτή ήταν η τελική νίκη της Αλεξάνδρειας ενάντια στην πνευματική αντίζηλό της, την Πέργαμο. Με τα βιβλία της Περγάμου στεγασμένα στο Σεράπειο, συνεχίστηκε απρόσκοπη η μάθηση στην Αλεξάνδρεια, πλην όμως δεν διεξάγονταν πια τόσες επιστημονικές μελέτες όσες στον 3^ο αιώνα π.Χ., υπό την ηγεμονία των τριών πρώτων Πτολεμαίων. Αντίθετα, η φιλοσοφία και η θρησκεία είχαν γίνει τα πιο σημαντικά θέματα προς μελέτη. Μάλιστα τον 2^ο αιώνα μ.Χ. ανάμεσα στους ειδωλολατρικούς ναούς της Αλεξάνδρειας, είχε δημιουργηθεί μία σχολή για τη μελέτη της νέας θρησκείας, του Χριστιανισμού.

Με την αυτοκτονία της Κλεοπάτρας το 30 π.Χ., μετά την ήττα του Αντωνίου στο Ακτιο, τρεις αιώνες πτολεμαϊκής εξουσίας έφτασαν στο τέλος τους. Ο γιος της και συμβασιλέας Πτολεμαίος ΙΕ΄ (Καισαρίωνας) και ο ετεροθαλής αδερφός του (γιος του Αντωνίου) θανατώθηκαν από τον Οκταβιανό και η Αίγυπτος μετατράπηκε σε ρωμαϊκή επαρχία. Αυτό όμως δεν σήμαινε και την εξαφάνιση της Αλεξανδρινής κουλτούρας.

Υπό την επιτροπεία των Ρωμαίων, το ελληνικό λίκνο της γνώσης συνέχισε να ακμάζει για άλλους δύο αιώνες. Ο Στράβωνας, Έλληνας γεωγράφος και ιστορικός που έζησε στην Αλεξάνδρεια κατά τα τέλη του 1^{ου} π.Χ. αιώνα, περιέγραψε με λεπτομέρειες την ακαδημαϊκή ζωή της πόλης, που ανθούσε παρά την απώλεια των βιβλίων και την απουσία βασιλικής προστασίας. Βέβαια τίποτα δεν ήταν πια το ίδιο, κανένας Φαραώ δεν διοικούσε πλέον από τα παρασκήνια ούτε συνδιαλέγονταν απευθείας με τους ακαδημαϊκούς, περιδιαβαίνοντας τον περίβολο του Μουσείου. Παράλληλα, υπήρχε ο έντονος ανταγωνισμός της Ρώμης, όπου η Αυλή του αυτοκράτορα είχε γίνει τώρα πόλος έλξης των μεγαλύτερων συγγραφέων και ποιητών της εποχής⁴³.

---

⁴³ Εξαιτίας των επιδράσεων που του άσκησαν η Κλεοπάτρα και η Πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια, ο Ιούλιος Καίσαρ είχε οραματιστεί να δημιουργήσει στη Ρώμη δημόσιες βιβλιοθήκες κατά το πρότυπο της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Αυτές οι βιβλιοθήκες, υπό τη διεύθυνση του φημισμένου Μάρκου Τερέντιου Βάρρωνα, φιλοξένησαν ακέραια την ελληνική και λατινική λογοτεχνία.

Ο Χριστιανισμός εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλη τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ιδίως μετά τον προσηλυτισμό του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, στις αρχές του 4^{ου} αιώνα μ.Χ.. Το 385 μ.Χ., ο φιλόδοξος και φανατικός επίσκοπος Θεόφιλος έγινε επίσκοπος Αλεξανδρείας. Ήταν ένας πολύ ευλαβής Χριστιανός, ο οποίος δεν ανεχόταν την ειδωλολατρία και τους ναούς της. Το 391 εξέδωσε διάταγμα να καταστραφούν όλοι αυτοί οι ναοί που υπήρχαν στην Αλεξάνδρεια. Ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Θεόφιλος, οδήγησε έναν όχλο χριστιανών μπροστά στο Σεράπειο, τον ναό του θεού Σεράπιδος. Όταν διάβασε μεγαλόφωνα το αυτοκρατορικό διάταγμα, ο όχλος εξαγριώθηκε και όρμησε. Όπως ήταν φυσικό, οι οπαδοί του εξέλαβαν αυτή τη χειρονομία σαν σύνθημα ότι μπορούσαν να λεηλατήσουν και να καταστρέψουν τα πάντα, πράγμα που έκαναν. Ωστόσο δεν περιορίστηκαν μόνο στον ναό. Μετέτρεψαν σε ερείπια και την Αδελφή Βιβλιοθήκη, που επί τέσσερις αιώνες αποτελούσε το καταφύγιο της αλεξανδρινής σοφίας⁴⁴.

Ό,τι απέμεινε από τον ναό του Σέραπη μετατράπηκε σε εκκλησία, ενώ η Βιβλιοθήκη έπαψε ουσιαστικά να υπάρχει ως κέντρο γνώσης. Κανείς δεν μπορεί να ξέρει πόσα από τα πολύτιμα χειρόγραφα διασώθηκαν, είναι πάντως πιθανό αρκετοί από τους κώδικες να κρύφτηκαν σε διάφορες κρύπτες της πόλης ή να φυγαδεύτηκαν σε άλλες ασφαλέστερες περιοχές της Αιγύπτου. Η Αλεξάνδρεια έγινε κέντρο της Χριστιανοσύνης, το οποίο και παρέμεινε μέχρι το 642, όταν οι Άραβες κατέκτησαν την Αίγυπτο και έφεραν μαζί τους νέα θρησκεία, τον μωαμεθανισμό⁴⁵.

Η σπουδαιότητα της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας δεν ξεχάστηκε ωστόσο ποτέ. Τον 13^ο αιώνα άρχισε να κυκλοφορεί μία φήμη ότι την Βιβλιοθήκη την είχε καταστρέψει ο Άραβας στρατηγός Αμρ. Μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου τον 7^ο αιώνα, ο Αμρ υποτίθεται ότι χρησιμοποίησε τα συγγράμματα της Βιβλιοθήκης για να ζεσταίνει τα λουτρά της Αλεξάνδρειας. Έλεγαν ότι τα βιβλία χρησίμευαν ως καύσιμα για έξι μήνες. Δεν γνωρίζουμε γιατί δημιουργήθηκε αυτή η ιστορία, σχεδόν χίλια χρόνια μετά την οριστική καταστροφή της Βιβλιοθήκης, ωστόσο παρέμεινε πιστευτή για πολλούς αιώνες⁴⁶.

---

⁴⁴ Trumble 2005: 58-60.

⁴⁵ Flower 2002: 238.

⁴⁶ El-Abbadī 1998: 165-166.

Σήμερα οι περισσότεροι άνθρωποι των γραμμάτων έχουν καταρρίψει την ιστορία για την καταστροφή της Βιβλιοθήκης από τους Μωαμεθανούς. Ορισμένοι πιστεύουν ότι η φωτιά που έβαλε ο Ιούλιος Καίσαρ στον στόλο έκαψε κατά λάθος κάποια βιβλία που ήταν φυλαγμένα σε αποθήκες δίπλα στις προβλήτες και ότι τα βιβλία της κύριας Βιβλιοθήκης καταστράφηκαν αργότερα ή από άλλες εισβολές ή από τη φθορά του χρόνου. Όλοι ωστόσο συμφωνούν ότι η επιρροή της Βιβλιοθήκης στα γράμματα και τις επιστήμες συνεχίστηκε πολύ μετά την καταστροφή της.

3. Η Βιβλιοθήκη της Περγάμου

Η πιο σημαντική βιβλιοθήκη της ελληνιστικής εποχής, μετά την οικουμενική Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, ήταν αυτή της Περγάμου. Ο Άτταλος Α΄ (241-197 π.Χ.), από τον οποίο πήρε το όνομά της η δυναστεία των Ατταλιδών, ενδιαφέρθηκε για τη ζωγραφική και τη γλυπτική. Με γενναιόδωρες αγορές συγκρότησε μία εντυπωσιακή συλλογή, την πρώτη ιδιωτική συλλογή έργων τέχνης στην παγκόσμια ιστορία, και δίνοντας παραγγελίες στους εξοχότερους καλλιτέχνες της εποχής του κόσμησε την πόλη με εκλεκτά γλυπτά. Ο Ευμένης Β΄ (197-160 π.Χ.) συνέχισε το έργο του Αττάλου, κάνοντας επιπλέον την Πέργαμο κέντρο των γραμμάτων και των επιστημών, χαρίζοντάς του μεταξύ άλλων μία Βιβλιοθήκη, που συναγωνιζόταν την Αλεξανδρινή. Μιά και είχε αρχίσει έναν αιώνα αργότερα από τους Πτολεμαίους, έπρεπε να φροντίσει με ακόμη μεγαλύτερο ζήλον για την απόκτηση βιβλίων. Για τη θέση της Βιβλιοθήκης του, ο Ευμένης Β΄ διάλεξε ένα ιδεωδώς ταιριαστό σημείο, κτίζοντάς την ως παράρτημα στο ιερό της Αθηνάς, της θεάς της σοφίας. Αυτό αποκαλύφθηκε, όταν οι ανασκαφές έφεραν στο φως τα κατάλοιπά της, τα πρωιμότερα κατάλοιπα βιβλιοθήκης από όσα γνωρίζουμε σήμερα⁴⁷.

Όπως οι Πτολεμαίοι, έτσι και οι Ατταλίδες, για να προσδώσουν κύρος στην πρωτοβουλία τους και να εξασφαλίσουν οργανωτικά την επιτυχία της, προσπάθησαν να τη συνδέσουν με κάποια από τα εξέχοντα μέλη της Αθηναϊκής πνευματικής ζωής. Από όσα γνωρίζουμε, η μόνη προσωπικότητα που κατόρθωσε να προσελκύσει ο Ευμένης Β΄ για να ασχοληθεί ειδικά με τη Βιβλιοθήκη, ήταν ο στωικός φιλόσοφος Κράτης ο Μαλωτής⁴⁸. Ο Κράτης εγκαταστάθηκε στην Πέργαμο και συνέλαβε στην

---

⁴⁷ Casson 2006: 83- 84.

⁴⁸ Στάικος 2002: 251-252.

ανάπτυξη μιας σχολής γλωσσικών σπουδών και φιλολογικής κριτικής, η οποία εναντιώθηκε με τόλμη στις θεωρίες των Αλεξανδρινών σοφών. Ξεπέρασε μάλιστα την Αλεξάνδρεια, όταν η διδασκαλία του κέρδισε οπαδούς στη Ρώμη, την πόλη που σύντομα θα επηρέαζε καθοριστικά τον πολιτισμό του δυτικού κόσμου⁴⁹.

3.1 Το σχέδιο του κτηρίου

Η αρχαιολογική έρευνα στην Πέργαμο διήρκεσε περισσότερο από πενήντα χρόνια, από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} έως το πρώτο του 20^{ου} αιώνα. Το κτήριο της Βιβλιοθήκης είχε αναπτυχθεί πάνω στην ακρόπολη και γειτνιάζε δυτικά με το θέατρο και νότια με μία διώροφη στοά της Πολλιιάδος Αθηνάς, μία πολεοδομική και αρχιτεκτονική διαμόρφωση που έγινε κατά την περίοδο της βασιλείας του Ευμένη Β' (197-159 π.Χ.). Στο ανώγειο της στοάς αυτής είχαν αναπτυχθεί στη σειρά τέσσερις μεγάλες αίθουσες, η πρώτη και μεγαλύτερη από τις οποίες αντιπροσώπευε το «μουσείο», δηλαδή την κυρίως αίθουσα της Βιβλιοθήκης. Μία κεντρική πύλη οδηγούσε προς την ορθογώνια αυτή αίθουσα, διαστάσεων 13,60 x 16 μ. και ύψους 6,50 μ. περίπου. Απέναντι από την είσοδο και στον δεξιό πλευρικό τοίχο υπήρχε μία «συστάδα» παραθύρων, σε ύψος περίπου 3,70 μ. από το έδαφος. Στους τρεις πλευρικούς τοίχους και σε απόσταση 0,50 εκ. υπήρχε βάθρο σε σχήμα κεφαλαίου Π, που ίσως σχημάτιζε τοίχιο, πάνω στο οποίο είχαν τοποθετήσει κόγχες, μέσα στις οποίες ενσωματώθηκαν ισάριθμα ξύλινα ερμάρια, μία κατασκευή που έφθανε σε ύψος τριών μέτρων⁵⁰. Στον άξονα αυτών των βιβλιοστασιών και ακριβώς απέναντι από την κεντρική πύλη, υπήρχε βάθρο στο οποίο ήταν στημένο το μεγαλόσχημο άγαλμα της Αθηνάς, ενώ ως επιστέγασμα των ερμαρίων δεν αποκλείεται να υπήρχαν προτομές ποιητών και συγγραφέων, καθώς βρέθηκαν εκεί κοντά επιγραφές με τα ονόματα του Αλκαίου, του Ηρόδοτου και του Τιμοθέου του Μιλησίου⁵¹. Μπροστά από το βάθρο αυτό δεν αποκλείεται να βρισκόταν μία ξύλινη εξέδρα, η οποία χρησίμευε τόσο για να προσεγγίσει κανείς τα ερμάρια όσο και ως κάθισμα για τους παρευρισκόμενους, κατά τις συνελεύσεις και τις γιορτές.

---

⁴⁹ Casson 2006: 88.

⁵⁰ Στάικος 2002: 284.

⁵¹ Casson 2006: 85.

Τα άλλα τρία δωμάτια είχαν μικρότερες διαστάσεις, περίπου 13,4 μέτρα μήκος και 7-10 πλάτος και χαρακτηρίστηκαν ως χώροι φύλαξης των βιβλίων: στους τοίχους θα πρέπει να υπήρχαν ξύλινα ράφια για τους κυλίνδρους. Κάθε δωμάτιο είχε πόρτα που έβγαζε στη στοά, και έτσι οι αναγνώστες μπορούσαν να παίρνουν τους κυλίνδρους έξω, όπου υπήρχε άπλετο φως για διάβασμα και μελέτη. Αυτή η διαρρύθμιση, τα δωμάτια που βλέπουν σε στοά, ίσως έγινε κατά το πρότυπο της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας⁵².

3.2 Η ακμή και ο εμπλουτισμός της Βιβλιοθήκης

Η ακμή της Βιβλιοθήκης ή μάλλον οι περισσότερες πληροφορίες που αναφέρονται στις δραστηριότητές της, συμπίπτουν με τη βασιλεία του Ευμένη Β'. Πρωταγωνιστικό ρόλο στον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης και στη φιλολογική κίνηση που δημιουργήθηκε, φαίνεται ότι έπαιξε ο Κράτης⁵³. Για την αριθμητική έκταση της συλλογής των Ατταλιδών δεν διαθέτουμε καμία άλλη πληροφορία εκτός αυτής που παρέχει με επιφύλαξη ο Πλούταρχος στον Βίο του Μάρκου Αντωνίου, καθώς αυτός που τη μαρτυρεί, κάποιος Καλσίβιος ή Καλουίσιος (Calvisius Sabinus), διέκειτο εχθρικά προς τον Αντώνιο⁵⁴. Σύμφωνα με την πληροφορία αυτή, ο Αντώνιος δώρισε στην Κλεοπάτρα 200.000 τόμους από τη Βιβλιοθήκη της Περγάμου, και πολλοί θεωρούν ότι το δώρο αυτό είχε άμεση σχέση με την απώλεια της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης κατά την πολιορκία του Καίσαρα, το 47 π.Χ. Ξέρουμε επίσης ότι για τη Βιβλιοθήκη της Περγάμου συντάχθηκαν κάποια στιγμιά πίνακες, δηλαδή κατάλογοι του περιεχομένου της, ασφαλώς και πάλι σύμφωνα με το πρότυπο εκείνων που είχε συντάξει ο Καλλίμαχος για την Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας⁵⁵.

---

⁵² Casson 2006: 87.

⁵³ Νταβαρίνος 1998: 21.

⁵⁴ Πλούταρχος, Αντώνιος, 58.

⁵⁵ Casson 2006: 87.

4. Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου στην Έφεσο

Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου δεσπόζει στα νότια της Τετράγωνης Αγοράς της Εφέσου. Μαζί με τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας στην Αίγυπτο και τη Βιβλιοθήκη της Περγάμου αποτελούν τα μεγαλύτερα σε μέγεθος και λαμπρότητα κτήρια βιβλιοθήκης του αρχαίου κόσμου. Πρόκειται για ένα πολυτελές οικοδόμημα με μνημειακό και ταυτόχρονα λειτουργικό χαρακτήρα. Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου συνδυάζει μία εντυπωσιακή πρόσοψη με πλούσια αρχιτεκτονική διακόσμηση, που ακολουθεί παραδείγματα των προσώπων των ρωμαϊκών θεάτρων, με ένα πολυτελές τόσο ως προς την αρχιτεκτονική του όσο και ως προς την διακόσμησή του, ορθογώνιο οικοδόμημα στο εσωτερικό.

Οι ενεπίγραφες βάσεις για τα αγάλματα που ήταν στημένα στα σκαλοπάτια της πρόσοψης μάς πληροφορούν για τη ζωή, την κοινωνική θέση και την καριέρα του Τιβερίου Ιουλίου Κέλσου Πολεμάνου ως Ρωμαίου αξιωματούχου. Καταγόταν από αριστοκρατική και ευκατάστατη οικογένεια των Σάρδεων και ήταν ιδιαίτερα καλλιεργημένος. Ο αυτοκράτορας Βεσπασιανός (69-79 μ.Χ.) τον έφερε από την Αίγυπτο στη Ρώμη, όπου το 92 μ.Χ. έγινε ύπατος και επιμελητής (*curator*) των δημοσίων οικοδομημάτων και οικοδομικών επιτροπών. Κατά τα έτη 105 με 106 μ.Χ. έγινε ανθύπατος της Ασίας⁵⁶ και πιθανότατα πέθανε πριν από το 114 μ.Χ., αλλά κατά τη διάρκεια της ζωής του πρέπει να σχεδίαζε την ίδρυση μιας δημόσιας βιβλιοθήκης στην Έφεσο⁵⁷. Οι επιγραφές, οι περισσότερες από τις οποίες έχουν διασωθεί, αναφέρουν τον Τιβέριο Ιούλιο Ακύλα, γιο του Κέλσου, που έγινε ύπατος το έτος 110 μ.Χ., και ο οποίος φέρεται ως ο χρηματοδότης αυτού του ηρώου με τη μορφή βιβλιοθήκης, προς τιμήν του πατέρα του. Ο Τιβέριος Ιούλιος Ακύλας φρόντισε όχι μόνο για την αποπεράτωση του οικοδομήματος, αλλά και για τη διεξαγωγή επιμνημοσύνων εκδηλώσεων προς τιμήν του πατέρα του⁵⁸. Επιπλέον κληροδότησε ένα μεγάλο ποσόν, ύψους 25.000 δηναρίων (*denarii*) για επισκευές της Βιβλιοθήκης και για τον συνεχή εφοδιασμό της με βιβλία. Αν υπολογίσει κανείς ότι ξοδεύονταν περίπου 2.000 δηνάρια ετησίως, καταλαβαίνει ότι τα χρήματα αυτά κάλυπταν τις

---

⁵⁶ Hueber 1997: 78.

⁵⁷ Scherrer 2000: 132.

⁵⁸ Απεβίωσε πριν ολοκληρωθεί η κατασκευή της Βιβλιοθήκης: βλ. Scherrer 2000: 132.

ανάγκες της Βιβλιοθήκης (επιδιορθώσεις, ανακαινίσεις) για μεγάλο χρονικό διάστημα. Με βάση τις επιγραφικές μαρτυρίες, τα διακοσμητικά μοτίβα, τη μορφολογία και τον αρχιτεκτονικό ρυθμό του μνημείου υποθέτουμε ότι η οικοδόμηση της Βιβλιοθήκης πρέπει να άρχισε γύρω στο 113 μ.Χ. και να ολοκληρώθηκε γύρω στο 117 με 120 μ.Χ..⁵⁹

4.1 Το σχέδιο του κτηρίου και οι χρήσεις του

Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου είναι προσανατολισμένη προς τα ανατολικά. Μία κλίμακα με 9 βαθμίδες οδηγούσε από την πλατεία της Αγοράς στην πρόσοψη της Βιβλιοθήκης. Τα σκαλοπάτια στην κορυφή της κλίμακας πλαισιώνονταν από δύο βάθρα, επάνω στα οποία ήταν στημένα αγάλματα. Η τεθλασμένη πρόσοψη του μνημείου είχε μήκος 21 μ. και ύψος 16 μ. και ήταν κατασκευασμένη από συμπαγείς μαρμάρινους λιθοπλίνθους, τοποθετημένους σύμφωνα με το ψευδοϊσόδομο σύστημα ορθογώνιας τοιχοποιίας. Η αρχιτεκτονική της μορφή, που διαμορφώνεται με προεξέχοντες ναΐσκους, οι οποίοι επιστέφονται από τριγωνικά και καμπύλα αετώματα, ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας. Υψώνεται σε δύο ορόφους με 8 μονολιθικούς αρράβδωτους κίονες σε κάθε όροφο. Οι κίονες έχουν κατασκευαστεί από μάρμαρο, το οποίο προερχόταν από τα αυτοκρατορικά λατομεία του Δοκμείου της Φρυγίας⁶⁰. Οι κίονες του πρώτου ορόφου έχουν λείο κορμό με βάση αττικού τύπου, που διαμορφώνεται από δύο κυρτά κυμάτια που πλαισιώνουν ένα κοίλο. Οι κίονες διατάσσονται σε ζεύγη, αλλά πατούν καθένας σε ξεχωριστό τετράπλευρο βάθρο και απολήγουν σε σύνθετα κιονόκρανα, τα οποία αποτελούν συνδυασμό ιωνικού και κορινθιακού ρυθμού. Πάνω στους κίονες, στηρίζεται ο τεθλασμένος θριγκός του πρώτου ορόφου, που αποτελείται από τριταινιωτό επιστύλιο και ζώνη με ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο και κοιλόκυρτα κυμάτια⁶¹.

Οι εξωτερικοί τοίχοι του οικοδομήματος ήταν ακόσμητοι και κατασκευασμένοι από οπτοπλινθοδομή, που πατούσε σε θεμέλια αρχιτεκτονικών

---

⁵⁹ Scherrer 2000: 132.

⁶⁰ Hueber 1997: 80 - 81.

⁶¹ Scherrer 2000: 130.

μελών άλλων κτηρίων σε δεύτερη χρήση⁶². Το εσωτερικό της Βιβλιοθήκης, αντίθετα με τη διώροφη πρόσοψη, ήταν τριώροφο. Στην κάτοψή του είχε παραλληλόγραμμο σχήμα (διαστάσεων 10.92x16.72 μ.) και το κεντρικό του κλίτος, ακριβώς απέναντι από την κεντρική είσοδο, κατέληγε σε μία μεγάλη αψίδα που καταλάμβανε όλο το ύψος του εσωτερικού χώρου. Κάτω από την κεντρική αψίδα με πρόσβαση από το βορρά, βρισκόταν ο ταφικός θάλαμος με τη σαρκοφάγο του Κέλσου, η οποία έφερε πλούσια ανάγλυφη διακόσμηση και βρέθηκε ασύλητη⁶³. Ένα ανδρικό άγαλμα, του ίδιου του Κέλσου ή του γιου του, εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια των ανασκαφών κοντά στον αψιδωτό τοίχο και πρέπει να στεκόταν στην μεγάλη κεντρική αψίδα⁶⁴.

Το κυρίως οικοδόμημα λειτουργούσε ως αναγνωστήριο. Οι κυλινδρικές θήκες όπου φυλάσσονταν οι πάπυροι και οι περγαμινές, βρίσκονταν τοποθετημένες σε ξύλινα ράφια⁶⁵. Αυτά είχαν διαμορφωθεί στο εσωτερικό 30 περίπου ορθογωνίων κογχών, που διατάσσονταν σε τρεις διαδοχικές σειρές στους τοίχους της Βιβλιοθήκης. Υπολογίζεται ότι η Βιβλιοθήκη του Κέλσου διέθετε γύρω στους 12.000 κυλίνδρους βιβλίων. Αυτό το πλήθος των βιβλίων προκαλεί μεγάλη εντύπωση αν σκεφτεί κανείς ότι τα βιβλία εκείνη την εποχή ήταν χειρόγραφα, γεγονός που σημαίνει ότι ήταν εξαιρετικά ακριβά. Για την προστασία των βιβλίων από την υγρασία υπήρχε ένα κενό περίπου ενός μέτρου μεταξύ του εξωτερικού και του εσωτερικού τοίχου. Φαίνεται πως αυτό το κενό χρησιμοποιήθηκε και για την κατασκευή κλιμακοστασίων, που θα οδηγούσαν στους άνω ορόφους. Η εσωτερική διακόσμηση του μνημείου ήταν εντυπωσιακή, καθώς οι τοίχοι και το δάπεδο καλύπτονταν με πολύχρωμα μάρμαρα. Το πολυτελές δάπεδο σωζόταν μέχρι ενός σημείου κατά τις ανασκαφές του 1903/1904, γεγονός που επέτρεψε τη σχεδίαση και φωτογράφησή του, ώστε να μπορέσουν να το αποκαταστήσουν οι αναστηλωτές. Φατνώματα με πλούσιο ανάγλυφο διάκοσμο κάλυπταν την οροφή του μνημείου⁶⁶.

---

⁶² Hueber 1997: 78 - 79.

⁶³ Casson 2006: 186.

⁶⁴ Hueber 1997: 78.

⁶⁵ Scherrer 2000: 131- 132.

⁶⁶ Hueber 1997: 78 -80.

Η Βιβλιοθήκη του Κέλσου μαζί με όλα τα βιβλία της καταστράφηκαν από πυρκαγιά κατά τη διάρκεια του καταστροφικού σεισμού, που έπληξε την πόλη το 262 μ.Χ. Απέμεινε μόνο η πρόσοψή της, ενώ το εσωτερικό καταστράφηκε τελείως. Δεν έγινε καμία επέμβαση στο οικοδόμημα μέχρι τα Ύστερα Ρωμαϊκά χρόνια γύρω στο 400, οπότε και μετατράπηκε σε νυμφαίο.

5. Η Βιβλιοθήκη του Τραϊανού στο *Forum Traiani* της Ρώμης

Το 112-113 μ.Χ. ο Τραϊανός ανήγειρε στο μεγαλόπρεπο *Forum* του μία Βιβλιοθήκη. Η Βιβλιοθήκη είχε δύο αίθουσες, μία για τα ελληνικά βιβλία και μία για τα λατινικά. Έχουν διασωθεί αρκετά κατάλοιπα, ώστε να είναι εφικτή η σχεδόν πλήρης αναπαράσταση του εσωτερικού της⁶⁷.

5.1 Η Αγορά του Τραϊανού (*Forum Traiani*)

Η αγορά του Τραϊανού καταλάμβανε έναν χώρο μήκους 300 μ. και πλάτους 185 μ. περίπου, ο οποίος αναπτύχθηκε από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Την είσοδο προσπέλασης προς το εσωτερικό του όριζε ένα πρόπυλο, που βρισκόταν στο κέντρο ενός κοίλου περιβόλου, στα βορειότερα και νοτιότερα άκρα του οποίου κατέληγαν δύο εγκάρσιοι τοίχοι, που στο κέντρο τους είχαν κατασκευασθεί δύο ημικυκλικές εξέδρες. Μία προστατευτική στοά σε σχήμα Π έκλεινε την εξωτερική πτέρυγα του προπύλου, αγκαλιάζοντας μία ορθογώνια αυλή, στο κέντρο της οποίας είχε τοποθετηθεί το έφιππο άγαλμα του αυτοκράτορα Τραϊανού. Η δυτική πλευρά αυτής της στοάς αποτελούσε τμήμα της πρόσοψης μιας λαμπρής βασιλικής (*Basilica Ulpia*), της μεγαλύτερης που κτίστηκε ποτέ κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορικής περιόδου, η οποία είχε σχεδιαστεί έτσι, ώστε το κέντρο της να τέμνει τον επιμήκη άξονα που διαπερνούσε το *Forum*. Ο βορειοδυτικός τοίχος της βασιλικής αποτελούσε μεσοτοιχία με τις δίδυμες Βιβλιοθήκες, οι οποίες με τη σειρά τους είχαν ανεγερθεί συμμετρικά εκατέρωθεν της στήλης του Τραϊανού, που ήταν τοποθετημένη κατά μήκος του κεντρικού νοητού άξονα. Μία άλλη προστατευτική στοά περιέβαλλε τις εισόδους προς τις Βιβλιοθήκες, συνδεόμενη δυτικά με στοά που περιέβαλλε την εσωτερική αυλή και κατέληγε σε ημικυκλικό σχήμα, κλείνοντας έτσι, κατά κάποιο τρόπο, τον δυτικό περίβολο. Ενσωματωμένος στο δυτικότερο τμήμα της στοάς αυτής

---

⁶⁷ Boyd 1915: 17-19.

βρισκόταν ένας οκτάστηλος περίπτερος ναός του Τραϊανού, εκ διαμέτρου αντίθετος προς το πρόπυλο της εισόδου. Χαρακτηριστικό όλης αυτής της αρχιτεκτονικής σύλληψης ήταν η απόλυτη συμμετρία στην κάθε της λεπτομέρεια⁶⁸.

5.2 Το κτήριο των Βιβλιοθηκών στο Forum του Τραϊανού

Οι δίδυμες Βιβλιοθήκες στο *Forum* του Τραϊανού ήταν κτισμένες αντικριστά, με τη στήλη του Τραϊανού και το περιστύλιό της ανάμεσά τους⁶⁹. Η αίθουσα που ήταν νοτιοδυτικά της στήλης, είναι διατηρημένη καλά. Διασώζεται το δάπεδο, κατώτερα τμήματα των τοίχων και πλήθος μαρμάρινων και πέτρινων θραυσμάτων από στοιχεία του διακόσμου. Τα υπολείμματα της άλλης αίθουσας είναι λίγα, αρκετά όμως για να φανεί ότι ήταν πανομοιότυπη.

Η νοτιοδυτική αίθουσα μάς αποκαλύπτει έναν άνετο χώρο, με πλευρικό μήκος 27,10 μέτρα και πλάτος 2010 μέτρα, ευάερο, αφού υψωνόταν σε δύο ορόφους και με οροφή θολωτή, που πιθανόν έφερε σταυροθόλια. Η πρόσοψη της αίθουσας, απέναντι από την στήλη του Τραϊανού και την πανομοιότυπη αίθουσα πέρα από αυτήν, ήταν ανοιχτή. Δεν είχε τοίχο, μόνο τέσσερις κίονες με θριγκό. Σε αυτήν την πλευρά ήταν η είσοδος. Η απουσία τοίχου σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπήρχαν πόρτες, γι' αυτό ανάμεσα στους κίονες έμπαιναν χάλκινα κιγκλιδώματα, που έκλειναν όταν δεν λειτουργούσε η Βιβλιοθήκη. Όντας στην βορειοανατολική πλευρά, η είσοδος άφηνε να περνά το πρωινό φως. Στις άλλες τρεις πλευρές, τα ημικύκλια που σχημάτιζαν οι θόλοι της οροφής είχαν παράθυρα, ώστε να εξασφαλίζεται φως την υπόλοιπη μέρα⁷⁰.

Ο τοίχος στο βάθος της αίθουσας είχε στο κέντρο μία κόγχη αρκετά μεγάλη για να χωρέσει ένα υπερμέγεθες άγαλμα. Σε κάθε πλευρά της κόγχης υπήρχαν εσοχές για ερμάρια με βιβλία σε δύο επίπεδα, δύο εσοχές ανά επίπεδο. Οι πλευρικοί τοίχοι είχαν ο καθένας δεκατέσσερις εσοχές σε δύο επίπεδα, επτά επάνω και επτά κάτω. Κάτω από τις εσοχές του κατώτερου επιπέδου περνούσε μία εξέδρα, που τη διέκοπταν τρία σκαλοπάτια μπροστά σε κάθε εσοχή, ώστε να εξασφαλίζεται πρόσβαση στα βιβλία. Οι εσοχές στους πλευρικούς τοίχους είχαν πλάτος 1,61 μ., ενώ

---

⁶⁸ Στάικος 2005: 184-186.

⁶⁹ Ramage 2000: 193.

⁷⁰ Packer 2001: 450-454.

όσες πλαισιώναν την κόγχη στο βάθος ήταν κάπως στενότερες, 1,35 μ. Το βάθος τους ήταν 0,625μ. Το μαρμάρινο πλαίσιο γύρω από τις εσοχές εξέιχε από τις άκρες τους σε όλες τις πλευρές, εξασφαλίζοντας ό,τι έμενε κενό ανάμεσα στα τοιχώματα της εσοχής και το ξύλινο ερμάριο που έμπαινε μέσα της. Κενό έμενε και στο πίσω μέρος, γιατί τα ερμάρια, καθώς προορίζονταν για κυλίνδρους που το μεγαλύτερο μήκος τους σπανίως ξεπερνούσε τα 40 εκατοστά, θα είχαν πολύ μικρότερο βάθος από τα 62,5 εκατοστά της εσοχής. Συνεπώς τα ερμάρια δεν έρχονταν πουθενά σε επαφή με τον τοίχο, διατηρώντας έτσι τους ευαίσθητους κυλίνδρους μονωμένους από την υγρασία των τοίχων. Με δεκατέσσερις εσοχές στα δύο επίπεδα καθενός από τους δύο πλευρικούς τοίχους και οκτώ στον τοίχο του βάθους, έχουμε συνολικά 36 ερμάρια. Η χωρητικότητά τους υπολογίζεται στους 10.000 κυλίνδρους. Αν διπλασιάσουμε τον αριθμό για να περιλάβουμε και το περιεχόμενο της δίδυμης αίθουσας, η Βιβλιοθήκη του Τραϊανού αριθμούσε περί τους 20.000 κυλίνδρους. Ο διάκοσμος του χώρου ήταν πολυτελέστατος. Ο Τραϊανός είχε δώσει στους οικοδόμους του τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν σε αφθονία μάρμαρο και πέτρα⁷¹.

Οι λεπτομέρειες που μάς παρέχει κατασκευαστικά η Βιβλιοθήκη του Τραϊανού αποκαλύπτουν ολοκάθαρα την τεράστια διαφορά ανάμεσα στις ελληνικές και τις ρωμαϊκές βιβλιοθήκες. Οι ελληνικές βιβλιοθήκες ήταν στην ουσία αποθηκευτικοί χώροι. Δεν υπήρχαν θέσεις για τους αναγνώστες, τους άφηναν να δουλέψουν στην παρακείμενη στοά, που ήταν μέρος του συγκροτήματος στο οποίο ανήκε η βιβλιοθήκη, όχι της ίδιας της βιβλιοθήκης. Η ρωμαϊκή βιβλιοθήκη ήταν ακριβώς το αντίθετο. Ήταν σχεδιασμένη κυρίως για αναγνώστες, για να τους παρέχει άνετους, όμορφους χώρους εργασίας. Ένα τέτοιο δωμάτιο, με τις όμορφες εσοχές καλαίσθητα διευθετημένες και πιθανότητα κοσμημένες με θυρόφυλλα από ακριβό ξύλο αριστοτεχνικά σκαλισμένο ήταν εξαιρετικά ευχάριστο, αλλά συνεπαγόταν αλόγιστη σπατάλη χώρου, πράγμα που έμελλε να δημιουργήσει προβλήματα, καθώς μεγάλωναν οι συλλογές.

---

⁷¹ Casson 2006: 136-142.

6. Η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας

Στα τέλη του 1^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., ο Τίτος Φλάβιος Πάνταινος, γιος του Φλαβίου Μενάνδρου, δώρισε στον λαό της Αθήνας μία Βιβλιοθήκη, η οποία βρίσκεται στη νότια πλευρά της Στοάς του Αττάλου, στην οδό των Παναθηναίων. Η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου είναι ένα από τα ελάχιστα κτήρια της Αγοράς της Αθήνας για το οποίο είναι επακριβώς γνωστές οι συνθήκες και η χρονολογία κατασκευής του. Το κτήριο αφιερώθηκε από τον Τίτο Φλάβιο Πάνταινο και τα παιδιά του στην Αθηνά Αρχηγέτιδα, στον αυτοκράτορα Τραϊανό⁷² και στον λαό των Αθηνών, όπως μάς πληροφορούν δύο μαρμάρινα τμήματα επιγραφών, που ανακαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές της Βιβλιοθήκης. Η μία επιγραφή αναφέρεται στη δωρεά της Βιβλιοθήκης, είναι χαραγμένη στο υπέρθυρο μιας πόρτα που οδηγούσε από τη δυτική στοά προς μίαν αυλή και γράφει: «Στην Αθηνά Πολιάδα! και στον αυτοκράτορα Καίσαρα Αύγουστο Νέρβα Τραϊανό Γερμανικό και στην πόλη των Αθηναίων, ο ιερέας των Μουσών φιλοσόφων, Τίτος Φλάβιος Πάνταινος, γιος του Φλαβίου Μενάνδρου, προΐσταμένου της σχολής, δώρισε την έξω στοά, το περιστύλιο και τη Βιβλιοθήκη με τα βιβλία και όλο τον εξοπλισμό της, από δικούς του πόρους, μαζί με τα παιδιά του, τον Φλάβιο Μαίνανδρο και τη Φλαβία Σεκουνδύλλα». Ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον από την κτητορική επιγραφή παρουσιάζει ένα ενεπίγραφο τμήμα στήλης στην οποία έχει χαραχτεί ο κανονισμός της Βιβλιοθήκης: «*Βυβλίον ούκ έξενεχθήσεται έπει ώμόσαμεν. Άνυγήσεται από ώρας πρώτης μέχρι έκτης*», κανένα βιβλίο δεν πρέπει να βγει έξω εφόσον έχουμε πάρει όρκο. Η Βιβλιοθήκη θα είναι ανοιχτή από την πρώτη ώρα και ως την έκτη⁷³. Η ανασκαφή στο υστερορωμαϊκό τείχος από την οποία προέκυψε το σημαντικό αυτό επιγραφικό εύρημα, πραγματοποιήθηκε το 1933, αλλά η αποκάλυψη των ερειπίων της Βιβλιοθήκης έγινε κατά κύριο λόγο το 1935, ενώ το ανατολικό τμήμα του κτηρίου ανασκάφηκε το 1971.

6.1 Το σχέδιο του κτηρίου και οι χρήσεις του

Το σχέδιο του κτηρίου παρουσιάζει πολύ ασυνήθιστη κάτοψη, που δεν ομοιάζει με άλλες γνωστές ρωμαϊκές βιβλιοθήκες. Το σχέδιο προέκυψε από την

---

⁷² Camp 2004: 225 – 229.

⁷³ Η δεύτερη αυτή επιγραφή που συσχετίζεται με τη Βιβλιοθήκη ανακαλύφθηκε το 1935, κατά μήκος του Βαλεριανού τείχους: βλ. Camp 2004: 191.

ανάγκη προσαρμογής σε ένα εξαιρετικά ακανόνιστο οικοπέδο, στα νότια της Στοάς του Αττάλου και ανατολικά της Παναθηναϊκής οδού. Ο πυρήνας του αποτελείται από δύο χώρους, μία μεγάλη υπαίθρια αυλή με διαστάσεις 20 x 13,5 μ. και δάπεδο στρωμένο με μικρές ακανόνιστες ψηφίδες μαρμάρου, βυθισμένες σε κονίαμα και ένα μεγάλο τετράγωνο δωμάτιο, που ανοιγόταν στα ανατολικά και του οποίου το δάπεδο ήταν στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες. Σε μεταγενέστερη φάση προστέθηκε στην αυλή ένα περιστύλιο, το κεντρικό μέρος του οποίου ήταν επίσης στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες. Η είσοδος του κτηρίου εντοπίστηκε στον χώρο ακριβώς κάτω από το σημείο εύρεσης του ενεπίγραφου ανωφλιού. Η ανασκαφή του 1971 έδειξε ότι η Α – Δ πλευρά του κτηρίου είχε μήκος 35 μ., ενώ το κυρίως δωμάτιο που έβλεπε στην ανατολική πλευρά της αυλής ήταν τετράγωνο με διαστάσεις περίπου 15 x 15 μ.⁷⁴ Δεν σώζονται καθόλου ίχνη εσωτερικών στηριγμάτων για την τοποθέτηση ραφιών, όπου θα ήταν τοποθετημένα τα βιβλία. Οι τοίχοι ήταν εσωτερικά υπενδεδυμένοι με μαρμάρινες πλάκες, όπως και το δάπεδο⁷⁵.

Το επιστύλιο της βόρειας και της δυτικής πρόσοψης του κτηρίου στηριζόταν σε αρράβδωτους ιωνικούς κίονες από γαλάζιο μάρμαρο. Η τοιχοποιία δεν ήταν ιδιαίτερη προσεγμένη. Γύρω από τους δύο χώρους βρίσκονταν τρεις στοές, οι οποίες σχημάτιζαν μεταξύ τους ακανόνιστες γωνίες. Η δυτική στοά ακολουθούσε το ανατολικό κράσπεδο της οδού των Παναθηναίων. Είναι αυτή που σώζεται σε καλύτερη σχετικά κατάσταση, καθώς ο στυλοβάτης της χρησίμευε ως θεμελίωση για το υστερορωμαϊκό τείχος⁷⁶. Η μικρή βόρεια στοά έβλεπε στο νότιο άκρο της Στοάς του Αττάλου και διατηρείται και αυτή σε αρκετά καλή κατάσταση. Η μακρά ανατολική στοά ακολουθούσε επί 70 μ. τη νότια πλευρά της οδού που συνέδεε την Αρχαία Αγορά με τη Ρωμαϊκή Αγορά του Αυγούστου, γι' αυτό και αργότερα η οδός αυτή πλακοστρώθηκε με έξοδα του αθηναϊκού δήμου. Η πλακόστρωση της οδού και η μνημειακή σύνδεση της Παναθηναϊκής οδού, με τη Ρωμαϊκή Αγορά μέσω της Βιβλιοθήκης οδήγησε στην κατεδάφιση της νότιας κλίμακας της Στοάς του Αττάλου. Στο νοτιανατολικό άκρο της στοάς αυτής υπήρχε μνημειακή αψιδωτή πύλη, που

---

⁷⁴ Shear 1973: 121 - 179.

⁷⁵ Στάικος 2005: 235.

⁷⁶ Camp 2003: 30.

καθόριζε την είσοδο στην Αγορά. Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς της αφιδωτής πύλης ανοιγόταν μία δεξαμενή. Για λόγους ιδιομορφίας, την ίδια περίοδο επενδύθηκε με μάρμαρο και ο εξωτερικός τοίχος της Στοάς του Αττάλου. Στα νότια της Βιβλιοθήκης υπήρχε ένα στενό πέρασμα στο οποίο σώζεται μια κλίμακα από μάρμαρο Υμηττού, που πρέπει να κτίστηκε όταν στα μέσα του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. οικοδομήθηκε η παρακείμενη Νοτιοανατολική Στοά⁷⁷.

Τα δωμάτια που σχημάτιζαν οι τρεις στοές δεν είχαν σχέση με την κυρίως Βιβλιοθήκη, εφόσον οι πόρτες τους άνοιγαν μόνο προς τη δυτική στοά και προς την οδό των Παναθηναίων⁷⁸. Σίγουρα θα πρέπει να στέγαζαν καταστήματα και εργαστήρια, όπως τα δύο συνεχόμενα δωμάτια νότια της εισόδου, όπου είχε το εργαστήριό του ένας μαρμαρογλύπτης, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα των ανασκαφών. Εκτός λοιπόν από τη Βιβλιοθήκη και τις εμπορικές χρήσεις που στεγάζονταν στα καταστήματα, το κτήριο χρησίμευε επίσης για τη λατρεία των Μουσών, προφανώς δε και για τη λατρεία του αυτοκράτορα Τραϊανού, όπως μαρτυρεί η εύρεση των ποδιών του αγάλματός του με έναν Δάκα αιχμάλωτο μπροστά τους, που χρονολογείται μετά το 102 μ.Χ., καθώς και η βάση ενός ακόμη αγάλματος του αυτοκράτορα, αφιερωμένου από τον ιερέα του, Ηρώδη Αττικό Μαραθώνιο⁷⁹. Άλλο σημαντικό εύρημα είναι το σύμπλεγμα δύο γυναικείων μορφών, που φορούν πανοπλία και αποτελούν προσωποποίηση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, με την υπογραφή του γλύπτη Ιάσονα. Το βάθρο και το πόδι της δεύτερης μορφής βρέθηκαν το 1953.

---

⁷⁷ Thopson - Wycherley 1972: 114 – 116.

⁷⁸ Camp 2004: 226.

⁷⁹ Shear 1938: 328.

7. Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Ρωμαϊκή Αγορά των Αθηνών

Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού κτίστηκε πιθανότατα το 132 μ.Χ. και αποτέλεσε το επιστέγασμα του φιλόδοξου προγράμματος της οικοδομικής ανάπλασης της Αθήνας από τον αυτοκράτορα Αδριανό, ο οποίος, αναγνωρίζοντας την πόλη ως την πολιτιστική πρωτεύουσα του ελληνορωμαϊκού κόσμου, θέλησε να την αναδιαμορφώσει ως πνευματικό κέντρο. Πρόκειται για ένα κτήριο ίδιου περιήπου τύπου, προσανατολισμού και διαστάσεων με τη Ρωμαϊκή Αγορά, που κτίστηκε πολύ κοντά στην Αρχαία Αγορά, σε απόσταση 80 μέτρων από την ανατολική της πλευρά, κατά τη διάρκεια του τελευταίου ταξιδιού του αυτοκράτορα στην πόλη των Αθηνών. Ο περιηγητής Πausανίας μάς παραδίδει πως εκατό κίονες στήριζαν ολόκληρο το οικοδόμημα, πολύχρωμες οροφές διακοσμούσαν τις αίθουσές του, ενώ αλαβάστρινοι τοίχοι και κόγχες με αγάλματα προσέδιδαν την απαιτούμενη λαμπρότητα στο αυτοκρατορικό αυτό κληροδότημα⁸⁰.

7.1 Το σχέδιο του κτηρίου

Στο κτήριο που είχε ορθογώνια κάτοψη με εξωτερικές διαστάσεις 122 x 82 μέτρων, υπήρχε πρόσβαση μέσω ενός ναόσχημου τετρακίονου προπύλου κορινθιακού ρυθμού⁸¹. Εκατέρωθεν του προπύλου εκτεινόταν δύο μεγαλοπρεπείς μαρμάρινοι τοίχοι-πτέρυγες με προεξέχουσες κιονοστοιχίες, αποτελούμενες από δεκατέσσερις μονολιθικούς κίονες, τοποθετημένους σε υψηλά βάθρα. Στο βόρειο και νότιο άκρο τους οι πτέρυγες ορίζονταν από δύο εγκάρσιους τοίχους, τα πτερώματα, τα οποία όριζαν επίσης τη μεγάλη πλακόστρωτη αυλή μπροστά από το μνημείο. Κατά μήκος των τοίχων του περιβόλου ανοίγονταν συμμετρικά ως προς τον διαμήκη άξονα του κτηρίου τρεις μεγάλες προεξέχουσες κόγχες, μία ορθογώνια (οίκος) στο μέσον και δύο ημικυκλικές (εξέδρες) στα άκρα. Το περιστύλιο, αποτελούμενο από 22 κίονες στις στενές και 38 κίονες στις επιμήκεις πλευρές, περιέβαλλε ως στοά τη διαμορφωμένη σε κήπο εσωτερική αυλή με τη μεγάλη διακοσμητική δεξαμενή στο κέντρο⁸².

---

⁸⁰ Πausανίας, I, 18, 9.

⁸¹ Στάικος, 2002: 248.

⁸² Κνιθάκης - Τιγγινάγκα 2004: 5.

Το κυρίως κτήριο της Βιβλιοθήκης καταλάμβανε την ανατολική πλευρά του μεγάλου ορθογωνίου περιβόλου και αποτελείτο από πέντε μεγάλες αίθουσες, τα οικήματα κατά τον Παυσανία, και τέσσερις δευτερεύοντες χώρους, που ανοίγονταν προς τη δύση. Οι δύο αίθουσες εκατέρωθεν του βιβλιοστασίου ήταν πιθανότατα χώροι αρχείων και μελέτης, ενώ οι δύο ακραίες αίθουσες αποτελούσαν δύο μικρά αμφιθέατρα αναγνωστήρια (*auditoria*). Η κεντρική αίθουσα, το βιβλιοστάσιο, που αποτελούσε τον χώρο φύλαξης των παπύρων, έφερε στις τρεις πλευρές του υψηλό συνεχές πόδιο, απροσπέλαστο από το εσωτερικό της αίθουσας, πάνω στο οποίο στηριζόταν διώροφη ή τριώροφη κιονοστοιχία, που υποβάσταζε τους επάλληλους διαδρόμους του βιβλιοστασίου. Στους τοίχους ανοίγονταν ανά όροφο μικρές ορθογώνιες κόγχες που έφεραν ξύλινα ερμάρια για τη φύλαξη των παπύρων, ενώ στην διευρυμένη αξονική τοξωτή κόγχη του ανατολικού τοίχου ήταν ίσως τοποθετημένο το άγαλμα της θεάς Αθηνάς⁸³.

Οι δύο αίθουσες εκατέρωθεν του βιβλιοστασίου, των οποίων η χρήση δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί, θα πρέπει να ήταν βοηθητικοί χώροι των ακροατηρίων (*auditoria*) και αναγνωστήρια, ενώ στα μικρότερα δωμάτια που διαμορφώνονταν στο βάθος θα πρέπει να βρίσκονταν τα κλιμακοστάσια που οδηγούσαν στο βιβλιοστάσιο. Οι δύο ακραίες αίθουσες που προορίζονταν για διαλέξεις-αναγνώσεις κειμένων (*auditoria*) διέθεταν κοίλο με ικανή κλίση και σειρές εδωλίων ελαφράς καμπύλης μορφής. Η προσπέλαση στα εδώλια γινόταν από τα δύο κλιμακοστάσια που βρίσκονταν σε επαφή με τους μακρούς τοίχους⁸⁴. Η επικοινωνία των αιθουσών με το περιστύλιο γινόταν δια μέσου μεγάλων ανοιγμάτων, πέντε στο βιβλιοστάσιο, τριών στις παρακείμενες αίθουσες και ενός στα *auditoria*. Όμως, παρόλο που το αρχιτεκτονικό σχέδιο της Βιβλιοθήκης ήταν το ίδιο με το σχέδιο των ρωμαϊκών διπλοβιβλιοθηκών⁸⁵, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η Βιβλιοθήκη του Αδριανού περιλάμβανε μόνο ελληνικά βιβλία.

---

⁸³ Camp 1986: 181 - 214.

⁸⁴ Νταβαρίνος 1998: 34.

⁸⁵ Οι ρωμαϊκές βιβλιοθήκες ήταν συνήθως διπλές (διπλοβιβλιοθήκες) και περιλάμβαναν γενικές συλλογές Ελλήνων κλασικών συγγραφέων (*bibliotheca graeca*) και συλλογές Λατίνων συγγραφέων (*bibliotheca latina*), βλ. σχ. Στάικος 1997: 114.

Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού επέζησε έως το 267 μ.Χ., όταν αυτοκράτορας στη Ρώμη ήταν ο Γαλληνός, οπότε με την επιδρομή των Ερούλων⁸⁶ καταστράφηκε και λεηλατήθηκε. Έκτοτε δεν έγινε απόπειρα αποκατάστασής της σύμφωνα με την αρχική της μορφή, ενώ κατά καιρούς λιθολογήθηκε και τελικά ενσωματώθηκε στον περίβολο του υστερορωμαϊκού τείχους της πόλης. Στη συνέχεια, ο ύπαρχος του Ιλλυρικού Ερκούλιος προχώρησε σε τμηματική επισκευή (5^{ος} αιώνας), οπότε και οικοδομήθηκε στον εσωτερικό κεντρικό προαύλιο χώρο της Βιβλιοθήκης ένα μεγάλο τετράκογχο κτίσμα, του οποίου η χρήση δεν έχει μέχρι σήμερα διασαφηνισθεί πειστικά. Αυτό το οικοδόμημα της ύστερης αρχαιότητας θεωρείται από ορισμένους ότι λειτούργησε ως βιβλιοθήκη-αρχείο της επαρχίας του Ιλλυρικού⁸⁷, ενώ από άλλους έχει ερμηνευθεί ως εκκλησιαστικό οικοδόμημα⁸⁸, κάτι το οποίο δεν θα πρέπει να ευσταθεί, εφόσον στις ανασκαφές που έγιναν δεν έχει εντοπισθεί εγκαίνιο ναού.

---

⁸⁶ Το έτος 267 μ.Χ. οι Έρουλοι, ένας βαρβαρικός λαός με σκανδιναβική προέλευση, εγκαταστημένος τον 3ο αιώνα στα βόρεια παράλια του Ευξείνου Πόντου, επέδραμαν σε συνεργασία με τους Γότθους στα νησιά του Αιγαίου και στην ηπειρωτική Ελλάδα, εισέβαλαν στην Αττική, κατέλαβαν την Αθήνα, την λεηλάτησαν και την πυρπόλησαν. Οι συνέπειες της επιδρομής των Ερούλων στην Αθήνα ήταν τρομακτικές. Η περίλαμπρη πόλη καταστράφηκε ολοκληρωτικά με μόνη εξαίρεση την Ακρόπολη, που διέφυγε τότε την καταστροφή. Ένα στρώμα στάχτης κάλυψε όλη την έκταση της πόλης, απ' όπου ξεπρόβαλλαν τα καπνισμένα ερείπια των εξόχων οικοδομημάτων και των άλλων μνημείων της: βλ. Ζώσιμος Ι, 39, 1.

⁸⁷ Στάικος 2002: 255.

⁸⁸ Τραυλός 2005: 139.

8. Τα γραφικά υλικά για την κατασκευή των βιβλίων

8.1 Πάπυρος

Το συνηθέστερο υλικό γραφής στην Αρχαιότητα ήταν ο πάπυρος, που κατασκευάζονταν από το ομώνυμο φυτό, το οποίο φύτρωνε άφθονο στο δέλτα του Νείλου⁸⁹. Για την κατασκευή της γραφικής ύλης η διαδικασία ήταν η εξής: Έπαιρναν την καρδιά του κατώτερου τμήματος του στελέχους, ενώ ήταν ακόμη φρέσκο, το έκοβαν σε τμήματα και το αποφλοίωναν, για να ελευθερώσουν τη καρδιά. Αυτήν την έκοβαν σε λεπτές, κατά το δυνατόν πλατιές λωρίδες, τις οποίες τις έβαζαν τη μία πλάι στην άλλη επάνω σε μία σανίδα βρεγμένη στο νερό, ώστε να επικαλύπτονται λίγο οι άκρες τους. Επάνω στο στρώμα αυτό έβαζαν ένα δεύτερο στρώμα από λωρίδες καρδιάς, κατά τρόπο ώστε η κατεύθυνση των λωρίδων της ψύχας να πηγαίνει οριζόντια. Με ένα λείο, πλατύ λιθάρι, κτυπούσαν καλά την άνω επιφάνεια, ώστε να συνδεθούν τα μεμονωμένα στοιχεία, χάρη στην κολλώδη συνοχή της δυνατής ψύχας σταθερά μεταξύ τους. Το φύλλο που αποκτούσαν με τον τρόπο αυτό στη συνέχεια, ξηραίνονταν στον ήλιο και κατόπιν στιλβωνόταν. Με τη βοήθεια κάποιας κολλητικής ουσίας (αλεύρου και ξιδιού), περισσότερα φύλλα, κατά κανόνα είκοσι, άλλοτε και πενήντα, συγκολλούνταν σε ένα ρολό, όπου οι ίνες του φυτού στη μία πλευρά πήγαιναν πάντοτε στην ίδια κατεύθυνση. Αλλά στη εξωτερική πλευρά του ρολού έμπαιναν κάθετα (*verso*), στη δε εσωτερική πλευρά οριζόντια (*recto*)⁹⁰. Ο πάπυρος έφτανε στο εμπόριο πάντοτε με τη μορφή τέτοιων κυλινδρικών ρολών (παπυρικοί κύλινδροι). Ο πάπυρος που κατασκευαζόταν κατ' αυτόν τον τρόπο, είχε φωτεινό, ελαφρά κιτρινωπό χρωματικό τόνο και αποτελούσε ένα εύκαμπτο υλικό γραφής, το οποίο κατείχε και το ορθό μέτρο της ελαστικότητας, που ήταν αναγκαίο για ένα αρχαίο βιβλίο-ρολό, που έπρεπε συχνά να ξετυλίγεται και να ξανατυλίγεται⁹¹.

8.2 Περγαμηνή

Στην Πέργαμο επινοήθηκε μία μέθοδος για την επεξεργασία των δερμάτων των ζώων και την κατασκευή ενός υλικού με επιφάνεια για γραφή προσφορότερη από

---

⁸⁹ Barbier 2001: 33.

⁹⁰ Blanck 1994: 77.

⁹¹ Blanck 1994: 78.

ό,τι ήταν η επιφάνεια του απλού δέρματος. Έτσι δημιουργήθηκε αυτό που αποκαλούμε σήμερα περγαμηνή. Η περγαμηνή κατασκευάζονταν από λεπτά, απαλά και στέρεα δέρματα, με λεία και στιλπνή επιφάνεια, κυρίως προβάτου, κασίικας ή μικρού μοσχαριού, που τα κατεργάζονταν με διάλυμα ασβέστου, ύστερα τα έτριβαν και τέλος τα χρωμάτιζαν.

Από αντιζηλία ανάμεσα στους Βασιλείς Πτολεμαίο και Ευμένη σχετικά με τις βιβλιοθήκες τους, ο Πτολεμαίος εμπόδιζε την εξαγωγή παπύρου, και στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν οι Ατταλίδες την κατάσταση για να μπορέσουν να εμπλουτίσουν και αυτοί τη Βιβλιοθήκη τους, ανακάλυψαν τη γραφική ύλη που ονομάστηκε περγαμηνή⁹².

9. Τα σχήματα του βιβλίου στην Αρχαιότητα

9.1 Ο κύλινδρος

Στην κλασική αρχαιότητα το βιβλίο ήταν ένας κύλινδρος. Η χρήση της συγκεκριμένης μορφής αποδεικνύεται εξαιρετικά σημαντική. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο κύλινδρος κατασκευαζόταν από πάπυρο. Η σελίδα του κυλίνδρου που προτιμούνταν για γράψιμο, ήταν η εσωτερική (*recto*), όπου η κατεύθυνση των ινών κυλούσε οριζόντια και το καλάμι γραφής εύρισκε την πιο μικρή αντίσταση. Απλά και μόνο στο πρώτο φύλλο ενός κυλίνδρου κυλούσαν οι ίνες στην εσωτερική σελίδα κάθετα, και αυτό το πρώτο φύλλο, το πρωτόκολλον, έμενε εσωτερικά άγραφο, χρησιμεύοντας ως προστατευτικό περίβλημα για ολόκληρο τον κύλινδρο. Για το μήκος των γραμμών δεν υπήρχε κανένα σταθερό μέτρο, μπορεί όμως να διαπιστωθεί μία ορισμένη τάση εξάρτησης του μήκους των γραμμών από το γραμματειακό είδος⁹³. Έτσι τα κείμενα των ρητόρων είναι συνήθως γραμμένα σε στενές στήλες, τα φιλοσοφικά έργα σε πλατύτερες, τα δε ιστορικά συγγράμματα και τα ιστορικά σχόλια σε ακόμη πλατύτερες αράδες. Για το μήκος ενός κυλίνδρου δεν έμπαινε κανένα όριο, διότι μπορούσαν να προσθέτουν κατά βούληση το ένα μετά το άλλο⁹⁴.

---

⁹² Blanck 1994: 84-85.

⁹³ Blanck 1994: 101.

⁹⁴ Blanck 1994: 112.

Είναι προφανές ότι το σχήμα του κυλίνδρου επέβαλλε μία περίπλοκη πρακτική ανάγνωσης: έπρεπε να ξετυλίγεται και την ίδια στιγμή να τυλίγεται από την άλλη μεριά, γεγονός που δεν επέτρεπε, για παράδειγμα, να εργάζεται κανείς ταυτόχρονα σε πολλούς κυλίνδρους ή να κρατά σημειώσεις, αντίθετα επιβαλλόταν η συνεχής ανάγνωση και δεν ήταν εφικτό για κάποιον να συμβουλευτεί απλά τον κύλινδρο. Οι κύλινδροι συνήθως τυλίγονταν μέσα σε κεραμικά πιθάρια ή σε καλάθια, μερικές φορές τοποθετούνταν σε ράφια, ή αν πρόκειται για πιο σημαντικές βιβλιοθήκες, τακτοποιούνταν σε συρτάρια και ερμάρια⁹⁵.

9.2 Ο κώδικας

Στα σκοτεινά χρόνια της ύστερης αρχαιότητας εμφανίζεται και μία νέα μορφή βιβλίου, που υπόσχεται τεράστια ανάπτυξη: ο κώδικας, που κατασκευάζεται από περγαμινή. Η κατασκευή του γινόταν από δέρμα, που προετοιμαζόταν για να χρησιμοποιηθεί ως επιφάνεια γραφής και στη συνέχεια όταν είχε γραφτεί το κείμενο, διπλώνονταν μία ή δύο φορές ώστε να σχηματίσει τετρασέλιδο ή οκτασέλιδο αναλόγως. Τα διπλωμένα φύλλα έμπαιναν το ένα επάνω στο άλλο, έπειτα ράβονταν και δένονταν (βιβλιοδεσία), στη δε συνέχεια τοποθετούνταν μέσα σε πλακέτες, και η ράχη ή η πλευρά πάχους των φύλλων του βιβλίου έφερε τον τίτλο του, πράγμα που διευκόλυνε τον εντοπισμό των βιβλίων. Το μεγάλο πλεονέκτημά τους σε σχέση με τους κυλίνδρους ήταν η χωρητικότητα, κάτι που οφείλεται στο ότι η εξωτερική όψη ενός κυλίνδρου έμενε άγραφη, ενώ τα φύλλα του κώδικα ήταν γραμμένα και από τις δύο όψεις, όπως στο σημερινό βιβλίο⁹⁶.

Η εφεύρεση του κώδικα ήταν κεφαλαιώδους σημασίας για το μέλλον του γραπτού λόγου, καθώς αποτέλεσε τη βάση για όλες τις μελλοντικές προόδους της πνευματικής παραγωγής γραπτών κειμένων. Ο κώδικας αποτελείτο από όμοια στοιχεία (φύλλα, που το καθένα αποτελούνταν από δύο σελίδες), και επομένως προσφερόταν για να τον συμβουλευτεί κανείς μερικώς, ενώ τελικά μπορούσε να φτιαχτεί και ένα σύστημα παραπομπών (αρίθμηση) στο επάνω μέρος των σελίδων. Από την άποψη της άμεσης χρήσης, μπορούσε κανείς να συμβουλευτεί τον κώδικα κρατώντας σημειώσεις, γεγονός που επέτρεπε την κατάργηση της μεγαλόφωνης

---

⁹⁵ Barbier 2001:35.

⁹⁶ Blanck 1994: 113-118.

ανάγνωσης, ευνοώντας την κατ' ιδίαν σιωπηρή εργασία. Τέλος, καθώς ο κώδικας τοποθετούνταν μέσα σε πλακέτες, η ράχη ή η πλευρά του πάχους των φύλλων του βιβλίου έφερε τον τίτλο του, πράγμα που διευκόλυνε τον εντοπισμό και την αναγνώριση των βιβλίων⁹⁷ και που αποτελεί μία προδρομική μορφή βιβλιοθηκονομίας.

10. Από τον κύλινδρο στον κώδικα

Ανάμεσα στον 2^ο και τον 4^ο αιώνα μ.Χ. σημειώθηκε μία εξέλιξη που είχε τεράστια σημασία για την ιστορία του βιβλίου, και γενικότερα για την παράδοση των κλασικών κειμένων. Η εξέλιξη αυτή ήταν η βαθμιαία εξαφάνιση του κυλίνδρου και η αντικατάστασή του από τον κώδικα, δηλαδή η υιοθέτηση μιας μορφής βιβλίου που δεν διέφερε βασικά από τη μορφή των βιβλίων που χρησιμοποιούμε σήμερα⁹⁸.

Την πρώτη μαρτυρία για δημοσίευση λογοτεχνικών έργων σε περγαμηνούς κώδικες, τη βρίσκουμε σε ποιήματα του Ρωμαίου Μαρτιάλη (Martialis), που έχουν συγγραφεί κατά την περίοδο 84-86 π.Χ. ή μ.Χ.; Ο Μαρτιάλης υπογραμμίζει πόσο συμμαζεμένα είναι και πόσο βολικά για τον ταξιδιώτη, και πληροφορεί τους αναγνώστες του ποιες εκδόσεις γνωστών συγγραφέων ήταν διαθέσιμες στη Ρώμη σε μορφή κώδικα, αν και θεωρούνταν ακόμα νεωτερισμός⁹⁹. Μια και η Ρώμη ήταν το κέντρο του εμπορίου λατινικών έργων, είναι εύλογο να συμπεράνουμε ότι εκεί ξεκίνησε η παραγωγή τέτοιων εκδόσεων. Το μεγάλο τους πλεονέκτημα σε σχέση με τους κυλίνδρους ήταν η χωρητικότητά τους, πλεονέκτημα που οφείλεται στο ότι η εξωτερική όψη ενός κυλίνδρου έμενε άγραφη, ενώ τα φύλλα του κώδικα ήταν γραμμένα και από τις δύο όψεις, όπως το σημερινό βιβλίο. «Τόσο μικρή περγαμηνή και χωράει τον τεράστιο Βιργίλιο! Μόνο για την Αινειάδα θα χρειάζονταν τουλάχιστον τέσσερις κύλινδροι», λέει χαρακτηριστικά ο Μαρτιάλης με θαυμασμό σε ένα από τα δίστιχά του:¹⁰⁰.

---

⁹⁷ Barbier 2001:50.

⁹⁸ Reynolds – Wilson 1991: 34.

⁹⁹ Reynolds – Wilson 1991: 34-35.

¹⁰⁰ Casson 2006: 201.

Ο κώδικας χρειάστηκε πολλά χρόνια, περίπου από το 100 μ.Χ. έως το 400 μ.Χ. και πλέον, για να πάρει τη θέση του κυλίνδρου, αν και τα προτερήματά του ήταν ευθύς εξαρχής εμφανή. Όπως προαναφέραμε, όταν πρωτοβγήκε στην αγορά, ο Μαρτιάλης αναγνώρισε ένα πλεονέκτημά του, τη μεγαλύτερη χωρητικότητα, που τον έκανε ιδιαίτερο πρόσφορο για τους ταξιδιώτες. Ένα άλλο προσόν ήταν η εύκολη αναζήτηση των περιεχομένων. Αν ο αναγνώστης έψαχνε για ένα συγκεκριμένο χωρίο σε έναν κύλινδρο, έπρεπε να τον τυλίγει συνεχώς με το ένα χέρι και να τον ξετυλίγει με το άλλο, ενώ οι αναγνώστες του κώδικα απλώς γύριζαν τα φύλλα. Επιπλέον, αν ήθελαν να επανέλθουν στο ίδιο σημείο, δεν είχαν παρά να κρατήσουν ένα δάχτυλο ανάμεσα στα φύλλα ή να βάλουν για σημάδι ένα κομμάτι πάπυρο, ενώ παράλληλα συνέχιζαν την ανάγνωση¹⁰¹.

Η αντικατάσταση του κυλίνδρου από τον κώδικα είχε βαθύ αντίκτυπο στην ευκολία και την ταχύτητα της έρευνας. Ο κώδικας είχε εξίσου βαθύ αντίκτυπο και στην λειτουργία των βιβλιοθηκών. Πριν από την εμφάνισή του, τα ράφια των βιβλιοθηκών γέμιζαν με παπυρικούς κυλίνδρους, στοιβαγμένους τον έναν πάνω στον άλλο. Για να βγει ένα συγκεκριμένος κύλινδρος ή περισσότεροι, μετακινούνταν όλοι οι γύρω κύλινδροι, πράγμα που απαιτούσε προσοχή για να μην γίνει ζημιά. Οι κώδικες όμως τοποθετούνταν οριζοντίως στα ράφια τακτοποιημένοι σε στήλες, με τα φύλλα τους προστατευμένα από εξώφυλλα, και μπορούσε κανείς εύκολα να τραβήξει αμέσως έξω όποιον ήθελε. Όσον αφορά την αναζήτηση στους καταλόγους μιας βιβλιοθήκης, η έλευση του κώδικα πρέπει να επέφερε θεαματική αλλαγή. Πριν από αυτόν, τον κατάλογο αποτελούσε μια σειρά κυλίνδρων. Για να αναζητήσει κανείς έναν τίτλο, έπρεπε να βρει τον κύλινδρο που περιλάμβανε τη σχετική κατηγορία, να τον ξετυλίξει ώσπου να εντοπίσει την κατηγορία, και να εξακολουθήσει να ξετυλίγει αργά, μέχρι να εμφανιστεί ο τίτλος. Από τη στιγμή που οι κατάλογοι πήραν τη μορφή του κώδικα, οι αναγνώστες γύριζαν απλώς τις σελίδες, έως ότου βρουν κατηγορία και τίτλο¹⁰².

Η Βιβλιοθήκη του Τραϊανού στη Ρώμη, του Αδριανού στην Αθήνα, του Κέλσου στην Έφεσο, και γενικά όλες οι δημόσιες βιβλιοθήκες από άκρη σε άκρη της

---

¹⁰¹ Casson 2006: 203-204.

¹⁰² Casson 2006: 212.

αυτοκρατορίας, έπρεπε να επινοήσουν τους τελευταίους αιώνες της λειτουργίας τους τρόπους, για να εντάξουν δίπλα στους κύλινδρους που είχαν στα ράφια τους τα νέα αποκτήματα σε κώδικα¹⁰³.

Τα πλεονεκτήματα του κώδικα ήταν πολλά σε σύγκριση με τον κύλινδρο. Ο κώδικας ήταν βολικότερος στη χρήση, χωρούσε περισσότερα, και επίσης ήταν ευκολότερο να ανοιχθεί για να βρει κάποιος κάτι που ζητούσε. Οι παραπομπές γίνονταν ακόμη ευκολότερες με την αρίθμηση των σελίδων, και η προσθήκη ενός πίνακα περιεχομένων προφύλασσε από νόθευτες παρεμβολές και άλλου είδους επεμβάσεις στα κείμενα¹⁰⁴. Ένα ακόμα πλεονέκτημα του κώδικα ήταν ότι είχε κατά κανόνα εξώφυλλα, ως επί τον πλείστον ξύλινα, πράγμα που προστάτευε τις σελίδες από τη φθορά, ενώ οι κύλινδροι στοιβάζονταν στα ράφια ή έμπαιναν σε κουτιά ή κίστες χωρίς προστασία. Τέλος, οι κώδικες μπορούσαν να έχουν τον τίτλο τους γραμμένο σε μία τους κόψη ή σε άλλο σημείο, και έτσι αναγνωρίζονταν εύκολα, ενώ ο κύλινδρος είχε τον τίτλο του σε ετικέτα που, καθώς ήταν στερεωμένη στην άκρη του, εύκολα μπορούσε να ξεκολλήσει και να πέσει¹⁰⁵. Όλα αυτά αποτελούσαν σημαντικά πλεονεκτήματα την εποχή που ένα μεγάλο μέρος της ζωής των ανθρώπων στρεφόταν γύρω από τα αυθεντικά κείμενα των Γραφών και των Νόμων.

---

¹⁰³ Casson 2006: 213.

¹⁰⁴ Reynolds – Wilson 1991: 35.

¹⁰⁵ Casson 2006: 204.

11. Η ηθική διάσταση του βιβλίου και των βιβλιοθηκών της Αρχαιότητας

Οι πρώτες βιβλιοθήκες δημιουργήθηκαν στις κοιτίδες των αρχαίων πολιτισμών, ως ιδιωτικές ή κρατικές συλλογές, προσιτές σε συγκεκριμένο κοινό. Επίσης οι βιβλιοθήκες λειτουργούσαν αρχικά και ως αρχεία, λόγω των συλλογών νομικών, διοικητικών ή εμπορικών εγγράφων που συμπεριλάμβαναν. Σημαντικό είναι ότι στις βιβλιοθήκες υπήρχαν και εργαστήρια αντιγραφής χειρογράφων, όπως μαρτυρεί επιγραφή από τάφο αξιωματούχου της αρχαίας Αιγύπτου, ο οποίος αναφέρεται ως «γραφεύς του οίκου των βιβλίων»¹⁰⁶. Η βιβλιοθήκη αποτελούσε, συνεπώς, έναν προνομιακό χώρο όχι μόνο διαφύλαξης της γνώσης, αλλά και εκμάθησης της γραφής και μύησης στον κόσμο της γνώσης. Το γεγονός ότι οι βιβλιοθήκες στεγάζονταν στην αρχαία Αίγυπτο συνήθως σε δημόσια και βασιλικά οικοδομήματα ή κτήρια του ιερατείου, υποδηλώνει ότι οι συλλογές που περιείχαν δεν ήταν ανοικτές για το κοινό. Αντιθέτως, η πρόσβαση ήταν εφικτή μόνο σε ορισμένες κοινωνικές τάξεις. Για παράδειγμα, οι βιβλιοθήκες των ναών χρησιμοποιούνταν μόνο από το ιερατείο. Όσον αφορά την τύχη των βιβλιοθηκών της αρχαιότητας, σχεδόν όλες χάθηκαν από πολέμους και πυρκαγιές, καθώς επίσης και από σεισμούς, λεηλασίες, αλλά και από τη διασπορά των συλλογών, καθώς και από φυσική φθορά, που αποτελούσαν τις κυριότερες αιτίες καταστροφής τους.

Η συνολική εικόνα που δίνουν τα ιστορικά ευρήματα, είναι πως κατά την αρχαιότητα η συνηθέστερη αιτία καταστροφής των βιβλιοθηκών ήταν ο σεισμός και η πυρκαγιά, η οποία πολλές φορές αποτελούσε απόρροια ενόπλων συγκρούσεων. Επίσης οι βιβλιοθήκες αποτελούν διαχρονικά ως λεία πολέμου μία ακόμη όψη λεηλασίας και καταστροφής, έστω και μερικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αρχαίοι Ρωμαίοι μετέφεραν ολόκληρες ελληνικές βιβλιοθήκες στην Ιταλία ως λάφυρα πολέμου¹⁰⁷. Υπήρξαν περιπτώσεις που άτομα αμφίβολης ηθικής υπόστασης, σε μία προσπάθεια να αντλήσουν κύρος και κοινωνική αποδοχή, απέκτησαν με κάθε τρόπο επώνυμες βιβλιοθήκες και σπουδαίες συλλογές βιβλίων, με μοναδικό σκοπό να εξουσιάσουν με δήθεν γνώση που τους ήταν απρόσιτη, δεσμεύοντας έτσι ένα

---

¹⁰⁶ Στάικος 1997: 26.

¹⁰⁷ Στάικος 2002: 72-80.

μοναδικό πνευματικό υλικό. Εδώ ταιριάζει η αναφορά στην περίπτωση του Απελλικόνος, ενός ατόμου που εμφανίζεται στην πολιτική ζωή των Αθηνών στις αρχές του 1^{ου} αιώνα π.Χ.. Δεν ήταν παρά ένας φαντασιόπληκτος, που παρίστανε τον περιπατητικό φιλόσοφο και αρεσκόταν να προβάλλεται με τα πλούτη του ως προστάτης των γραμμάτων. Για να ενισχύσει αυτόν του τον ρόλο, κατόρθωσε να αποκτήσει τα αυθεντικά χειρόγραφα των εσωτερικών συγγραμμάτων του Αριστοτέλη, τα οποία είχε κρύψει ο Νηλέας στη γενέτειρά του, Σκήψη. Και για να εντυπωσιάσει τους Αθηναίους, ιδιαίτερα τους φιλοσοφικούς κύκλους, έφθασε στο σημείο να επιχειρήσει την έκδοση ενός παρεφθαρμένου βιβλίου του Αριστοτέλη, συμπληρώνοντάς το με τη φαντασία του.

Σημαντικό παράγοντα για την καταστροφή των βιβλιοθηκών αποτέλεσε και ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν οι εκάστοτε κοινωνίες, δια της πολιτικής και των θεσμών τους, τον ρόλο της γνώσης και των βιβλιοθηκών. Η κοσμική και θρησκευτική εξουσία προσπάθησε πολλές φορές να λογοκρίνει και να περιορίσει τη διάδοση της γνώσης και την ελεύθερη διακίνηση των πνευματικών αγαθών, με αποτέλεσμα την καταστροφή μεμονωμένων βιβλίων ή και ολοκλήρων συλλογών. Επιπροσθέτως, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και στην περίπτωση των βιβλιοθηκών που χάθηκαν λόγω της διασποράς ή της κακής διαχείρισης των συλλογών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη. Τη συλλογή του Αριστοτέλη την κληρονόμησαν οι μαθητές του, Θεόφραστος από τη Λέσβο, και Εύδημος. Ο Θεόφραστος (372 – 286 π.Χ.) διηύθυνε το Λύκειο και αύξησε τον αριθμό των βιβλίων της Βιβλιοθήκης με δικά του συγγράμματα. Με τη διαθήκη του κληροδοτούσε τη συλλογή στον Νηλέα, συμμαθητή του Αριστοτέλη στην Ακαδημία, ο οποίος αργότερα αποσύρθηκε στη γενέτειρά του, τη Σκήψη της Τρωάδος, μεταφέροντας εκεί τμήμα της Βιβλιοθήκης. Όταν η Πέργαμος έγινε ρωμαϊκή επαρχία, οι απόγονοι του Νηλέα πούλησαν όσα βιβλία διασώθηκαν στον Απελλικώνα από την Τέω (πόλη της Ιωνίας), τον 1^ο αιώνα π.Χ.. Εκείνος φρόντισε να γίνουν αντίγραφα, προκειμένου να διασωθούν τα κείμενα και να καταστούν προσιτά ξανά στους κύκλους της Ακαδημίας και του Περιπάτου. Όταν το 81 π.Χ. ο Σύλλας κατέλαβε την Αθήνα, ο Απελλικόν σκοτώθηκε και ο Σύλλας μετέφερε ως λάφυρο τη συλλογή του, που είχε τμήμα των αυθεντικών χειρογράφων του Αριστοτέλη, στη Ρώμη. Εκεί η Βιβλιοθήκη του Αριστοτέλη έπεσε πάλι σε ελληνικά χέρια, στον Τυραννίωνα, μαθητή του Διονυσίου του Θρακός, που είχε συλληφθεί ως αιχμάλωτος, αλλά ο νικητής και

φιλέλληνας Λούκουλλος τον υποστήριξε, κατορθώνοντας έτσι να συγκεντρώσει βιβλιοθήκη με 30.000 παπυρικούς κυλίνδρους, ενώ η σχέση του με τον Σύλλα τού επέτρεπε πρόσβαση στα χειρόγραφα του Αριστοτέλη. Ο Φάυστος, γιος του Σύλλα, κληρονόμησε τα βιβλία του Αριστοτέλη, και η βιβλιοθήκη του έγινε κέντρο της ρωμαϊκής διανόησης. Ο Φάυστος όμως αργότερα χρεοκόπησε, με αποτέλεσμα να δημοπρατηθούν τα βιβλία και να χαθούν¹⁰⁸.

Γεγονός είναι ότι πολλές αρχαίες βιβλιοθήκες χάθηκαν χωρίς να αφήσουν ίχνη, με αποτέλεσμα να γνωρίζουμε την ύπαρξή τους μόνο από πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές¹⁰⁹. Πάντως, όσο πλησιάζουμε χρονικά στο σήμερα, αποκτούμε με την πρόοδο της έρευνας όλο και περισσότερες πληροφορίες για τη λειτουργία και την εξέλιξη κάποιων αρχαίων βιβλιοθηκών, καθώς και για τις συνθήκες που οδήγησαν στον αφανισμό τους.

Η αρχαία Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και το Μουσείο που τη συνόδευε γέννησαν μια νέα πνευματική δυναμική. Συγκεντρώνοντας και ταξινομώντας όλες τις γνωστές πηγές γνώσης, έθεσαν τα θεμέλια που σήμερα ονομάζουμε ερευνητικό κέντρο και κατ' επέκταση, πανεπιστήμιο. Μέσα σε αυτή την όαση μάθησης, άνθησαν επί έξι αιώνες τα γράμματα, οι τέχνες και οι επιστήμες. Η μελέτη των θεωριών των κορυφαίων της ελληνικής σκέψης, σε συνδυασμό με το κριτικό και εμπειρικό αλεξανδρινό πνεύμα, επέτρεψαν την πρόοδο της επιστήμης σε τομείς άρρηκτα συνδεδεμένους με τα ονόματα του Ευκλείδη, του Ηρόφιλου, του Ερατοσθένη, του Αρίσταρχου, του Πτολεμαίου, του Στράβωνα, του Αρχιμήδη και του Ήρωνα.

Τα αλεξανδρινά επιστημονικά επιτεύγματα, άγνωστα στη Δύση για περισσότερα από χίλια χρόνια μέχρι τη μερική τους ανακάλυψη μέσω των Βυζαντινών λογίων και του αραβικού και ισλαμικού πολιτισμού, επρόκειτο να αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης στην αναζήτηση νέων κόσμων. Γι' αυτό και η αρχαία Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας θεωρείται όχι μόνο αναμεταδότης του ελληνικού πολιτισμού, αλλά και συνδετικός κρίκος με τη ζωντανή παράδοση.

Η άποψη που επικρατούσε έως τις αρχές του 4^{ου} αιώνα μ.Χ. ότι η Βιβλιοθήκη αποτελεί απαραίτητο πνευματικό εργαλείο κάθε καλλιεργημένου ατόμου της

---

¹⁰⁸ Dix 2004: 65-69.

¹⁰⁹ Lerner 2001: 186.

ελληνορωμαϊκής κοινωνίας, εξέλιπε με την επικράτηση του χριστιανισμού. Τη νίκη των οπαδών της νέας θρησκείας απέναντι στους Εθνικούς ακολούθησαν ατελέσφορα αυτοκρατορικά διατάγματα, με στόχο την επιβολή της διακοπής της λειτουργίας των ειδωλολατρικών κέντρων και την περιθωριοποίηση όσων συγγραμμάτων δεν συμβάδιζαν με τις χριστιανικές επιταγές. Η καθιέρωση του χριστιανισμού αναδεικνύεται σε γεγονός υψίστης σημασίας, καθώς παραμερίζεται η πνευματική παράδοση που είχε διαμορφωθεί έως τον 4^ο αιώνα με βάση την ελληνολατινική γραμματεία. Ο ρόλος της περιορίζεται στην ανάδειξη της χριστιανικής γραμματείας και περιχαράκωνεται στα στενά όρια που προσφέρουν η Βίβλος, οι ψαλμοί και τα πατερικά κείμενα. “Χαρακτηριστικό της στάσης αυτής είναι το γεγονός ότι μόνο η Ρώμη διέθετε στα τέλη του 4^{ου} αιώνα 24 δημόσιες βιβλιοθήκες, οι οποίες έμειναν 'τάφοι', γιατί δεν χρησιμοποιήθηκαν καθόλου από το χριστιανικό περιβάλλον. Όλη η γνώση περνά πλέον στους κόλπους της εκκλησίας και όλα τα βιβλία καταλήγουν στα μοναστηριακά κέντρα¹¹⁰.

Η μετατροπή του παπυρικού βιβλίου σε κώδικα από τις επίσημες πανεπιστημιακές αρχές της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αποτέλεσε μία πρώτης τάξεως πρόφαση για να λογοκριθούν πλήθος αρχαίων συγγραμμάτων, που δεν ήταν συμβατά με την χριστιανική θεολογία. Το πέρασμα από τον κύλινδρο στον κώδικα είχε ως συνέπεια την σταδιακή αντιγραφή της αρχαίας λογοτεχνίας. Στο μεταίχμιο αυτό της αντιγραφής χάθηκαν για πάντα αρκετά κείμενα, τα οποία δυστυχώς θεωρήθηκαν όχι σημαντικά, συγκριτικά με κάποια άλλα, που διαβάζονταν περισσότερο και ανταποκρίνονταν στο τότε σύγχρονο πνεύμα. Κείμενα αρχαίων συγγραφέων που χρησιμοποιούνταν από τους μαθητές στα σχολεία, αντιγράφονταν σε μεγάλες ποσότητες, κάτι που αποτέλεσε τον λόγο της διάσωσής τους σε αρκετούς κώδικες, που βρίσκονται μέχρι σήμερα στις μεγάλες βιβλιοθήκες του κόσμου. Με την επικράτηση μάλιστα του χριστιανισμού, η επιλογή βασιζόταν και στο κριτήριο κατά πόσο τα κείμενα της αρχαίας γραμματείας συμβάδιζαν με τις ηθικές αρχές και τις αξίες της νέας θρησκείας, με σκοπό την ηθικοπλαστική διαμόρφωση του χαρακτήρα των σπουδαστών στα σχολεία και τις Ανώτερες Σχολές. Κατά συνέπεια, η

---

¹¹⁰ Reynolds – Wilson 1991: 84-85.

βιβλιοπαραγωγή πέρασε σταδιακά σε μοναστηριακούς κατεξοχήν κύκλους και η ελεύθερη αναζήτηση της γνώσης αποτέλεσε παρελθόν.

Στην Ορθόδοξη Ανατολή, φυσικό κληρονόμο της ελληνικής παράδοσης και των μνημειακών κέντρων των αρχαίων βιβλιοθηκών από την Αντιόχεια έως την Αλεξάνδρεια, οι Χριστιανοί λεηλάτησαν επανειλημμένα βιβλιοθήκες. Κατά τη διάρκεια της Συνόδου της Λαοδικείας καταρτίστηκε κατάλογος βιβλίων τα οποία θεωρούνταν αναγνωστέα, όπως τα *Ευαγγέλια των Εβωνιστών*, οι *Απόκρυφες Πράξεις και Επιστολές των Αποστόλων* και πολλά άλλα, περιθωριοποιώντας έτσι τα ασεβή, σύμφωνα με τα δεδομένα τους, βιβλία. Επιπλέον, κατά τη δεύτερη περίοδο της Εικονομαχίας (815-842), με τον Ιωάννη Γραμματικό να παίζει τον ρόλο του «ιερού εξεταστή» των βιβλίων, καταστράφηκε στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες πλήθος κωδίκων, που δεν υποστήριζαν την καταδίκη των εικόνων¹¹¹.

Βιβλιοθήκες καταστράφηκαν και από επιδρομές βαρβαρικών λαών, όπως ήταν οι Ρωμαίοι, οι οποίοι επί αρκετούς αιώνες λεηλάτησαν και άρπαζαν ό,τι πολύτιμο υπήρχε. Αρχαία συγγράμματα από τις βιβλιοθήκες, γλυπτά, έργα τέχνης και πολλά άλλα συληθέντα αντικείμενα εξαφανίζονται από τον ελληνικό χώρο και κοσμούν την Ρώμη. Τα παλάτια, οι επαύλεις, οι δρόμοι και πολλά άλλα κτήρια, γεμίζουν με ελληνικά γλυπτά που ομορφαίνουν και στολίζουν την πρωτεύουσα, ενώ παράλληλα, πολλοί βρήκαν την ευκαιρία να πλουτίσουν, κλέβοντας τις ελληνικές περιουσίες. Εκτός από τα έργα τέχνης, ανυπολόγιστα ήταν τα βιβλία και τα χειρόγραφα, που μεταφέρθηκαν στη Ρώμη.

Πολλά από τα βιβλία που συγκέντρωναν οι Πτολεμαίοι για τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, αποκτήθηκε με ανέντιμους και ανήθικους τρόπους. Η λύση των Πτολεμαίων ήταν το χρήμα και η βασιλική πυγμή. Για να εμπλουτίσουν τη Βιβλιοθήκη, έστειλαν ειδικούς απεσταλμένους σε όλα τα κέντρα ακαδημαϊκών σπουδών της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, με εντολή να αγοράσουν, να δανειστούν ή να κλέψουν τα έργα όλων των μεγάλων ποιητών, δραματουργών, φιλοσόφων, επιστημόνων και μαθηματικών. Σε ορισμένες περιπτώσεις και ο Δημήτριος ο Φαληρέας δεν δίσταζε να καταφύγει στην απάτη, με σκοπό να συλλέξει όσο περισσότερα βιβλία μπορούσε για τη Βιβλιοθήκη. Επίσης, όσα καράβια

---

¹¹¹ Στάικος, 2005: 283.

αγκυροβολούσαν στην Αλεξάνδρεια ή σε οποιαδήποτε άλλο αιγυπτιακό λιμάνι, υποβάλλονταν σε έρευνα με σκοπό τον τυχόν εντοπισμό χειρογράφων, τα οποία, εφόσον υπήρχαν, κατάσχονταν από τις Αιγυπτιακές αρχές.

Η Αρχαία Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, αυτό το λαμπρό επίτευγμα του πολιτισμού, δεν έμελλε να επιβιώσει. Η πρώτη μεγάλη καταστροφή επήλθε με την πολιορκία του Ιουλίου Καίσαρα. Θέλοντας να εμποδίσει τον αντίπαλό του από την ελεύθερη είσοδο στο λιμάνι, ο Ιούλιος Καίσαρ έκαψε τον ρωμαϊκό του στόλο, αποτελούμενο από 72 πλοία, μαζί με εκείνα που κατασκευάζονταν στα ναυπηγεία. Η φωτιά μεταδόθηκε από το λιμάνι στην ξηρά και τότε κάηκε η Βιβλιοθήκη του Βρουχείου. Ύστερα από αυτή τη καταστροφή, έγιναν αρκετές προσπάθειες για την αποκατάσταση του ονόματος του Ιουλίου Καίσαρα και κάποιες από αυτές ήταν πειστικές. Εκείνο που έχει σημασία είναι το γεγονός πως από την εποχή της ρωμαϊκής κατάκτησης άρχισε η κατάπτωση και η καταστροφή. Δεν σταμάτησε μόνο η απόκτηση νέων χειρογράφων, αλλά τα πολυτιμότερα από αυτά έπαιρναν τον δρόμο για τη Ρώμη.

Όταν ο Χριστιανισμός αναρριχήθηκε σε κυρίαρχη θρησκεία, τα πράγματα έγιναν ακόμη πιο σκοτεινά για τα δείγματα της αρχαίας διανόησης που είχαν απομείνει. Οτιδήποτε είχε πλέον σχέση με την αρχαία γνώση, ταυτιζόταν αυτόματα με την ειδωλολατρία και έπρεπε να καταστραφεί. Οι αξιωματούχοι δεν νοιάζονταν πλέον για την επιστημονική πρόοδο και την πολιτισμική ανάπτυξη, αλλά για τη μέλλουσα κρίση και τη σωτηρία των ψυχών τους. Δεν έχει λοιπόν καμία σημασία εάν επί Θεοδοσίου καταστράφηκαν τα τελευταία αντίτυπα της Βιβλιοθήκης ή εάν επέζησαν κάποια. Το βασικό είναι πως με τη μισαλλόδοξη στάση του απέναντι στα γράμματα, τις επιστήμες και τις τέχνες, ο φανατικός και απαίδευτος αυτοκράτορας έσβησε τα τελευταία φώτα του αρχαίου κόσμου και ώθησε τους υπηκόους του ολοταχώς προς τον μεσαίωνα.

Η τελευταία χρονολογικά καταστροφή των πατύρων που φυλάσσονταν στην Αλεξάνδρεια τοποθετείται στον 7^ο αιώνα, όταν ο χαλίφης Ομάρ κατέλαβε την πόλη. Σύμφωνα με χριστιανικά κείμενα του 13^{ου} αιώνα (600 χρόνια μετά), ο χαλίφης διέταξε την καταστροφή των έργων της Βιβλιοθήκης που ερχόταν σε αντίθεση με το Κοράνιο και οι στρατιώτες του έκαψαν όλα τα βιβλία, εκτός από αυτά του Αριστοτέλη, μια πράξη που τους πήρε 6 μήνες, ενώ χρησιμοποίησαν τη φωτιά για να

ζεστάνουν τα δημόσια λουτρά στα οποία διασκεδάζαν. Το βέβαιο είναι ότι η απώλεια της γνώσης και της αρετής που θεμελιώνει η ίδια η γνώση και η αντικατάστασή της από θρησκευτικούς απολυταρχισμούς και εξουσιαστικές πρακτικές, οδήγησαν σε έναν μακροχρόνιο Μεσαίωνα.

Ο 6^{ος} αιώνας είδε να καταρρέουν τελειωτικά και τα τελευταία υπολείμματα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο όλεθρος της κατάκτησης και η βαρβαρότητα περιόριζαν καταθλιπτικά τις προοπτικές για την ανάπτυξη πνευματικής ζωής. Η εκπαίδευση και η φροντίδα για τα βιβλία άρχισαν να περνούν με ταχύ ρυθμό στη δικαιοδοσία της εκκλησίας, ενώ οι Χριστιανοί της περιόδου εκείνης έβλεπαν στη μεγάλη τους πλειονότητα εχθρικά την ειδωλολατρική λογοτεχνία. Αποδεκατισμένοι από τις συνεχιζόμενες καταστροφές των πολέμων και έχοντας να αντιμετωπίσουν την εχθρότητα ή την αδιαφορία, όταν πέρασαν οι Λατίνοι κλασικοί στα χέρια της νέας τάξης των διανοουμένων, δεν φαινόταν να έχουν μεγάλες πιθανότητες να επιβιώσουν.

Όμως και στη Δύση είχε η παραγωγή βιβλίου τους δεσμώτες της, καθώς η κάθε παρέκκλιση από την εκκλησιαστική γραμμή επέσυρε στους μοναστηριακούς και θεολογικούς κύκλους το ανάθεμα και τη δημόσια πυρπόληση του βιβλίου. Κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, οι μοναχοί καλλιγράφοι ελάχιστα προβληματίζονταν για το περιεχόμενο του κειμένου που αντέγραφαν και το αντίδωρο για την επίμοχθη εργασία τους ήταν η ασφαλής μετάβαση στον Παράδεισο, μέσω της οδού της μετανοίας. Τους ενδιέφερε περισσότερο ο κόπος και ο χρόνος που κατέβαλλαν για την ολοκλήρωση κάθε κώδικα: μετρούσαν τον αριθμό των σελίδων, των αράδων και των λέξεων, εξαργυρώνοντας έτσι τον χρόνο παραμονής τους στο Καθατήριο.

Για το ποια φοβερή μοίρα περίμενε συχνά τα όμορφα χειρόγραφα της Αρχαιότητας το βλέπουμε στα σωζόμενα παλίμψηστα, όπου τα αρχικά κείμενα έχουν απαλειφθεί, για να φιλοξενήσουν έργα που εκείνη την εποχή είχαν μεγαλύτερη ζήτηση. Πολλά κείμενα που ξέφυγαν τον αφανισμό κατά την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, χάθηκαν έτσι μέσα στον περίβολο των μοναστηριών της Δύσεως. Μερικά χειρόγραφα ίσως να ήταν ήδη σε άθλια κατάσταση όταν έφτασαν εκεί, μη εξυπηρετώντας πλέον καμία πρακτική χρησιμότητα, σπαράγματα σε τέτοια κατάσταση, που δεν τα είχαν πλέον σε ιδιαίτερη υπόληψη, όσο αξιοσέβαστη παλαιότητα και αν είχαν. Η μεγαλύτερη έξαρση της συνήθειας αυτής παρατηρείται κατά τον 7^ο και στις αρχές του 8^{ου} αιώνα μ.Χ., μολονότι δε μάζ έχουν διασωθεί

παλίμψηστα και από πολλές άλλες περιοχές, ο μεγαλύτερος όγκος τους προέρχεται από τα ιρλανδικά μοναστήρια.

Κείμενα χάθηκαν, όχι μόνο επειδή είχε εξαπολυθεί διωγμός εναντίον των ειδωλολατρών συγγραφέων, αλλά και επειδή κανείς δεν έδειχνε ενδιαφέρον να τους διαβάσει, και η περγαμινή ήταν υλικό εξαιρετικά πολύτιμο για να αφήσουν να διατηρούνται τα γραμμένα σε αυτήν πεπαλαιωμένα κείμενα. Χριστιανικά έργα, αιρετικά ή ξεπερασμένα, τα έσβηναν και αυτά από τις περγαμινές, ενώ τα έργα των αρχαίων γραμματικών, που προκαλούσαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Ιρλανδούς, είχαν συχνά καλύτερη τύχη. Ωστόσο, η ζημιά για τους κλασικούς συγγραφείς ήταν ανυπολόγιστη, στα παλίμψηστα που σώζονται βλέπουμε να έχουν σβηστεί έργα του Πλαύτου και του Τερεντίου, του Κικέρωνα και του Λιβίου, του Πλινίου, Πρεσβυτέρου και Νεοτέρου, του Σαλλουστίου και του Σενέκα, του Βιργιλίου και του Οβιδίου, του Λουκανού, του Ιουβενάλη και του Περσίου, του Γελλίου και του Φρόντωνα.

Ένα καινούργιο πνευματικό κίνημα που θα θεωρήσει την αξία των κλασικών κειμένων μεγαλύτερη από την τιμή της περγαμινής τους είχε κιόλας αρχίσει να αναπτύσσεται σε ένα απόμακρο φυλάκιο της Χριστιανοσύνης, στην Ιρλανδία. Η Ιρλανδία, που είχε λατινική παιδεία ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αιώνα, ήταν προορισμένη να παίξει ρόλο ζωτικό στην ιστορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του ιρλανδικού πολιτισμού δεν είναι το κλασικό του περιεχόμενο, αλλά ότι οι Ιρλανδοί διάβαζαν με πάθος και με μυαλό ανοιχτό όσα βιβλία είχαν, ο ενθουσιασμός και η δίψα τους για μάθηση, όσο ιδιόρρυθμη και πλασματική και αν ήταν καμία φορά η μάθηση αυτή, και η φιλοπονία τους, που μάς έδωσε στη διάρκεια του 7^{ου} και του 8^{ου} αιώνα έναν αξιόλογο αριθμό γραμματικών και εξηγητικών έργων¹¹². Οι Ιρλανδοί που ήταν επίσης προικισμένοι και με σημαντικό καλλιτεχνικό талант, παίρνοντας ως πρότυπα τα χειρόγραφα που είχαν φέρει από τη Γαλατία τον πέμπτο και τον έκτο αιώνα σε ημιμεγαλογράμματη γραφή, δημιούργησαν έναν δικό τους ωραιότατο ημιμεγαλογράμματο ρυθμό γραφής, καθώς και μία πρακτικότερη και εξίσου ιδιόμορφη μικρογράμματη γραφή.

---

¹¹² Bieler 1963: 45 – 65.

Ο σημαντικός ρόλος τους στη διαδικασία της παράδοσης των κλασικών κειμένων αρχίζει όταν εγκαταλείπουν την Ιρλανδία, παρακινήμένοι από ζήλο ιεραποστολικό, που οι επιπτώσεις του αποδείχθηκαν σημαντικές στην ευρύτητά τους. Η ανάδειξη της μονής της Ιona σε κέντρο της έξω από την Ιρλανδία κελτικής Χριστιανοσύνης από τον Κολούμβα (Columba) γύρω στο 563 μ.Χ. εσήμανε την ουσιαστική έναρξη του εκχριστιανισμού της Σκωτίας, και με τον καιρό οδήγησε στην ίδρυση σημαντικών μοναστικών κέντρων, όπως τα μοναστικά κέντρα του Lindisfarne στη Northumbria και του Malmesbury στα νοτιοδυτικά, τα οποία υπηρέτησαν τα γράμματα με την αντιγραφή των χειρογράφων. Η ιερά μονή του Luxeuil στη Βουργουνδία, που ιδρύθηκε το 590 μ.Χ., ίδρυσε με τη σειρά της τα περίφημα μοναστικά κέντρα του Corbie έναν αιώνα αργότερα στη βόρειο Γαλατία, του Bobbio το 614 μ.Χ. στη βόρειο Ιταλία και του Saint Gall, το 613 μ.Χ., στην Ελβετία. Το Carterbury έγινε επίσης το κέντρο του ρωμαϊκού χριστιανισμού στην Αγγλία και συγχρόνως κέντρο εισροής βιβλίων από τη Ρώμη σε μεγαλογράμματη γραφή, από την οποία αφορμήθηκε η ανάπτυξη μιας κομψής μεγαλογράμματης γραφής στην Αγγλία, που γνώρισε λαμπρή σταδιοδρομία για δύο αιώνες, προτού παραχωρήσει τη θέση της στη μικρογράμματη, που έφεραν οι Ιρλανδοί στη Σκωτία τον 8^ο αιώνα μ.Χ. ο Βενέδικτος Biscop, ιδρυτής των ιερών μονών του Wearmouth και του Jarrow στη Σκωτία, κατά τα έτη 674 και 682 αντιστοίχως, πραγματοποίησε έξι ταξίδια στην Ιταλία, από όπου μετέφερε πλήθος χειρογράφων βιβλίων, με τα οποία πλούτισε τις βιβλιοθήκες των μοναστηριών¹¹³. Ακολουθούν οι πλούσιες βιβλιοθήκες των ιερών μονών του York και του Cartembury, οι οποίες διέσωσαν τον πνευματικό πλούτο της λατινικής δύσης στην Αγγλία, όπου η γνώση της χριστιανικής αλλά και της ειδωλολατρικής γραμματείας, ήταν ευρύτερη και συστηματικότερη από οπουδήποτε αλλού. Στη Γερμανία δραστηριοποιήθηκε ο Άγγλος επίσκοπος Άγιος Βονιφάτιος, ο οποίος με την αξιοθαύμαστη ιεραποστολική του δραστηριότητα αναμόρφωσε ολόκληρη τη δυτική εκκλησία και υπήγαγε τις γερμανικές χώρες ως εκκλησιαστικές επαρχίες στη Ρώμη, όπου ιδρύθηκαν πολλά μοναστικά κέντρα με αξιόλογες βιβλιοθήκες και βιβλιογραφικά εργαστήρια, όπως εκείνα της ιεράς μονής της Fulda, του Hersfeld το 744 μ.Χ., του Reichenau στη λίμνη της Κωνσταντίας το 724 μ.Χ. και το βιβλιογραφικό εργαστήριο της μονής του Murbach το 727 μ.Χ. Τέλος, οι ιερές μονές της Tours, του Fleury, της Ferrieres και της Auxerre στη Γαλλία και του Lorsch

---

¹¹³ Bolgar 2009: 45 – 49.

στην Έσση, που είχε συγκροτήσει κατόπιν ειδικών προνομίων που παραχωρήθηκαν από τον Καρλομάγνο, συγκαταλέγονται στις πλουσιότερες βιβλιοθήκες της καρολίγγειας εποχής¹¹⁴.

Ό,τι είχε απομείνει από τον θησαυρό της γνώσης της ελληνορωμαϊκής λογοτεχνικής παράδοσης και της αιρετικής χριστιανικής θεολογίας βρίσκεται σε παπυρικά κατάλοιπα και κώδικες αλυσοδεμένους στα έδρανα των μοναστηριακών βιβλιογραφείων, ενώ οι πλανόδιοι διανοούμενοι περιδιαβαίνουν τις πόλεις, ακολουθούμενοι από φτωχούς φοιτητές, οι οποίοι πασχίζουν να ξεδιψάσουν από την πηγή της γνώσης. Οι βιβλιοθήκες από όπου θα μπορούσαν να αντλήσουν υλικό σχετικό με τις διδαχές των δασκάλων τους και να επαληθεύσουν τα πιστεύω τους, είναι επτασφράγιστες. Οι προσωπικές τους συλλογές δεν αντιπροσωπεύουν παρά χειρόγραφες σημειώσεις, που κατέγραψαν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων και των παραδόσεων. Οι μοναχοί εκτελούν χρέη δεσμοφύλακα της κοσμικής και εκκλησιαστικής βιβλιακής παράδοσης και με απόλυτη ταπεινότητα αναπαράγουν συγκεκριμένα περικαλλή βιβλία, με την πεποίθηση ότι επιτελούν θέλημα Θεού. Διαιωνίζουν μόνο ευαγγελικές νουθεσίες, προφητικά κείμενα και τον Θεϊκό Λόγο, μετατρέποντας την οδό που οδηγεί προς την μητέρα της γνώσης σε ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς, καθοριζόμενο από μία εξουσία που υπάκουε σε κανόνες τους οποίους ερμήνευε ο κάθε επίσκοπος κατά την κρίση του¹¹⁵.

Από τις αρχές του 15^{ου} αιώνα και εξής, το πνεύμα της Αναγέννησης άλλαξε ριζικά τις βιβλιοταφικές διαθέσεις της Καθολικής Εκκλησίας και ο συσσωρευμένος πνευματικός θησαυρός στα μοναστήρια, στους καθεδρικούς ναούς, όπως και σε ορισμένες ηγεμονικές βιβλιοθήκες, άρχισε να προσφέρεται απρόσκοπτα στον «βωμό» της τυπογραφίας, ως μία άλλη χειροπιαστή Κιβωτός.

Η τέχνη του Γουτεμβέργιου εισάγεται στις ιταλικές πόλεις ανάμεσα στα έτη 1465-1471. Το πρώτο τυπογραφείο λειτούργησε το 1465 σε μοναστήρι στο Σουμπιάκο της Φλωρεντίας και ακολούθησαν άλλα στη Ρώμη, Βενετία, Μιλάνο, Τρεβίζο, Φερράρα, Μπολόνια και Φλωρεντία. Οι Ουμανιστές, κληρικοί και Λαϊκοί, υποδέχτηκαν τη θαυματουργή επινόηση με ενθουσιασμό. Στη Φλωρεντία, από το

---

¹¹⁴ Levison 1946: 132 – 173.

¹¹⁵ Le Goff 2002: 52-53.

1471 μέχρι το 1477 υπήρχαν τέσσερα τυπογραφεία. Ένα όμως από αυτά παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: το τυπογραφείο που ιδρύθηκε στο γυναικείο δομινικανό μοναστήρι του Αγίου Ιακώβου στο Ρίπολι, που είχε δώσει δύο σπουδαίες μορφές της Καθολικής Εκκλησίας στον 15^ο αιώνα: τον Τζοβάννι Ντομίνιτσι (1357-1419) και τον Άγιο Αντωνίνο (1389-1459), αρχιεπίσκοπο της Φλωρεντίας. Και οι δύο ιεράρχες ήταν πολέμιοι της ουμανιστικής παιδείας. Ο Ντομίνιτσι μάλιστα είχε αποφανθεί στην αρχή του αιώνα με δογματισμό ότι «ήταν πιο αξιοπρεπές για τους χριστιανούς να οργάνουν τη γη, παρά να μελετούν τα βιβλία των ευγενών». Η αντιουμανιστική προπαγάνδα των δομινικανών που έμελλε να κορυφωθεί με τον Σαβοναρόλα, έβρισκε ένα ακαταμάχητο λαϊκό έρεισμα, υπογραμμίζοντας τον αριστοκρατικό χαρακτήρα των κλασικών σπουδών, αποκλειστικό προνόμιο των υψηλών τάξεων¹¹⁶.

Ο χαρακτήρας των βιβλίων που τυπώνουν οι μοναχές του Ρίπολι με την καθοδήγηση δύο καλογήρων, του φρα Ντομένικο ντα Πιστόια και του φρα Πιέρο ντα Πίζα, φανερώνει την πρόθεσή τους να ανατινάξουν σε αυτό το προνόμιο μια αληθινά λαϊκή παιδεία. Το πρώτο βιβλίο που τυπώνουν είναι μια γραμματική της ιταλικής γλώσσας (απάντηση στη λατινοπληξία των ουμανιστών) και ακολουθούν, πλάι στα καθαρά θρησκευτικά κείμενα, λαϊκά αναγνώσματα, όπως μυθιστορίες, ιπποτικά άσματα, ακόμη και τουριστικοί οδηγοί (Ομορφιές της Φλωρεντίας), όλα στη δημοτική γλώσσα. Ελάχιστα είναι τα ουμανιστικά κείμενα που εκδίδονται, όπως τα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη, στη λατινική μετάφραση του αγαπητού μαθητή του Ιωάννη Αργυρόπουλου, του Ντονάτο Ατσαϊολι. Τα βιβλία του Ρίπολι προορίζονταν για τον λαό και οι τιμές τους ήταν χαμηλές. Το πρότυπο τούτο λαϊκό τυπογραφείο σημειώνει ένα από τα πρώτα ρήγματα στον κλειστό κόσμο της ουμανιστικής παιδείας. Σε αυτήν την παράδοση θα στηρίξει τη μεγάλη δημοτικότητά του ο δομινικανός Σαβοναρόλα, που τα εμπρηστικά του κηρύγματα, σύμφωνα με πληροφορία ενός μεταγενέστερου οπαδού του, τυπωμένα σε φτηνές λαϊκές εκδόσεις, βρίσκονταν παντού, «πάνω στους πάγκους των εμπορών και σε όλα τα εργαστήρια»¹¹⁷.

---

¹¹⁶ Λαμπράκη – Πλάκα 2004: 73.

¹¹⁷ Λαμπράκη – Πλάκα 2004: 74.

Με την καθιέρωση της τέχνης του Γουτεμβέργιου, η εκτύπωση με κινητά μεταλλικά στοιχεία θα αλλάξει ριζικά τη σκοταδιστική μεσαιωνική αντίληψη. Ο θεσμός της βιβλιοθήκης θα βρει κατεξοχήν την αποφασιστική υποστήριξη των πρωτεργατών της Αναγέννησης και των οπαδών του ουμανιστικού κινήματος. Το δόγμα της χριστιανικής πίστης «πίστευε και μη ερεύνα» δεν μπορεί να σταθεί πλέον εμπόδιο σε μία χειμαρρώδη επανεκτίμηση της πνευματικής ελληνορωμαϊκής παράδοσης, ακόμη και της αιρετικής χριστιανικής λογοτεχνίας. Κάθε σύγγραμμα σφραγισμένο σε κώδικα προσφέρεται στη μηχανική αναπαραγωγή: από τα ογκώδη περγαμηνά βιβλία έως τα παπυρικά χαρτώα μονόφυλλα. Κείμενα κάθε εποχής και θεματικής, φιλοσοφικά ή ερμητικά, θετικιστικά ή με ποιητικό προσανατολισμό, δογματικά ή αιρετικά, αποκαθίστανται και προσφέρονται στο ευρύτερο κοινό σε αξιόπιστες κατά το δυνατόν εκδόσεις.

Επίλογος

Στην αρχαιότητα, η συνηθέστερη αιτία καταστροφής των βιβλιοθηκών ήταν ο σεισμός και η πυρκαγιά, η οποία πολλές φορές ήταν απόρροια ενόπλων συγκρούσεων. Τέτοιες πυρκαγιές, τυχαίες ή σκόπιμες, προκλήθηκαν πέρα από την Αλεξάνδρεια και σε άλλες βιβλιοθήκες με αρχαία κείμενα. Επίσης, πολλά από τα μνημεία και όλες οι βιβλιοθήκες της αρχαίας Ελλάδας καταστράφηκαν από επιδρομές βαρβαρικών λαών, όπως οι Ρωμαίοι, που σύλησαν εκτός των άλλων και πολλά μνημεία ελληνικής τέχνης, αλλά και από τους φανατικούς χριστιανούς του Βυζαντίου.

Σημαντικό παράγοντα για την καταστροφή των βιβλιοθηκών αποτέλεσε και ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν οι εκάστοτε κοινωνίες, δια της πολιτικής και των θεσμών τους, τον ρόλο της γνώσης και των βιβλιοθηκών. Η κοσμική και θρησκευτική εξουσία προσπάθησε πολλές φορές να λογοκρίνει και να περιορίσει τη διάδοση της γνώσης και την ελεύθερη διακίνηση των πνευματικών αγαθών, με αποτέλεσμα την καταστροφή μεμονωμένων βιβλίων ή και ολοκληρών συλλογών.

Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, το καμάρι των Πτολεμαίων και η μεγαλύτερη βιβλιοθήκη των αρχαίων χρόνων, μνημονεύεται πάντοτε ως ένα καθοριστικό εφαλτήριο, από όπου η ανθρωπότητα άντλησε άπειρες γνώσεις και έκανε ένα τεράστιο άλμα προς την καλλιέργεια και τη μάθηση. Η επιστημονική επανάσταση που περιέβαλλε τη Βιβλιοθήκη, υπήρξε απaráμιλλη για δύο χιλιάδες χρόνια. Μπορεί η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας να χάθηκε, όμως οι αναμνήσεις των επιτευγμάτων που ενέπνευσε, εξακολουθούν να λάμπουν στους αιώνες. Το τραγικό τέλος της συγκεκριμένης βιβλιοθήκης, αδιαμφισβήτητα σήμανε το τέλος μίας προσπάθειας για οικουμενική γνώση, καθώς και το τέλος μίας εποχής ενδιαφέροντος για το βιβλίο, που θα κορυφωθεί κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους.

Στην αρχαιότητα, η θρησκευτική ανοχή υπήρξε μάλλον κανόνας παρά εξαίρεση, και οι πιστοί πολλών και διαφόρων θρησκειών είχαν ζήσει πλάι πλάι ειρηνικά, η εχθρότητα όμως που ένιωθαν οι χριστιανοί και οι ειδωλολάτρες ο ένας για τον άλλον, επέφερε μία ουσιώδη και μόνιμη μεταβολή. Πολλοί κληρικοί με επιρροή αισθάνονταν για τους άπιστους την ίδια αντιπάθεια που αισθάνονταν και για τα κλασικά ελληνικά κείμενα τα οποία μελετούσαν οι άπιστοι με ενθουσιασμό,

συμβούλευαν λοιπόν τα μέλη των χριστιανικών κοινοτήτων να μη διαβάζουν τέτοια βιβλία. Αν με το πέρασμα του χρόνου η αντίληψη αυτή είχε υιοθετηθεί από όλους τους κληρικούς, η νέα θρησκεία, όταν είχε πια αποκτήσει παγκοσμιότητα τον 5^ο αιώνα μ.Χ., θα μπορούσε να επιβάλει αποτελεσματική λογοκρισία στα κλασικά κείμενα. Στην πραγματικότητα, ένας από τους κυριότερους λόγους που προκάλεσε την απώλεια των κλασικών κειμένων, ήταν χωρίς αμφιβολία ότι οι περισσότεροι χριστιανοί δεν έδειχναν ενδιαφέρον να τα διαβάζουν, και έτσι τα κείμενα αυτά δεν πολλαπλασιάζονταν επαρκώς σε νέα αντίγραφα για να εξασφαλιστεί η επιβίωσή τους σε μία εποχή πολέμων και καταστροφών.

Το πέρασμα από τον κύλινδρο στον κώδικα είχε ως συνέπεια ολόκληρα τα αρχαία κείμενα να μεταφερθούν σταδιακά από τους κυλινδρικούς παπύρους σε κώδικες. Η μεταγραφή αυτή ήταν η πρώτη κρίσιμη δοκιμασία από την οποία χρειάστηκε να περάσουν τα κλασικά κείμενα. Η διαδικασία αυτή στάθηκε αιτία να χαθούν αρκετά κείμενα, οι απώλειες όμως αυτές δεν είναι εύκολο να υπολογιστούν ή να εντοπιστούν. Υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος έργα που δεν τα πολυδιάβαζαν να μην τα αντιγράφουν σε κώδικες και κάποτε οι κύλινδροι από πάπυρο όπου ήταν γραμμένα να καταστρέφονται.

Η τυπογραφία, τέλος, που αντικατέστησε κατά τον 15^ο αιώνα τα χειρόγραφα, υπήρξε αληθινή επανάσταση με τεράστιες συνέπειες στην πολιτισμική εξέλιξη του ανθρώπου, εφόσον επέδρασε στην τεχνική της γραφής, καθιερώνοντας πλέον οριστικά τα γράμματα του ελληνικού και του λατινικού αλφαβήτου σε εκείνη τη μορφή που είχαν στα χειρόγραφα του 14^{ου} αιώνα, τα οποία φυλάσσονταν στα μεγάλα μοναστικά κέντρα και τις βιβλιοθήκες της Δυτικής Ευρώπης. και τα προσάρμοσαν στα τυπογραφικά τους στοιχεία, εκδίδοντας τα πρώτα βιβλία.

Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός διαμορφώθηκε ιστορικά με βάση τη σχέση του προς τον γραπτό λόγο και το βιβλίο. Στην πορεία αυτή, μετά τον ελληνικό και ρωμαϊκό πολιτισμό, ακολούθησαν ο Ανθρωπισμός και η Αναγέννηση, η Μεταρρύθμιση, ο Διαφωτισμός και η υποχρεωτική εκπαίδευση. Οι ανωτέρω μεγάλοι σταθμοί στην ιστορία του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού συνδέονται στενά με την ιστορία των Βιβλιοθηκών, που αποτελούν βασικούς κοινωνικούς θεσμούς και όργανα στήριξης της Παιδείας και της Δημοκρατίας.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barbier Fr., 2001: *Ιστορία του βιβλίου*, μτφ. Μ. Παπαηλιάδη, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
- Blanck H., 1994: *Το βιβλίο στην αρχαιότητα*, μτφ. Δ. Γ. Γεωργοβασίλης, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Camp J. M., 2004: *Η Αρχαία αγορά της Αθήνας. Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασσικής πόλης*, μτφ. Μ. Κλεωπά, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Canfora L., 1989: *Η χαμένη βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*, μτφ. Μ. Αρβανίτης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Casson L., 2006: *Οι βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο*, μτφ. Μ. Φιλιππούλου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- During I., 1994: *Ο Αριστοτέλης: Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, μτφ. Π. Κοτζιά-Παντελή, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- El-Abbadī M., 1998: *Η αρχαία βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας: η ζωή και η μοίρα της*, μτφ. Α. Κασίμη, εκδ. Σμίλη, Αθήνα
- Flower D.A., 2002: *Στις όχθες της σοφίας: Η ιστορία της αρχαίας βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας*, μτφ. Ρ. Λέκκου – Δάντου, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.
- Le Goff J., 2002: *Οι διανοούμενοι στο μεσαίωνα*, μτφ. Μ. Παραδέλλη, εκδ. Κέδρος, Αθήνα.
- Ramage N. – Ramage A., 2000: *Ρωμαϊκή τέχνη*, μτφ. Χ. Ιωακειμίδου, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Ross W. D., 1991: *Αριστοτέλης*, μτφ. Μ. Μήτσου-Παππά, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Trumble, K., 2003: *Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας*, μτφ. Μ. Παπαγιαννοπούλου, εκδ. Φυτράκη, Αθήνα.
- Καζάζη Μ., 2002: *Αρχές Ταξινόμησης*, εκδ. Ελλήν, Αθήνα.
- Κνιθάκης Γ. – Τιγγινάγκα Γ., 2004: «Η βιβλιοθήκη του Αδριανού, ένα άγνωστο μνημείο στην καρδιά της Αθήνας», *Ανθέμιον* 11 (2004), 5-16.

Λαμπράκη – Πλάκα Μ., 2004: *Ιταλική αναγέννηση: τέχνη και κοινωνία – τέχνη και αρχαιότητα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.

Νταβαρίνος Π., 1998: *Ιστορία βιβλιοθηκών του Ελληνισμού*, εκδ. Έλλην, Αθήνα.

Στάικος Κ., 1997: *Βιβλιοθήκες: Από την αρχαιότητα έως την αναγέννηση και σημαντικές ουμανιστικές και μοναστηριακές Βιβλιοθήκες 3000 π.Χ. – 16 μ.Χ.*, εκδ. Κ. Στάικος, Αθήνα.

Στάικος Κ., 2002: *Η ιστορία της βιβλιοθήκης στο δυτικό πολιτισμό: Από το Μίνωα στη Κλεοπάτρα*, εκδ. Κότινος, Αθήνα.

Στάικος Κ., 2005: *Η Ιστορία της βιβλιοθήκης στο δυτικό πολιτισμό: Από τον Κικέρωνα στον Αδριανό*, εκδ. Κότινος, Αθήνα.

Τραυλός Ι., 2005: *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών: Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19^{ου} αιώνας*, εκδ. Καπόν, Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bieler L., 1963: *Ireland, Harbinger of the middle ages*, Oxford.

Bolgar R., 2009: *Classical influences on European culture A.D. 500 – 1500*, Cambridge.

Boyd C. E., 1915: *Public libraries and literary culture in ancient Rome*, Chicago.

Camp J.M., I, 1986: *The Athenian agora. Excavations in the heart of classical Athens*, New York.

Camp J., II, 2003: *The Athenian agora. A short guide to the excavations of the Athenian agora*, Princeton.

Hueber F., 1997: *Ephesos, Gebäude -Geschichte*, Mainz am Rhein.

Dix K.T., 2004 “Aristotle’s ‘Peripatetic’ Library”, στο: J. Raven (εκδ), *Lost Libraries: The destruction of great book collections since antiquity*, New York, 58-74.

Packer J.E., 2001: *The Forum of Trajan in Rome. A study of the monument in brief*, Berkeley.

Lerner Fr., 2001: *The story of libraries from the invention of printing to the computer age*, New York – London.

Levison W., 1946: *England and the continent in the eighth century*, Oxford.

Reynolds L.D. – Wilson N.G., 1991: *Scribes and scholars. A guide to the transmission of Greek and Latin literature*, Oxford.

Scherrer P., 2000: *Ephesus. The new guide*, Istanbul.

Shear T.L., 1936: “The Campaign of 1935”, *Hesperia* 5 (1936), 1-42.

Shear T.L., 1938: “The Campaign 1937”, *Hesperia* 7 (1938), 311-362.

Shear T.L., 1973: “The Athenian agora: Excavations of 1971”, *Hesperia* 44 (1973), 121-179.

Thompson H. – Wycherley R.E., 1972: *The Agora of Athens*, Princeton.

ΠΗΓΕΣ

Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, μτφ. Ν. Κυργιόπουλος, εκδ. Γεωργιάδη, Αθήνα.

Ζώσιμος, *Νέα Ιστορία: 306 – 410 μ.Χ.*, μτφ. Γ. Αβραμίδης – Θ. Καλαϊτζάκης, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη.

Παυσανίας, *Αττικά*, μτφ. Ν. Παπαχατζής, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1998.

Πλούταρχος, *Βίοι παράλληλοι*, αρ. 22 *Δημήτριος – Αντώνιος*, μτφ. φιλολογική ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα.

Στράβων, *Γεωγραφικά*, μτφ. Π. Θεοδωρίδης, εκδ. Κάκτος, Αθήνα.

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Camp J. M., 2004: *Η Αρχαία αγορά της Αθήνας. Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασσικής πόλης*, μτφ. Μ. Κλεωπά, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Canto-Sperber M., 1998: *Philosophie grecque*, PUF.

Dinsmoor W. B., 1973: *The architecture of ancient Greece: an account of its historic development*, Biblio and Tannen.

Goll H., 1997: *Die Weisen und Gelehrten des Alterthums: Leben und Wirken der hervorragendsten Forscher und Entdecker auf dem Gebiete der Wissenschaft bei den Griechen und Romern*, Verlag von Otto Spamer.

Hoepfner W., 2002: *Antike Bibliotheken*, Mainz am Rhein.

Packer J.E., 2001: *The Forum of Trajan in Rome. A study of the monument in brief*, Berkeley.

Stuart J. – Revett N., 2008: *The antiquities of Athens*, Princeton Architectural Press.

Wilberg W., 1953: *Die Bibliothek*, Forschungen in Ephesos.

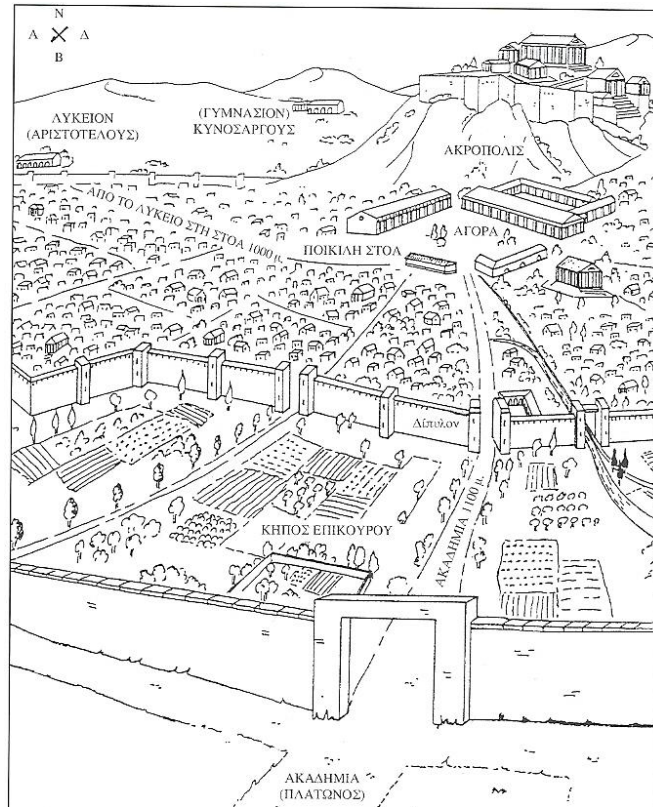
Στάικος Κ., 1997: *Βιβλιοθήκες: Από την αρχαιότητα έως την αναγέννηση και σημαντικές ουμανιστικές και μοναστηριακές Βιβλιοθήκες 3000 π.Χ. – 16 μ.Χ.*, εκδ. Κ. Στάικος, Αθήνα.

Στάικος Κ., 2002: *Η ιστορία της βιβλιοθήκης στο δυτικό πολιτισμό: Από το Μίνωα στη Κλεοπάτρα*, εκδ. Κότινος, Αθήνα.

[http://: www.ancientathens3d.com](http://www.ancientathens3d.com), 10/02/2012

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικ. 1 Σχέδιο της πόλεως των Αθηνών με τις θέσεις των Φιλοσοφικών Σχολών, (από την έκδοση : Canto-Sperber M., 1998: Philosophie grecque, PUF.)

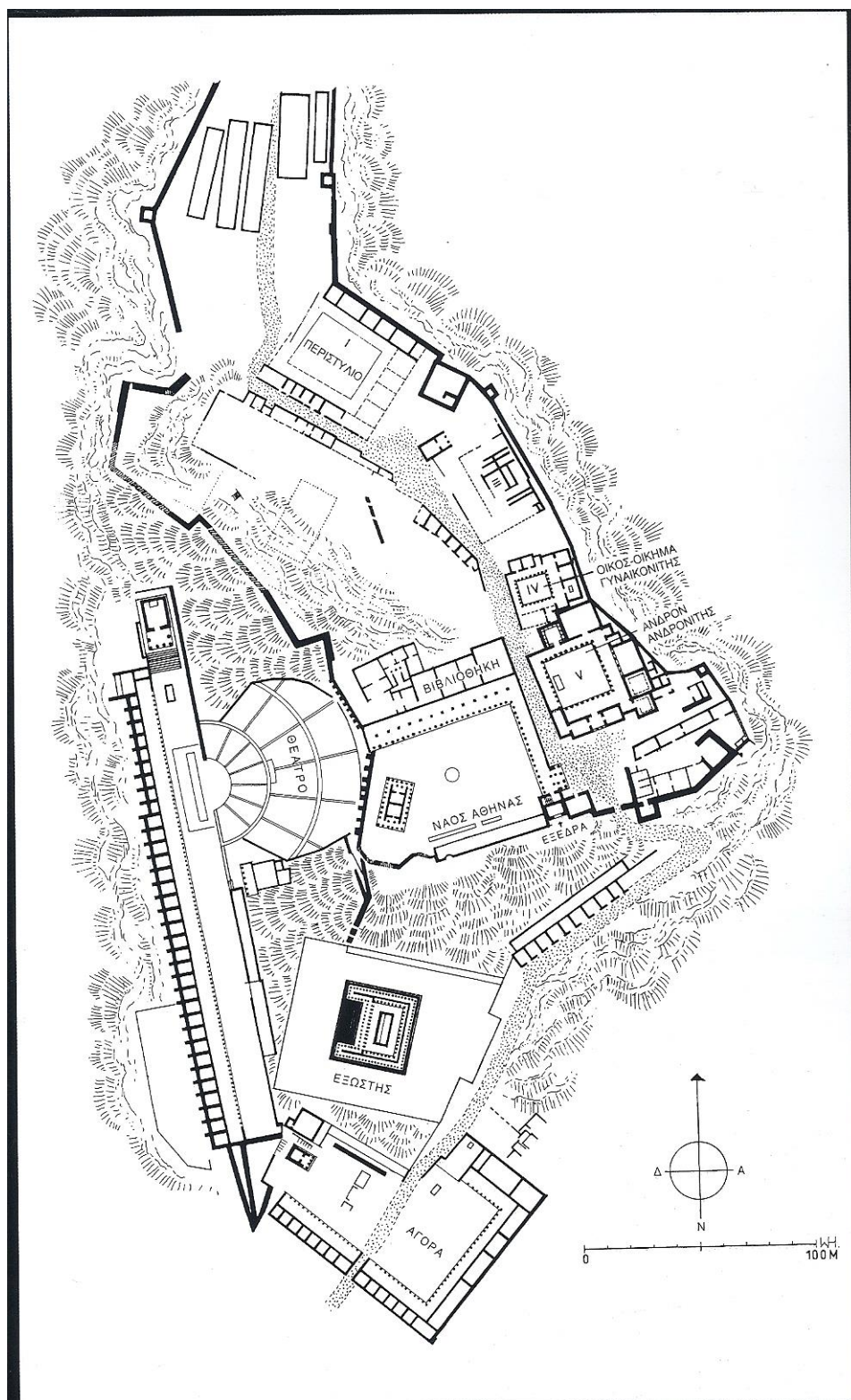

Εικ. 2 Υποθετική αναπαράσταση της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, (από την

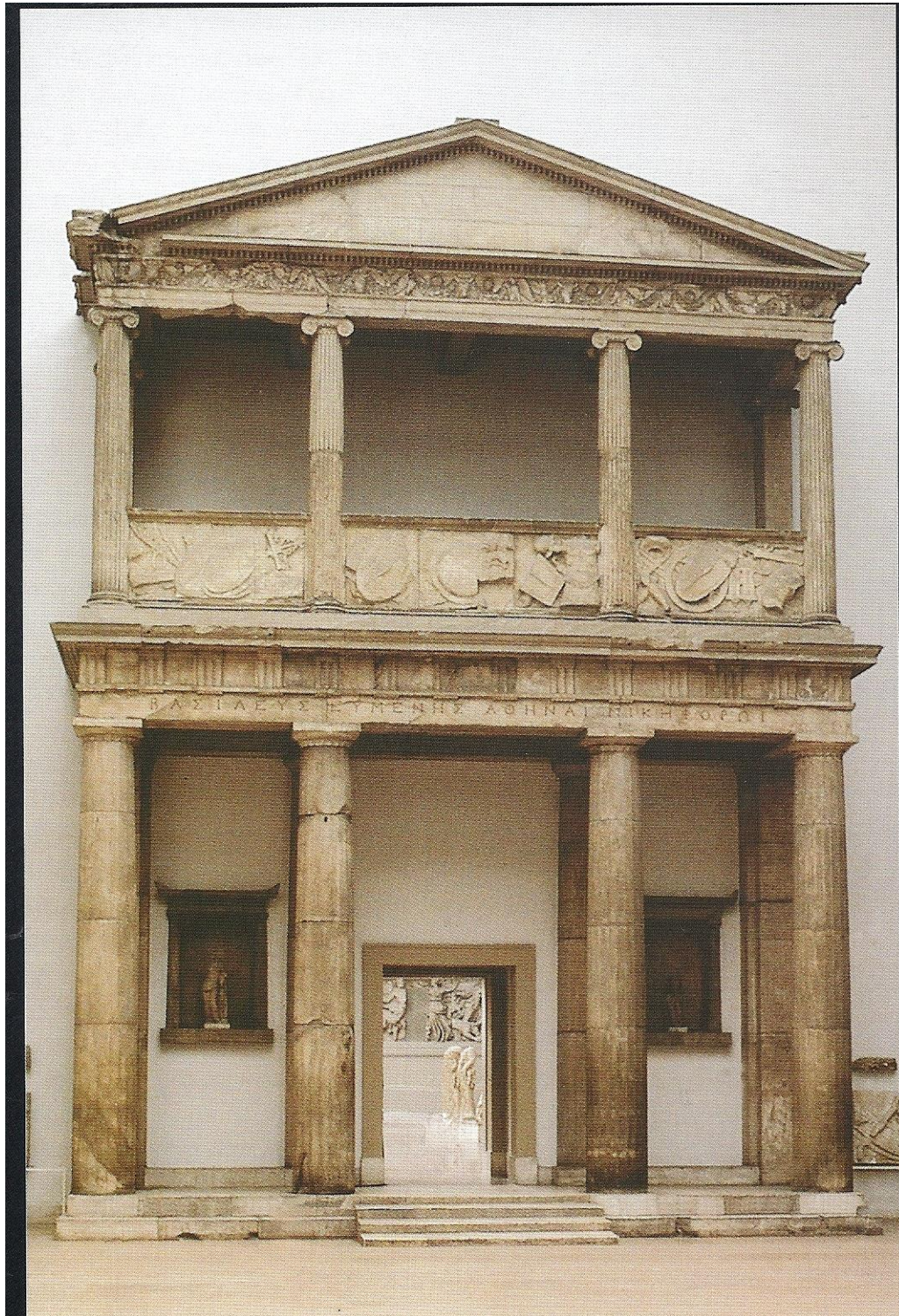
έκδοση: Στάικος Κ., 1997: *Βιβλιοθήκες: Από την αρχαιότητα έως την αναγέννηση και σημαντικές ουμανιστικές και μοναστηριακές Βιβλιοθήκες 3000 π.Χ. – 16 μ.Χ.*, εκδ. Κ. Στάικος, Αθήνα.)

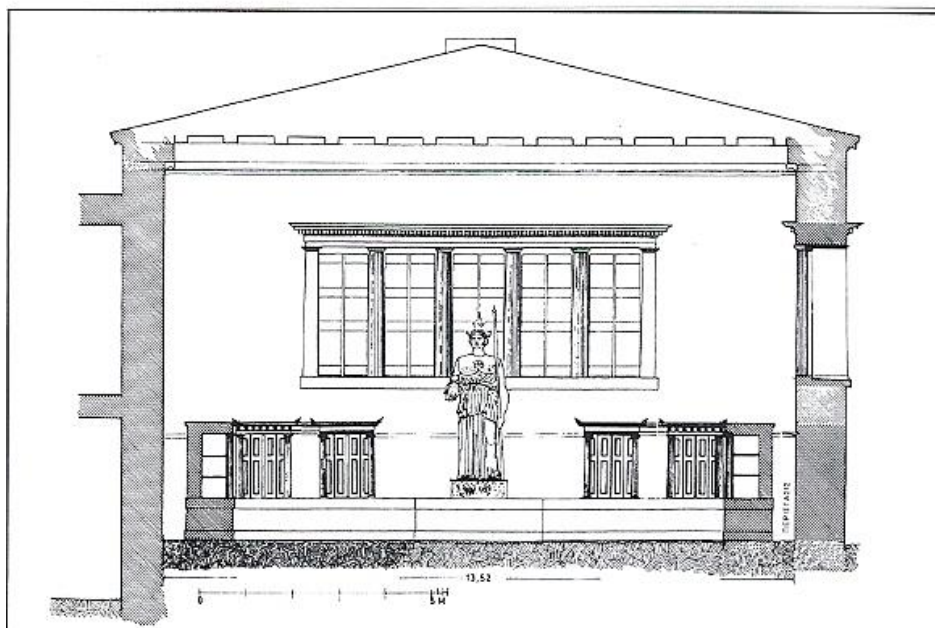
Εικ. 3 Φανταστική αναπαράσταση της Οικουμενικής Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, (από την έκδοση: Goll H., 1997: *Die weisen und Gelehrten des Alterthums*, Verlag von Otto Spamer.)

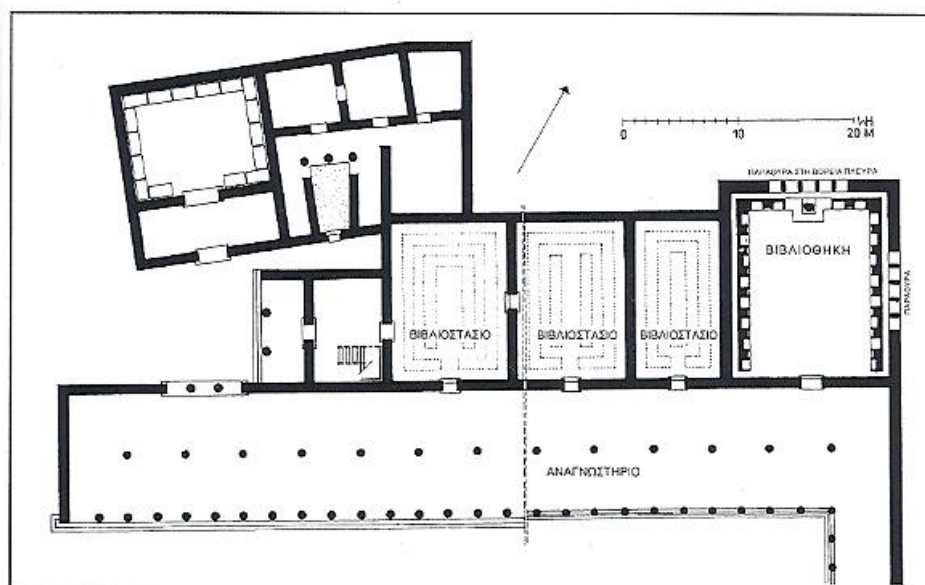
Εικ. 4 Τοπογραφικό της ακρόπολης της Περγάμου, κατά την εποχή του Ευμένη Β΄, με τα κυριότερα κτίσματα: θέατρο, Αγορά, ο ναός της Πολλιάδος Αθηνάς και Βιβλιοθήκη (από την έκδοση: Στάικος Κ., 2002: *Η ιστορία της βιβλιοθήκης στο δυτικό πολιτισμό: Από το Μίνωα στη Κλεοπάτρα*, εκδ. Κότινος, Αθήνα.)

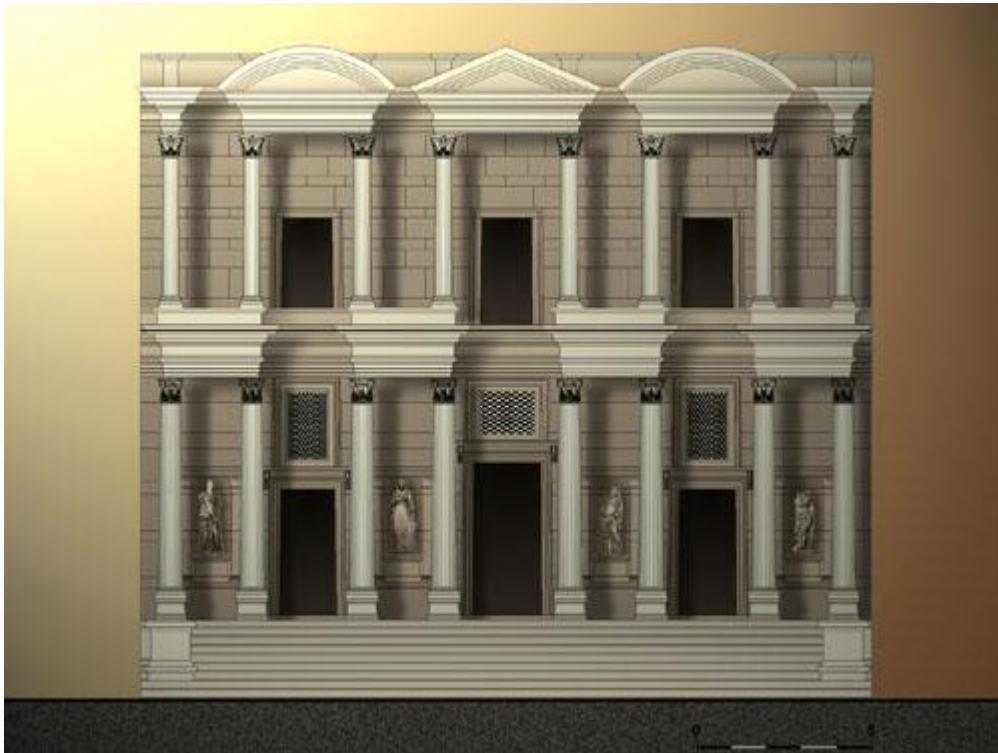
Εικ. 5 Ανακατασκευή του Μουσείου της Περγάμου στο Βερολίνο. Το πρόπυλο προς το Ναό της Αθηνάς και προς τη Βιβλιοθήκη (από την έκδοση: Στάικος Κ., 2002: *Η ιστορία της βιβλιοθήκης στο δυτικό πολιτισμό: Από το Μίνωα στη Κλεοπάτρα*, εκδ. Κότινος, Αθήνα.)

Εικ. 6 Αναπαράσταση της κεντρικής Βιβλιοθήκης της Περγάμου, με το επιβλητικό άγαλμα της Θεάς Αθηνάς στον άξονά της και ανάμεσα στα επιτόγια ερμάρια. (Σχέδιο W. Hoerhner.)

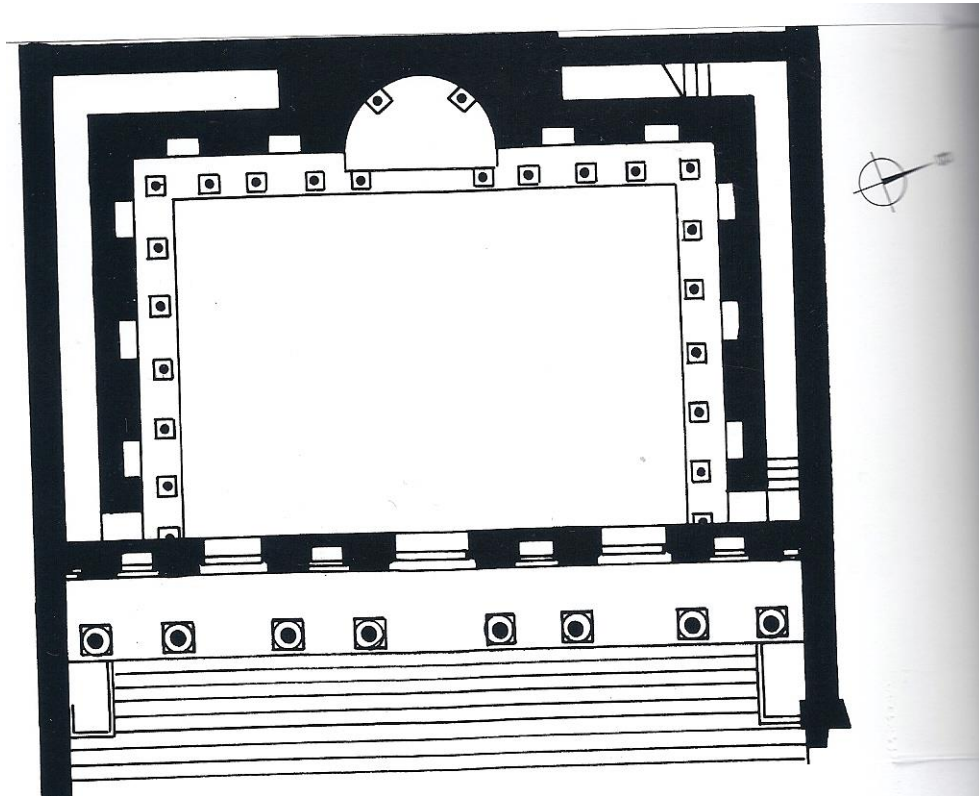
Εικ. 7 Κάτοψη του συγκροτήματος της Βιβλιοθήκης της Περγάμου, με τη κεντρική αίθουσα και τη δορυφορική της, καθώς και τη δώροφη δίρριχτη στοά, που λειτουργούσε και ως αναγνωστήριο, (από της έκδοση: Στάικος Κ., 2002: *Η ιστορία της βιβλιοθήκης στο δυτικό πολιτισμό: Από το Μίνωα στη Κλεοπάτρα*, εκδ. Κότινος, Αθήνα.)

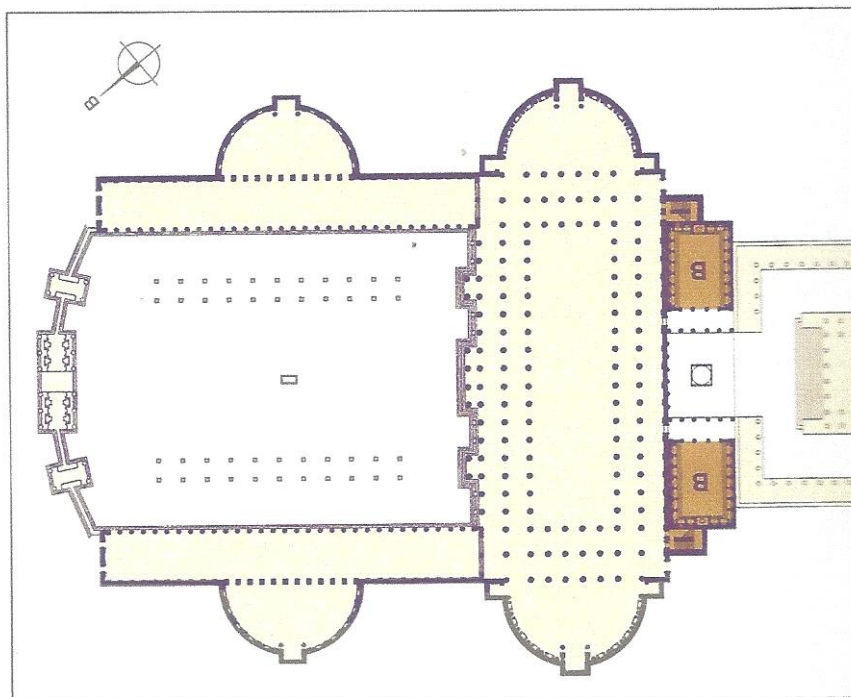
Εικ. 8 Υποθετική αναπαράσταση της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης του Κέλσου στην Έφεσο (σύμφωνα με τον W. Wilbert.)

Εικ. 9 Τομή της Βιβλιοθήκης του Κέλσου στην Έφεσο (σύμφωνα με τον W. Wilbert.)

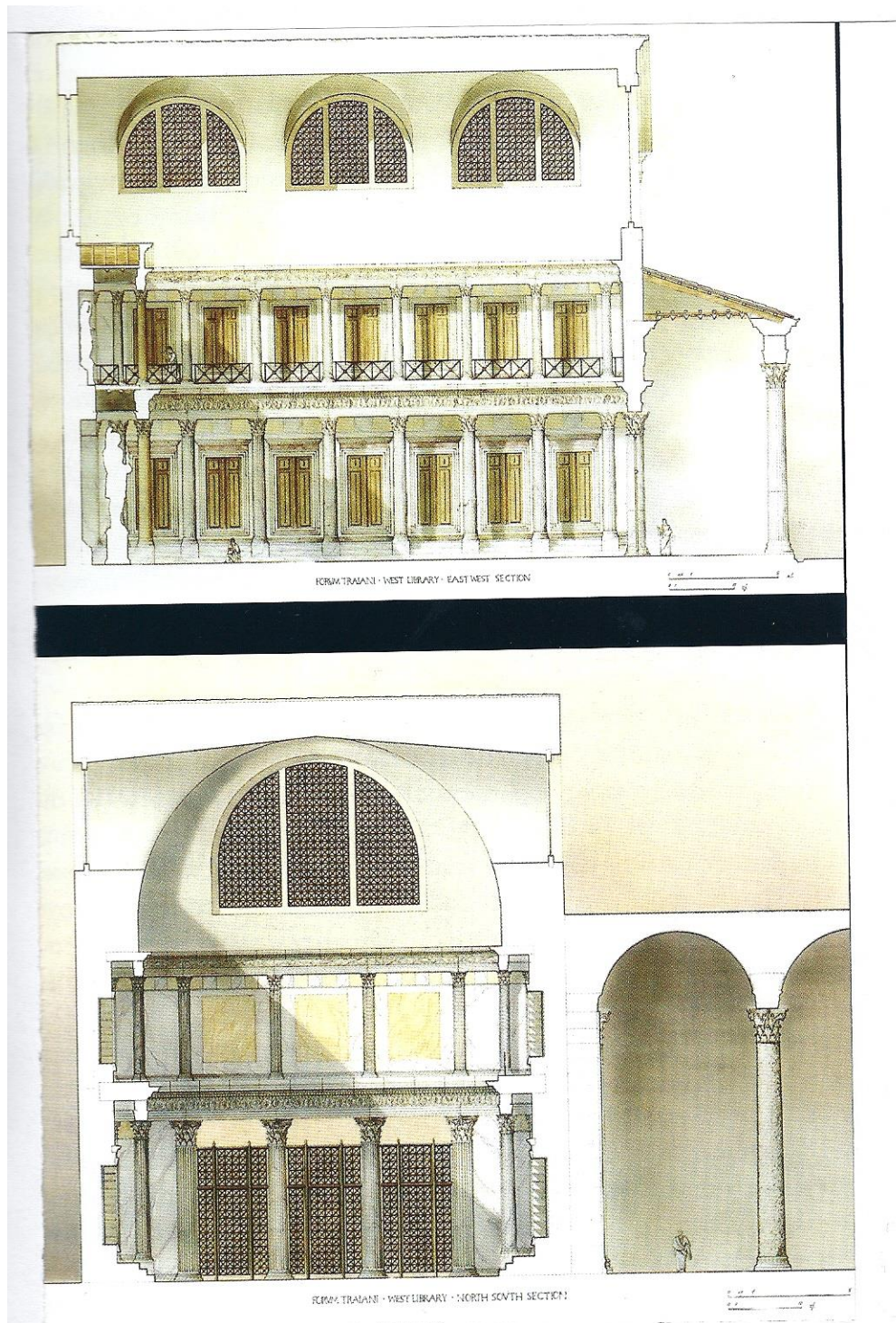

Εικ. 10 Η κάτοψη της Βιβλιοθήκης του Κέλσου (σύμφωνα με τον W. Wilbert.)

Εικ. 11 Κάτοψη του Forum του Τραϊανού με τις δύο βιβλιοθήκες (σύμφωνα με το σχέδιο του D. Silenzi.)

Εικ. 12 Τομή μιας από τις δίδυμες Βιβλιοθήκες και η βορεινή της πτέρυγα (σύμφωνα με το σχέδιο του James E. Packer.)

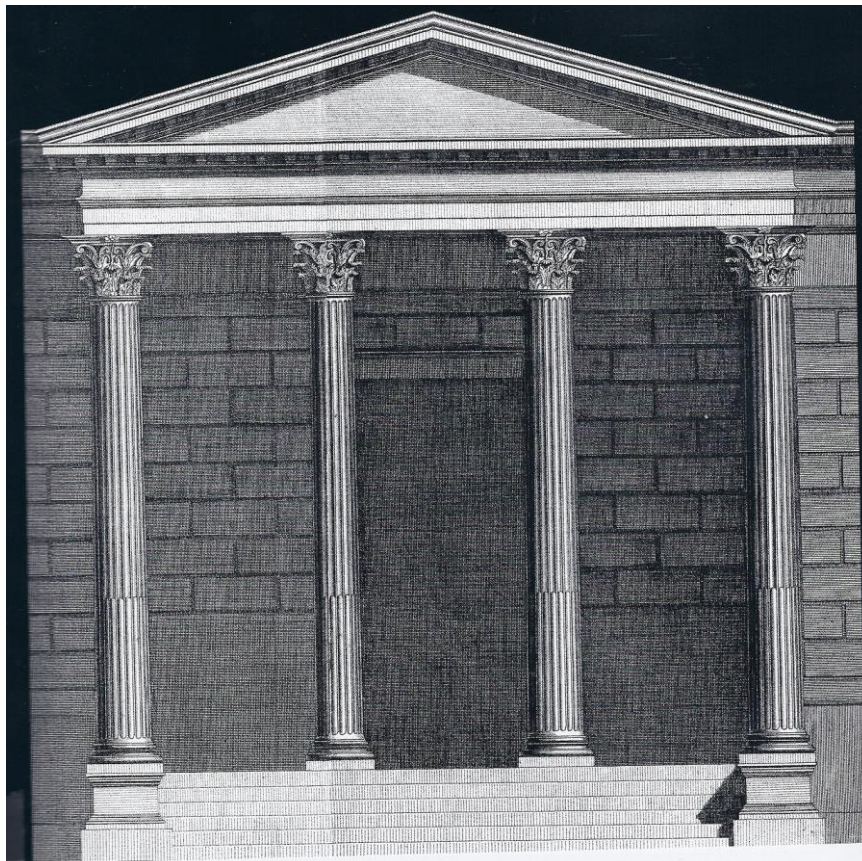
Εικ. 13 Αναπαράσταση της Βιβλιοθήκης του Αδριανού στη Ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας από την κεντρική δυτική είσοδό της (πηγή: www.ancientathens3d.com)

Εικ. 14 Γενική άποψη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού από βορειοδυτικά (πηγή: www.ancientathens3d.com)

Εικ. 15 Το εσωτερικό της Βιβλιοθήκης του Αδριανού με την δεξαμενή και τους κίονες (πηγή: www.ancientathens3d.com)

Εικ. 16 Το κεντρικό τμήμα της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης του Αδριανού (χαλκογραφία από την έκδοση: Stuart J. – Revett N., 1762-1787: The Antiquity of Athens, London.)

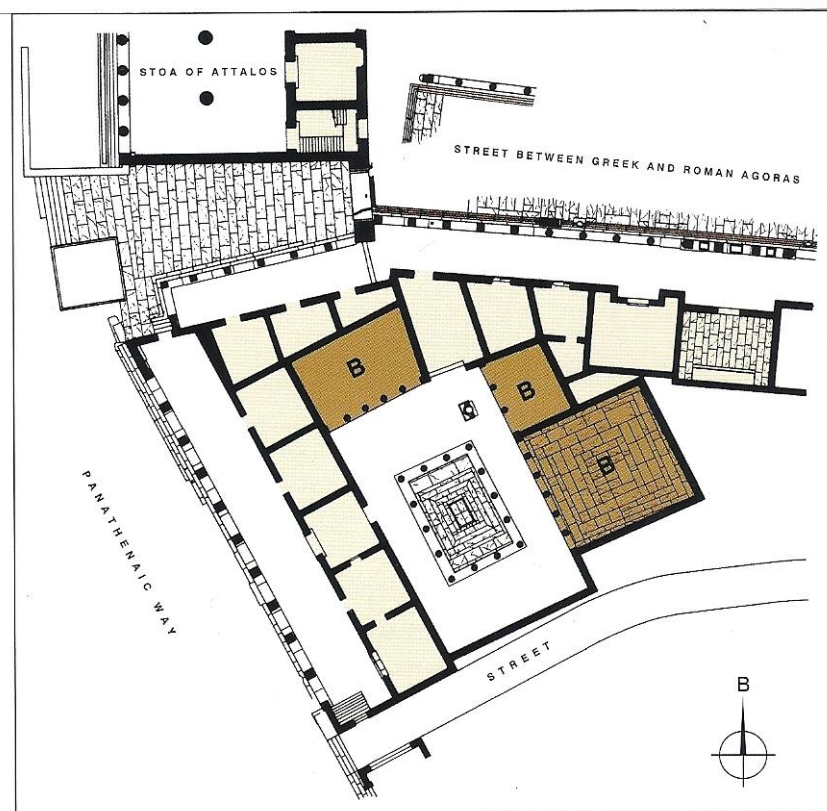
Εικ. 17 Αναπαράσταση της Βιβλιοθήκης του Πάνταινου από βορειοδυτικά (πηγή: www.ancientathens3d.com)

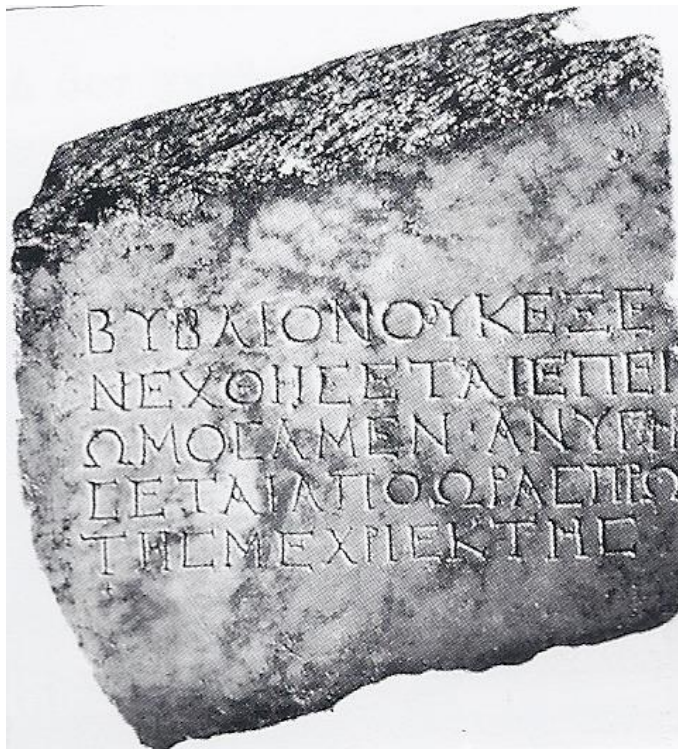
Εικ. 18 Η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου από ψηλά. Στα αριστερά το νότιο άκρο της Στοάς του Αττάλου (πηγή: www.ancientathens3d.com)

Εικ. 19 Αναπαράσταση του δρόμου με τις στοές ανάμεσα στην Βιβλιοθήκη του Πανταίνου και τη Στοά του Αττάλου, που ένωνε την Αγορά με τη νεόκτιστη τότε Ρωμαϊκή Αγορά του Αυγούστου και του Καίσαρα (πηγή: www.ancientathens3d.com)

Εικ. 20 Η κάτοψη της Βιβλιοθήκης του Πάνταινου, με τις περιβάλλουσες στοές (σύμφωνα με τον W. B. Dinsmoor.)

Εικ. 21 Ο κανονισμός της Βιβλιοθήκης του Πανταίνου, χαραγμένος σε μάρμαρο, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.